

Univerzita Hradec Králové

Ústav sociální práce

Proměny solidarity mezi generacemi

Diplomová práce

Autor: Ernest Kúr
Studijní program: N6731 Sociální politika a sociální práce
Studijní obor: Sociální práce
Vedoucí práce: PhDr. Martin Smutek, Ph.D.

Univerzita Hradec Králové
Ústav sociální práce

Zadání diplomové práce

Autor:	Ernest Kúr
Studium:	U15059
Studijní program:	N6731 Sociální politika a sociální práce
Studijní obor:	Sociální práce
Název diplomové práce:	Proměny solidarity mezi generacemi
Název diplomové práce AJ:	Changes of Solidarity between Generations

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Práce se zaměří na problematiku mezigenerační solidarity. Proměny vzájemného očekávání rodičů a prarodičů při výchově a péči o děti. Zároveň podrobí analýze vzájemná očekávání od naplnění služeb pro seniory a roli potomků při péči o nejstarší generaci. Výzkumné metody kvalitativní, studium dokumentů, rozhovory.

KELLER, J. Soumrak sociálního státu. Praha : Sociologické nakladatelství, 2005. MAREŠ, P. Nezaměstnanost jako sociální problém. Praha : Sociologické nakladatelství, 1998. MUSIL, L. (ed.) Vývoj sociálního státu v Evropě. Brno : Doplněk, 1996. VEČEŘA, M. Sociální stát - Východiska a přístupy. Praha : Sociologické nakladatelství, 1996.

Garantující pracoviště:	Katedra sociální práce a sociální politiky, Ústav sociální práce
Vedoucí práce:	PhDr. Martin Smutek, Ph.D.
Oponent:	Mgr. Zuzana Truhlářová, Ph.D.
Datum zadání závěrečné práce:	4.12.2014

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně pod vedením vedoucího diplomové práce a uvedl jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Koscích dne.....

Ernest Kúr.....

Poděkování

Rád bych poděkoval PhDr. Martinu Smutkovi, Ph.D. za jeho odborné vedení, trpělivost a ochotu při konzultacích nad tvorbou této bakalářské práce.

Abstrakt

Kúr, Ernest. Proměny solidarity mezi generacemi. Hradec Králové, 2017. Diplomová práce. Univerzita Hradec Králové, Ústav sociální práce. Vedoucí práce: PhDr. Martin Smutek, Ph.D.

Tato práce se zabývá vývojem mezigenerační solidarity. Ta v různých podobách panuje mezi lidmi odpradávná. Tak jak se společnost vyvíjí a mění, dochází ke změnám i v solidaritě mezi generacemi. Velmi zásadními změnami, které ovlivnily celou společnost, rodinu i vztahy mezi generacemi, proběhly v době industrializace. Práce se snaží popsat, tyto důležité mezníky z pohledu rodiny. Oproti tomu popisuje dnešní péči a možnosti mezigenerační solidarity. Tak jak se postupně společnost individualizuje, hroutí se zavedené normy tradiční rodiny a s nimi dochází ke změnám v mezigenerační solidaritě.

Práce je rozdělena na teoretickou a empirickou část. V teoretické části je charakterizována historie a vývoj solidarity mezi jedinci, především v rodině, dále je pak solidarita popsána z hlediska mezigeneračních vztahů a nakonec je charakteristika a konkrétní příklady formální a neformální péče.

Empirická část se skládá z popisu metodologie a interpretace výzkumu. Pro naplnění výzkumného úkolu byla použita kvalitativní výzkumná strategie sestávající ze studia dokumentů a interview. Ve výzkumné části je prostřednictvím dílčích cílů hledána odpověď na hlavní cíl práce stanovený v úvodu.

Vyhodnocením studia dokumentů i rozborem rozhovorů je odpovězeno na hlavní cíl výzkumu a v závěru je provedeno celkové shrnutí všech dosažených zjištění a poznatků.

Klíčová slova: solidarita, generace, rodina, individualizace, péče.

Abstract

Kúr, Ernest. Solidarity transformations between generations. Hradec Králové, 2017. Diploma thesis University of Hradec Králové, Institute of social work. Leader of dissertation: PhDr. Martin Smutek, PhD.

This dissertation is dealing with development of intergenerational solidarity, which occurs between human beings from time immemorial in different forms. As well as the society is developing and changing, there are changes in generational solidarity as well. The very important breaking point that affected the whole society including family and relationships between generations took place at a time of industrialization. This thesis tries to describe this important milestone from a family point of view and compare to that, the description of today care and intergenerational solidarity is also included. The way how society is moving forward to individualization, is resulting in collapse of implemented traditional ways of the family and causing changes of solidarity in between generations.

This thesis is divided into two parts – theoretical and empirical. Theoretical part includes characteristics of history and development of solidarity between individuals and especially within the family and also description in terms of intergeneration and finally characteristics and specific examples of formal and informal care.

Empiric part consists of methodology description and interpretation of research. Qualitative research strategy consisting of documentation study and interviews was used for meeting researching goal. Partial tasks in research part are used for finding the main target, set in the beginning of this thesis.

By evaluating studied documents and analyzing the interviews is answered on the main goal of the research and final conclusion is done by all achieved findings and detections.

Key words: Solidarity, generation, family, individualization, care

Obsah

Úvod.....	8
Teoretická část	12
1 Vývoj mezigeneračních vztahů v rodině	12
1.1 Historie mezilidských vztahů v rodině	12
1.2 Rodina - základní kámen společnosti dříve i dnes.....	17
1.3 Moderní (pozdně) moderní rodina	20
1.4 Shrnutí.....	25
2 Solidarita, soudržnost mezi generacemi	27
2.1 Solidarita, vymezení pojmu	27
2.2 Demografie - zásadní vlivy	30
2.3 Mezigenerační solidarita.....	32
2.3.1 Původní rodina	34
2.3.2 Sendvičová generace.....	36
2.3.3 Individualizovaná rodina	37
2.4 Shrnutí.....	40
3 Formalizace či deformalizace v tématu mezigenerační solidarity.....	42
3.1 Formální, neformální péče	42
3.2 Domácí péče - rodinná.....	45
3.5 Institucionalizovaná péče.....	48
3.4 Deinstitutionalizovaná péče	50
3.5 Shrnutí.....	53
Výzkumná část.....	55
4 Metodická část	55
4.1 Hlavní cíl, dílčí cíle výzkumu, transformační tabulka.....	56

4.2 Výzkumné metody a techniky	58
4.3 Výzkumný soubor, postup a průběh výzkumu	61
4.4 Způsob analýzy získaných údajů	64
4.5. Etická rizika výzkumu	65
5 Výsledky výzkumu a interpretace dat.....	67
5.1 Dílčí cíl 1: Porovnáním velikosti rodin v minulosti a dnes zjistit a posoudit vývoj mezigenerační solidarity v rodině.....	67
5.1.1 Shrnutí dílčího cíle 1.....	72
5.2 Dílčí cíl 2: K jakým došlo změnám ve vzájemném očekávání při výchově dětí od dob prarodičů a rodičů.	74
5.2.1 Shrnutí dílčího cíle 2.....	75
5.3 Dílčí cíl 3: Jak jsou naplňována očekávání od služeb péče o seniory v případě, že je zajišťuje rodina nebo sociální zařízení.	76
5.3.1 Shrnutí dílčího cíle 3.....	78
5.4 Hlavní cíl, shrnutí dílčích cílů.....	80
Závěr, diskuze.....	84
Seznam použité literatury	89
Seznam použitých zkratk	94
Seznam tabulek a grafů.....	94
Seznam příloh	94

Úvod

Solidarita, jak známé je to slovo, a jak často ho slýcháváme (z latinského výrazu *solidus* - pevný, celiství)...

V následujících řádcích se nad jeho významem zamyslím, především v kontextu pospolitosti a soudržnosti mezi generacemi v rodinném prostředí. Pokusím se zdokumentovat různé možnosti péče o nejstarší generaci v průběhu vývoje od doby tradiční rodiny do současnosti, ale i možnosti rodinné péče oproti ústavni. Tématem bude analýza vzájemných očekávání jednotlivých aktérů v péči o seniory. Nastíním roli potomků, tedy příslušníků střední generace, kteří jsou schopni svými silami zajistit rodičům důstojné stáří a péči, ale i vzájemná očekávání od naplnění sociálních služeb pro nejstarší pokolení v případě, kdy jim nejsou schopni zajistit plnohodnotnou péči svými vlastními silami a prostředky. Neméně zajímavé bude zamyšlení nad tím, jaká jsou očekávání nynějších rodičů oproti prarodičům, při výchově a péči o děti. Diplomová práce se tak ponese v duchu úvah nad proměnou mezigenerační solidarity do současné doby, do doby taktéž nazývané "dobou pozdně moderní rodiny". Původní funkce rodiny prošly historickým vývojem. Jiné byly v prvobytně pospolné společnosti, jiné ve středověku a jiné na přelomu 19. a 20. století.

Člověk je tvor společenský, takto charakterizuje člověka antický filozof Aristotelés ve svém nejslavnějším spise *Politika* (Rezek, 1998). Součástí společnosti se jedinec stává již narozením, vyrůstá v ní, žije v ní. Obklopuje ho v průběhu celého aktivního života a samozřejmě i ve stáří. Nejčastěji tvoří člověku společnost ti nejbližší, jeho rodina - základní sociální jednotka společnosti, elementární skupina plnící nezastupitelnou úlohu v procesu socializace lidské bytosti. V minulosti platil Aristotelův citát bez výhrad. Současná společnost vzešla z dynamického vývoje od původní preindustriální doby k nynější postindustriální, je jiná než v minulosti. Rodinná politika postupně přešla k jiným hodnotám a formám soužití. Došlo k výrazným změnám v zavedených schématech této instituce, nastaly změny i v základních funkcích rodiny. Společnost dospěla k individualismu, individuálnímu způsobu života, který zásadně ovlivňuje soužití jedinců i v rodinách.

Lidská populace prochází mnoha demografickými změnami, jednou z nejvýraznějších je skutečnost, že stárne. Lidé se dožívají stále vyššího věku, čímž současně přibývá jedinců v seniorském věku. Aktivní způsob života, správná životospráva a pokroky v lékařské vědě dovolují lidem mnohem delší dobu života. I přes pokroky vědy se však někteří senioři dožívají vyššího věku s různými zdravotními problémy, proto s přibývajícím počtem starších lidí musí logicky růst i nároky na péči o tuto skupinu. Mnoho rodin se o své nejbližší v pozdním věku stará vzorně. Dovolují jim to, jak jejich časové možnosti, tak finanční podmínky pro tuto péči. Přestože je solidarita mezi generacemi v rodině jednou z důležitých podmínek její soudržnosti, existuje určitá část potomků, která již narazila na limity své péče o rodiče. Pak péče rodinná přechází v péči institucionalizovanou.

Téma diplomové práce jsem volil především pro všeobecný přesah do běžného života každého jedince. Vždyť každý z nás jsme součástí určité generace v tom nejzákladnějším dělení - mladé, střední, starší. Předpokladem pro výběr téma byla i zvědavost, jak tuto problematiku vnímá veřejnost, jaké jsou názory na mezigenerační solidaritu, jaké jsou její možnosti, a k jakým došlo změnám v průběhu vývoje, kterými prochází mezigenerační soužití až do současnosti. Druhým důvodem pro výběr tématu byly moje zkušenosti s touto problematikou. Žiji s rodinou ve dvougeneračním rodinném domě s rodiči, mám tedy na téma také určitý názor a zkušenost. Chci své poznatky a názory v diplomové práci využít. Třetím důvodem bylo zaměření na cílovou skupinu, které bych se chtěl do budoucna v oblasti sociální práce věnovat. Tuto cílovou skupinu představují senioři. Demografické ukazatele spatřuji v této stále významnější části populace obrovský potenciál sociální práce. Jejich život, fungování, problémy, záliby, jejich interakce se sociálním prostředím budou stále častěji a zřetelněji, více než dnes, součástí života celé společnosti.

Hlavním cílem práce je zjistit k jakým zásadním změnám došlo v mezigenerační solidaritě od doby kolem roku 1930 do současnosti, jakým ve vzájemném očekávání při výchově a péči o děti od dob rodičů a prarodičů, a jak jsou naplňována očekávání od služeb péče o seniory a role potomků z pohledu pracovníků v sociální péči o seniory. Záměrem je tedy zjistit, jaký typ péče, jak po

formální i neformální strážce, nabízí seniorům naše společnost a jsou-li naplňována očekávání seniorů i střední generace při péči o nejstarší generaci v případě, že je zajišťuje, nebo naopak nezajišťuje rodina. Míru proměny mezigenerační solidarity zhodnotím na základě provedeného výzkumu formou rozhovorů s informanty a porovnáím se stavem zjištěným z archivních pramenů, který panoval na začátku 20. století.

Práce se pokusí ukázat zásadní vlivy, které zasáhly do mezigenerační solidarity a zdokumentovat rozdíly přibližně za posledních 80 let a její vývoj, doprovázený změnou funkce rodiny i celé moderní společnosti. Téma soudržnosti mezi generacemi bude věčné, tak jako téma vzájemného soužití jedinců ve společnosti, proto je vhodné uvažovat o tom, kam se bude dále vyvíjet. Jaké budou trendy a jaké možnosti se otevřou do budoucna. Je důležité, aby senioři nejenže "dožili" někde v ústraní svůj život, ale aby ho prožili aktivně a spokojeně až do konce.

Text poukazuje na možnosti, jakým směrem se mezigenerační solidarita může vyvíjet a jak využít získané poznatky v praxi. Vzhledem k demografickým projekcím pro nejbližší i vzdálenější období, které předpovídají stárnutí obyvatelstva, současně s prodlužující se délkou života a stále se snižujícím počtem narozených dětí západních kultur, je nutné upozornit na nezbytnost rozvoje sociálních služeb zabývajících se formální i neformální péčí o seniory. Upozornit instituce (státní, krajské) zabývajících se tvorbou koncepčních dokumentů na trendy, kterými se tato problematika ubírá. Získané poznatky zjištěné empirickými metodami mohou přispět k lepšímu pochopení problémů a potřeb všech generací. Propracovaná péče o nejstarší generaci v rodinném prostředí může vést i k nižším ekonomickým nákladům při zajišťování služeb pro závislé seniory.

Výzkum bude proveden formou rozhovorů s informanty a také studiem dokumentů, bude tedy použita metoda kvalitativního výzkumu, formou polostrukturovaných rozhovorů a analýzou statistických tabulek s údaji kolem roku 1930 (nejstarší možná relevantní data). Součástí studia dokumentů budou samozřejmě veškeré tištěné a elektronické materiály týkající se uvedené problematiky. Způsob výběru informantů pro rozhovory bude proveden výběrem pracovníků zajišťujících sociální péči v různých zařízeních poskytujících péči

starším občanům, jak ve formálních službách, tak v neformálních službách. Tímto výběrem bude zajištěn určitý náhled a názor lidí, kteří mají nejenom zkušenost z domácího rodinného prostředí, ale i z prostředí své profese. Z hlediska regionálního vymezení proběhne výzkum v rozsahu České republiky.

Teoretická část bude rozdělena na tři hlavní kapitoly, které jsou ukončeny shrnutím. V první části se zabývám tematikou rodiny, jakožto hlavního pilíře mezigenerační solidarity. Další část se bude zabývat samotnou charakteristikou mezigenerační solidarity a jejím vývojem v rodině. Závěr teoretické části bude reflektovat jak domácí péči, tak formální či neformální směr sociální práce - institucionalizaci či deinstitucionalizaci v kontextu mezigenerační solidarity.

Výzkumná část se bude skládat ze dvou kapitol, jednak z metodologie výzkumu, kde bude popsán postup a použité metody, jednak z prezentace a interpretace dat získaných výzkumem. K celkovému shrnutí teoretické i praktické části dojde v závěrečné kapitole.

Vzhledem k tomu, že bych chtěl zachovat vyvážený a genderově korektní jazyk (neopomíjet v jazyce ženy), budou v textu výzkumné části, střídavě užívány oba rody (například označení „informant“, „informantka“ nebo „pracovník“, „pracovnice“ budu průběžně střídát a budou označovat jak mužské, tak ženské tazatele).

V teoretické části bude používáno tzv. *generické maskulinum*, vzhledem k nutnosti dodržení citací a parafrází.

Teoretická část

1 Vývoj mezigeneračních vztahů v rodině

Vzájemná pomoc mezi jedinci, kteří sdílejí společný prostor, tvoří určitou skupinu a udržují mezi sebou vztahy, existuje od doby, kdy člověk začal používat rozum. Tak, jak probíhal evoluční vývoj člověka, probíhala i jeho socializace. Ruku v ruce s tímto procesem procházel člověk postupným vývojem v oblasti mezilidských vztahů ve skupině lidí, která ho obklopovala. Postupem století se z těchto skupinových vztahů vyprofilovala instituce zvaná rodina. Především o ní a o směru, kterým se ubírá od dávné historie, o důležitém přelomu 19. a 20. století i o současnosti, je úvodní část práce.

1.1 Historie mezilidských vztahů v rodině

Abychom zdokumentovali současný stav mezigenerační solidarity, vraťme se nejdříve do minulosti.

Solidarita, soudržnost, pospolitost, ať ve větší či menší míře provází lidstvo od nepaměti. Již v pravěku měli lidé potřebu seskupovat se do tlup, což jim zajišťovalo větší pravděpodobnost získání obživy. Další výhodou, či spíše nutností bylo sdružování do větších kolektivů. Představovaly ochranu před členy jiných společenství. Ta se k sobě zpravidla chovala nepřátelsky a často mezi sebou bojovala o holé přežití především kvůli nedostatku potravy.

Jak píše Možný, který cituje Claude Levi-Strausse, „*příbuzenská organizace je pro člověka podstatná od prvního okamžiku, kdy zakládá jakkoli primitivní společnost.*“ (Možný, 2002, s. 23).

Míst, kde se dala najít obživa, bylo málo a bylo zapotřebí o ně bojovat. Podmínky pro život byly z dnešního hlediska nepředstavitelně tvrdé, proto se lidé dožívali jen krátkého věku. Už v pravěku mezi lidmi žijícími v kmenových skupinách panovaly osobní vztahy, takže pokud se někdo dostal do stavu nouze, všichni o tom věděli a pokud mu měla být poskytnuta pomoc, přišla bezprostředně a bez

zbytečných okolků. Zájmy na přežití skupiny však měly přednost před zájmy individuálními (Matoušek, 2001).

„Předcivilizované lovecko-sběračské společnosti samozřejmě neměly odborně vyškolené specialisty na sociální práci a neznaly ani ideál sociálního blahobytu (social welfare)“ (Matoušek, 2001, s. 83). Solidarita a podpora v situacích nouze, byly v takových společnostech lidem poskytovány v rámci rodiny a rodového společenství (Matoušek, 2001).

Nejstarší známé uspořádání sociálních věcí nazýváme rodovou solidaritou. Nevytvářela sice žádné zvláštní instituce, ale řešila problémy potřebných členů rodu v daném rodovém či rodinném uspořádání. Rody jsou provázané příbuzenskými vztahy, posilují svoji moc a své možnosti všemi způsoby rodové solidarity. Pomáhají si a navzájem pečují o své členy, kteří se nejsou schopni sami o sebe postarat, včetně nemocných členů (Arnoldová, 2016).

Posuneme-li se o několik století dále, přeneseme se do doby pozdního středověku a období novověku, tedy někdy mezi patnácté až konec sedmnáctého století. Mění se chování lidí i jejich životní podmínky, mění se i vztahy mezi nimi.

Jak uvádí Možný (1990), životní podmínky v 15. století byly velmi tvrdé. Obrovským způsobem do života lidí zasahovala smrt. Lékařská péče prakticky neexistovala, takže v podstatě jakákoliv nemoc znamenala skoro vždy smrt. Velmi vysoká úmrtnost dětí při porodu a v kojeneckém období udržovala populaci na velmi nízké úrovni. Proto tedy častá smrt činila vícegenerační či vícečlennou rodinu velmi nepravděpodobnou. Představa patriarchálního statku, kde vládne manželský pár nejstarší generace se svými potomky, kteří mají také své děti, je fikcí. Zpravidla průměrný věk smrti ženatého muže anebo ženy ležel mezi jejich padesátým pátým a šedesátým rokem. Mladí muži se poprvé ženili v průměru kolem třiceti let. Když se jim do roka narodilo dítě, které se oženilo nebo vdalo ve třiceti, nebylo fakticky možné, aby se jeho dědeček této svatby dočkal.

Jak také píše Možný (1990), období středověku charakterizuje chladnější citové klima v rodinách i ve společnosti. O tom, jak malé vědomí nenahraditelné zvláštnosti a jedinečnosti každého člověka, byť i jen nově narozeného, měl

středověk, svědčí i to, že děti bývaly v rodinách křtěny i jmény, které nesli jejich zemřelí sourozenci před nimi. Proto rodiče tolik nemilovali své děti, jako jsme zvyklí dnes. Vzhledem k častým úmrtím dětí ani neinvestovali mnoho citu do začínajícího vztahu k narozenému dítěti. Mělo to prozaický důvod, kdyby utrpení a žal nad smrtí člena rodiny prožívali tak jako dnes, překročila by častá smrt jejich lidsky omezenou schopnost snášet tyto útrapy. Mnoho jich také tedy umíralo na špatnou péči a nedbalost.

Sociální vztahy ve společnosti byly plné chladu, fyzického i verbálního násilí. „*Středověký člověk snášel i vlastní utrpení s pro nás stejně nepochopitelnou tvrdostí, stoicismem a otrlostí, s jakou přihlížel veřejnému vplétání do kola a narážení na kůl i jiným prostším popravám*“ (Možný, 1990, s. 43).

Na uvedených příkladech je dokumentován charakter rodinných vztahů v období středověku. Bylo by naivní předpokládat, že mezigenerační solidarita mezi tehdejší střední generací a jejich rodiči byla nějak výrazně idylická. Odvíjela se ve stejném smyslu, jako chladný vztah rodičů k dětem. Vzhledem k nízkému věku, kterého se lidé dožívali, zákonitě vyplývá, že mezigenerační solidarita v podstatě neexistovala, protože nejstarší generace umírala brzy, aniž by nějakou péči potřebovala. V podobném duchu píše Haškovcová (2010), protože nebyl uplatňován výrazně kladný cit k dětem, nebyl realizován ani v záporném, ani v kladném smyslu ke starým lidem. V rodinách bylo méně emocí a více věcnosti.

Obdobím raného novověku se společnost ve vývoji rodinných vztahů zase posunula o "úroveň výš". Tato v historii lidstva relativně nedávná minulost, je opředena mnoha mylnými představami a mýty o rodině. Častým znakem těchto nepřesností bývá názor, že v minulosti (17. až 19. století) byla typickou rodinou mnohočlenná, vícegenerační a rozvětvená, tzv. tradiční velká rodina (Možný, 1990).

Tuto domněnku vyvrací Ivo Možný (1990) v knize *Moderní rodina mýty a skutečnosti*. Uvádí, že zkrácený koncept tradiční "velké rodiny" a jejího zániku nástupem průmyslové revoluce, pochází od Le Playe. Jeho dílo *La réforme sociale*, k nám sice nebylo přeloženo, ale jeho hlavní myšlenky, přebírané z

druhých rukou, považovala naše i Evropská sociologie po dlouhá léta za samozřejmé pravdy. Mýtus o tradiční "velké rodině" přežíval v umírněnější podobě (rodina s osmi až dvanácti dětmi, čím chudší, tím více dětí) v historické demografii a sociologii až do doby zcela nedávné. Tyto mýty byly vyvráceny cambridgeskými historickými demografy, kteří přinesli překvapující objev. Na základě pečlivých zkoumání jednoho sta lokálních sčítání lidu v letech 1574 až 1821 činila v Anglii velikost domácností 4,73 osob. Velmi podobně vyšly i výsledky pro Srbsko, Polsko, Francii, Německo, Itálii a celou koloniální Ameriku. Nepřesnosti v matrikách o počtech osob v domácnostech pramenily ze skutečnosti, že v nich byly často zapsány všechny narozené děti, aniž by někdo zjišťoval, jestli se dožily dospělosti či alespoň přežily období dětství. Je důležité si uvědomit, že i přes vysokou porodnost byla velmi vysoká i dětská úmrtnost a toho, kdo přežil hrozné podmínky dětství, čekal velmi těžký a tvrdý život.

Možný (1990) existenci "velké rodiny" nevylučuje, pouze uvádí, že si pod tímto pojmem nemůžeme představit velkou rodinu tvořící společnou domácnost, ale rodinu ve smyslu pokrevními svazky spojenou zájmovou skupinu osob, vzájemně se podporujících domácností, jak sociálně, tak územně. Mohou být od sebe i dosti vzdáleny a četnost setkání může být také různá.

Historie mezigenerační solidarity do značné míry souvisí i s působením církve ve společnosti. Její vliv se v této oblasti začíná významněji projevovat od středověku. Tak, jak se střídala období hojnosti a krizí, tak se střídala i období její obliby či zatracení. Církevní péče o znevýhodněné bývá často uváděna jako první příklad organizované sociální práce. Buduje instituce, v nichž především řádové sestry a bratři pečují o nemocné, staré a děti. Tyto instituce byly zpravidla založeny při kláštorech.

„Křesťanství prohlásilo dobročinnost za mravní povinnost věřícího, za bohulibou zásluhu, která se nedá vynutit“ (Matoušek, 2001, s. 88). Soustavnější charitativní aktivity byly ve středověku především záležitostí církve, která si pro ně vytvořila specializované instituce - útulky a podobná zařízení, poskytující pomoc ubytováním (Matoušek, 2001).

V křesťanském pojetí je solidarita chápána především ve vztahu k chudým a k lidem vyřazeným na okraj společnosti. Sociální étos je zaměřen na lidi, kteří z jakýchkoli důvodů vypadli z tradičních, převážně rodinných sociálních sítí (např. sirotci, vdovy, cizinci). Jak píše Štica (2012), k základním úkolům křesťanů patří stát na straně chudých – být obhájci těch, kteří se ve světové společnosti ocitají na jejím okraji. Své poznatky čerpá z bible. Základním východiskem křesťanské solidarity je požadavek univerzální křesťanské lásky, (srov. L 10,25–37). Zahrnuje tedy nejen lidi blízké, ale i vzdálené, cizince a nepřátele. Navazuje-li křesťanské pojetí solidarity na imperativ bezpodmínečné lásky k bližnímu, pak musí přesahovat hranice národních společenství a vztahovat se ke všem lidem. I v Desateru přikázání nalezneme formulaci "Cti otce svého i matku svou, abys dlouho žil a dobře se ti vedlo na zemi". Také v tomto bodě je kladen důraz na dobré rodinné vztahy, upevňující rodinnou solidaritu. Jak píše Brabec: „*Čtvrté přikázání připomíná dětem, které dospěly, jejich odpovědnost vůči rodičům v jejich stáří*“ (Brabec, 2004). Podle možností jim mají hmotně i mravně pomáhat v době nemoci, osamocení, nemohoucnosti.

Působením církve se mění i mezilidské vztahy mezi jedinci. Tíha mezigenerační solidarity se přesouvá na rodinu. Instituce rodiny začíná stále více nabírat na důležitosti. Jak píše Možný (1990) základní normy správnosti chování a upořádání mezilidských vztahů v rodině, artikulovala v Evropě po staletí nejméně výrazněji církev. Křesťanské pojetí rodinných vztahů je celé postaveno na předpokladu vzájemné lásky mezi manželi.

Významným obdobím v historii mezigenerační solidarity, kdy dochází k radikálním změnám v jejím uplatňování, bylo 19. století. „*Zejména první polovina 19. století byla obdobím, kdy v důsledku industrializace rychle postupoval rozklad mechanismů primární solidarity, aniž by na jejich místě stačily vyrůst nové mechanismy sociálního zajištění. Výsledkem byly velké masy vykořeněných existencí, výrazný nárůst anomie a prudké výbuchy sociálního napětí*“ (Keller, 2005, s. 91).

Původní formy solidarity měly podobu vzájemnosti, danou společnou příslušností ke skupinám rodinným, sousedským, později také cechovním, církevním a

podobně. Tyto skupiny představují také první formy pojištění proti životním rizikům. V tradičních společnostech, které nedisponovaly jinými stejně spolehlivými pojistnými mechanismy, byly základní podmínkou přežití (Keller, 2005).

Do této doby převážně zemědělský způsob života, spjatý s obděláváním půdy v závislosti na ročních obdobích, přechází k industriálnímu způsobu života. Dochází k dlouhodobému poklesu zaměstnanosti v zemědělství a úbytku obyvatelstva venkova. Rostou velká města, rozvíjí se městský způsob života. Rozvíjí se průmyslová produkce. Tyto zásadní změny ve společnosti úzce souvisí se vztahy uvnitř rodiny té doby. Mění se formy rodiny a způsob života v územní komunitě. Jak píše Večeřa (1996), proces industrializace přinesl průlom i do mezilidských vztahů. Dochází k narušení tradičních mezilidských vazeb, oslabení primárních společenských skupin, růst významu sekundárních společenských skupin.

„Klíčový element, který přetváří předprůmyslové společnosti na společnost industriální, je racionální dělba práce. Pod jejím vlivem se mění vazba společenských solidarit... Pro jedince a jeho úspěšné přežití ve společnosti se stávají důležitým jiní spoluaktéři (significant others) než ti, se kterými je svázán rodinným původem nebo místem bydliště“ (Velký sociologický slovník, 1996, s. 1197).

1.2 Rodina - základní kámen společnosti dříve i dnes

„Není zajisté soukromějšího prostoru pro člověka než ten, který chrání jemně předívou vztahů v jeho vlastní rodině“ (Možný, 1990, s. 9). Co máme mezi sebou za zavřenými dveřmi v našich domácnostech, co se děje v soukromí našich bytů a domů, jak se chováme ke svým blízkým, dětem, ženám, vnoučatům a starým rodičům, do toho nám nemá zvenčí nikdo co mluvit. Svět naší rodiny je naším světem suverénní kompetence. Tak Možný (1990) charakterizuje výlučné postavení a jedinečnost vztahů uvnitř obyčejné, běžné rodiny.

Tradičně se normy správnosti rodinného chování předávaly ústním podáním. Pokládalo se za samozřejmé, že všichni starší a zkušenější lidé těmto věcem rozumějí. Tyto normy jsou však poplatné době. Proto, jak dále píše, máme různé

poradce na výchovné poradenství, na předmanželské poradenství, na poradenství manželské i rozvodové. Vliv rodiny, přátel a příbuzných i sousedů a obce, komunity, v níž lidé žijí, ztratil na váze. Z výše uvedených slov vyplývá, že lidé se stále častěji se svými problémy obrací na poradce a kvalifikované odborníky, než na své nejbližší okolí.

Z hlediska mezigenerační solidarity zaujímá rodina výsadní právo. Není zřetelnějšího příkladu soudržnosti mezi příslušníky rozdílných pokolení, než v rodině.

Ačkoli se mezigenerační vztahy v rodinách nemusely vždy vyvíjet přátelsky, přesto panoval všeobecný úzus,¹ že příslušníci mladší generace v rodině, vytváří starší generaci podmínky pro důstojné stáří.

Literatura předkládá definice a charakteristik rodiny nepřeborné množství. Tímto fenoménem se v minulosti i dnes zabývalo a zabývá mnoho sociologů, filozofů i společenských vědců. Jak píše Haškovcová (2010), většina lidí se shoduje, že se jedná o společenství osob spjatých manželskými či pokrevními příbuzenskými vazbami. Důležitým znakem rodiny jsou zpravidla rodiče a jejich děti. Takto je charakterizována tzv. malá rodina. Velkou rodinu identifikujeme v podobě tří nebo čtyř generací žijících pospolu. Ke společným pokrevním poutům se ještě přidává obvyklé společné bydliště.

Buriánek rodinu popisuje takto: „*Rodině jakožto malé sociální skupině připadá nezastupitelná úloha v socializaci: jde o primární skupinu, rozsahem malý, leč důležitý subsystém společnosti... Rodinný život se předkládá jako uznávaná hodnota, jeho prostřednictvím vykonává společnost určitý tlak na jednotlivé členy, předepisuje jim určitá pravidla chování*“ (Buriánek, 2008, s. 110). Funkce rodiny jsou mnohé, jejich pořadí významu se v průběhu vývoje měnilo, ale nejčastěji je charakterizována těmito základními funkcemi: 1. biologicko-reprodukční, 2. ekonomická, 3. socializační, 4. emocionální (Buriánek, 2008).

¹ Pravidlo či ustálený zvyk, který není povinný, psaný, ale v určité oblasti všeobecně přijímaný a respektovaný.

Hezky lidsky charakterizuje rodinu Matoušek (1993), všem členům rodiny, jak dětem, tak i dospělým, poskytuje rodina domov. Zde se člověk chová přirozeně, zde odkládá role, kterými se prezentuje ve veřejném prostoru. V domácím rodinném prostředí je možná vysoká míra otevřenosti, jedinci v něm sdílejí všechna svá traumata a strasti běžného života, prožívají zde i okamžiky radosti a štěstí.

V historii i v současnosti lze vedle značné variability v chápání rolí a funkcí rodiny ve společnosti zřetelně najít i společné znaky rodiny. Staří Řekové neznali pojem rodina v našem smyslu, znali spíše pojmem „oikos“, což je rodinné hospodářství nebo pojmy „anchisteia“ či „syngeneia“, které znamenají spíše příbuzenství, nebo také majetkové společenství s dominantním postavením otce-občana. Paralelní římská „familia“, která je etymologickým základem pro „rodinu“ v mnoha jazycích, se skládala z rodičů a dětí, ale také z otroků, kteří náleželi k majetku rodiny (Velký sociologický slovník, 1996).

„Tradiční evropská rodina plnila především přímé ekonomické funkce, tzn. její členové společně žili a společně pracovali, aby se užívali. Zejména zemědělská rodina vyžadovala angažmá všech svých členů“(Haškovcová, 2010, s. 53). Velkou výhodou takové rodiny byla spolehlivá fungující výměnná služba mezi generacemi. To znamená, že děti i senioři jako ekonomicky závislí členové rodiny byli v rodině akceptováni. Samozřejmě, že pomáhali, jak mohli, ale jejich omezené síly byly respektovány (Haškovcová, 2010).

Z výše uvedeného vyplývá, že děti měly vždy určitou roli v pomoci při zajišťování životních potřeb a byly brány jako "perspektivní investice" kvůli jejich přínosu pro budoucí společné hospodaření s tím, že se jednou stanou plně ekonomicky výkonnými u seniorů proto, že se jim splácel dluh za výživu a výchovu.

Matoušek (2003) na podobné téma poznamenává, v minulých dobách, kdy o staré a nemocné nepečoval sociální stát, byly rodiny s mnoha dětmi vlastně nutností - tehdy se musely starat o své nemohoucí členy. Přežití bez této podpory bylo pro hendikepované lidi téměř nemožné.

1.3 Moderní (pozdně) moderní rodina

Současná moderní společnost zajišťuje rodinám úplně jiné standardy, než poskytovala v minulosti, jak po stránce materiální, tak formální. Rodina prošla mnoha vývojovými procesy, které úzce souvisely s procesem socializace společnosti, vývojem v oblasti duchovních, etických a morálních hodnot, ale i materiálních hodnot. Mezi významná období, kdy dochází ke změnám ve fungování rodinných vztahů, jak již bylo řečeno, patří 19. století. Je to období nástupu společnosti někdy nazývané industriální. Základními znaky této společnosti je rozvoj průmyslové výroby doprovázené extenzivní urbanizací, současně s odklonem od hospodaření v zemědělství a na venkově. „*Dodnes převažuje mínění, že nejpronikavější podněty ke změnám uvnitř rodiny i ke změnám v jejím postavení ve společnosti přinesla novodobá industrializace*“ (Velký sociologický slovník, 1996, s. 943).

Situaci tradiční evropské rodiny z období počátku 19. století, související s mezigenerační solidaritou v rámci rodiny, velmi dobře popisuje Haškovcová (2010), členové rodiny žili společně, svou roli pomoci produktivní generaci v uspokojování životních potřeb měly jak děti, tak starší generace. Stárnoucí lidé přizpůsobovali svou účast na ekonomickém chodu rodiny svému stavu a postupně vyměňovali jednu "pracovní" funkci za jinou, méně namáhavou. Podstatné je, že neztráceli svou rodinnou roli a stále "někam" patřili. Výraznou roli hrálo společné bydliště i pracoviště rodinných příslušníků. Tento fakt - rodiny žijící v "jednom domě" spojoval a udržoval jednotlivé členy výraznou vazbou k půdě, jako zdroji obživy.

S nástupem průmyslu a industrializací docházelo k rozvoji výroby, která se koncentrovala do měst. Průmysl začal nabízet lepší příležitosti obživy a výdělků. Tato nabídka oslovila především střední, produktivní generaci, která se do nově vznikajících měst začíná za prací stěhovat. Starší generace, která byla z hlediska výkonu nekonkurenceschopná, zůstává na venkově. Model vícegenerační rodiny, kterou drží pohromadě společná práce na "svém", se začíná bortit. Stěhováním střední generace za prací má za následek oddělení od starší generace a tím i praktickou nemožnost péče o člena rodiny, vzhledem k bariéře vzdálenosti a

nutnosti práce v pevných časových intervalech pracovní doby (Haškovcová, 2010).

Pro střední generaci se začala rýsovat reálná naděje lepšího uspokojování životních potřeb a zájmů, na druhé straně to vedlo k přetrhání staletí udržovaných mezigeneračních vazeb v rámci rodiny - mezi střední a starší generací.

S pojmem industrializace úzce souvisí i termín moderní (modernizace), jak je například uvedeno ve Velkém sociologickém slovníku, v termínu "společnost industriální": *Jako typ socioekonomického systému se společnost industriální datuje zhruba od konce 18. st. a její geografický okruh se od té doby stále rozšiřuje. Děje se tak procesem - industrializace, který společenští vědci považují za jeden z prvků všeobecnějšího procesu - modernizace. Od 60. let 20. století se ozývají hlasy, podle nichž společnost industriální již překročila zenit svého vývoje; v zemích západní kultury ji má nahradit - společnost postindustriální* (Velký sociologický slovník, 1996, s. 1198).

V odborné literatuře je charakteristika moderní, posléze postmoderní (pozdně moderní) rodiny často spojována s charakteristikou moderní či postmoderní společnosti. Hranice mezi těmito pojmy je poměrně úzká. Ve slovníku pod pojmem "moderní společnost" najdeme: *„Společnost jako produkt radikálních změn, k nimž došlo v oblasti ekonomiky, mocenských vztahů, soc. uspořádání, stylu života i výkladu světa v zemích západní Evropy a Severní Ameriky od počátku novověku. Klíčovou úlohou v těchto změnách sehrála generalizace - trhu, jenž se stal regulátorem chodu nejen veškeré ekonomiky, ale postupně i celé společnosti.... Zvyšuje se význam služeb, což je mj. způsobeno rozbitím velkých domácností. Jednotlivé funkce domácností přecházejí postupně na vznikající formální organizace, které svou činností zabezpečují chod společnosti moderní“* (Velký sociologický slovník, 1996, s. 1200).

Lidé moderní neboli industriální doby, začali svůj osud brát do vlastních rukou. V nejvýznamnějších životních rozhodnutích - k nimž patří založení rodiny a početí dětí - se řídili svými pocity a preferencemi. Dalšími významnými činiteli, které během 20. století formovaly podobu rodiny, byl masivní vstup žen na trh práce a

rozšíření antikoncepčních prostředků. Ženy se tak vymanily z podřízenosti mužům, na níž byl založen tradiční model patriarchální rodiny (Matoušek, 2003).

V otevřené encyklopedii Wikipedia najdeme pod pojmem moderní rodina, v moderním světě se institut rodiny proměňuje, žena během dvacátého století získala značnou samostatnost osobní, ekonomickou a společenskou. Tlak vyžadující ekonomickou aktivitu obou partnerů vytlačuje v rodinných prioritách péči o děti. Kromě volby alternativních životních stylů dochází také k odkládání vstupu do manželství a založení rodiny, vzrostl i podíl dětí narozených neprovdaným matkám, stejně jako akceptace rozvodu či nesezdaného soužití. Dalším aspektem ve vývoji rodiny je zkvalitňování antikoncepce (Rodina, 2016).

V souvislosti s moderní či postmoderní rodinou začínají autoři v druhé polovině 19. století užívat i termín individualizace. „*Postmoderní rodiny již nejsou zakládány proto, aby reprodukovaly populaci nebo jinak prospívaly velkým společenstvím lidí*“ (Matoušek, 2003, s. 181). Rodiny postmoderní doby jsou zakládány pro uspokojování citových potřeb partnerů. Stabilita těchto rodin proto stojí a padá s city obou partnerů. Rodina je stále více "soukromým" podnikem. Jen velmi málo rodin si nechává posvětit manželský svazek v kostele, stále méně rodin si jej nechává stvrdit úředně, takže roste počet nesezdaných soužití. Kdy se partnerům narodí děti, i počet dětí jsou uváženou volbou jednotlivců. (Matoušek, 2003).

Ke vztahům v původní tradiční rodině je nutné dodat, že nestály na citových poutech, ale na materiálních. Tyto vztahy byly mnohem pevnější. K tomu ještě de Singly dodává: „*Všechno bylo jinak v době, kdy vztahy, které pramenily z věcí, převládaly nad těmi, které vycházely z osob. V době, kdy celá rodinná organizace měla především udržet domácí statky v rodině a kdy všechny osobní ohledy se ve srovnání s tím zdály podružnými*“ (Singly, 1999, s. 11).

Na přelomu 19. a 20. století ztrácí stále více na síle význam dědictví majetku a sociálního statutu, které dříve zakládalo pevnost a stálost rodinných vazeb. Majetek byl v původní tradiční rodině základní stabilizátor (Možný, 2002).

Možný (2002) uvádí, že v sociologické literatuře bývají jako první identifikátory postmoderní rodiny uváděny: 1. hodnotová diskontinuita mezi rodiči a dětmi, plynoucí z větší hodnotové závislosti dětí na masmédiích, než na rodičích, 2. nestabilita v párovém životě prezentovaná větší rozvodovostí a nesezdaném soužití, a 3. systematická destrukce konceptu rodinného hnízda a liberalizace žen.

Na základě výše uvedených skutečností se hovoří o krizi rodiny, kterou právě trend individualizace ještě více podporuje. Sociolog Keller k tomu píše: „*Za projev, krize rodiny*“ *však lze považovat to, že manželský svazek ztrácí svoji nadindividuální závaznost a z rodiny se stává jen jakási průchozí instituce... Rodina se stává jen jednou z řady projekcí individualizovaného životního stylu, polem pro experimentování ohledně nových forem privátního soužití*“ (Keller, 2005, s. 29).

Možný dodává (2002), dítě je pocíťováno jako prvek brzdící individualizaci jedince.

K soudobé pozdně moderní rodině je důležité dodat, že individualismus dosáhl už takové míry, že spolu lidé často nemají zájem sdílet společnou domácnost, natož rodinný život v párovém soužití. Začínají žít sami jako "single", či "mingle".

Experimentování v oblasti privátního soužití „má různé podoby, od nesezdaných párů, přes bezdětná manželství a páry stejného pohlaví, až po neúplné rodiny především matek samoživitelek a jejich nezletilých dětí (Možný, 2002).

Single life začíná být poměrně rozšířený styl života, kdy dospělý jedinec, ačkoliv má na to věk, nezakládá rodinu ani trvalý vztah. Žije samostatně a svobodně, ekonomicky nezávisle.

Nebezpečí, které plyne z takového stylu života, vystihuje článek na webu aktuálně.cz: Je jim třicet, mají atraktivní místo ve firmě, spoustu peněz a ve volném čase si mohou dělat, co chtějí. Zdá se jim to ideální, a tak často promeškají správný čas na změnu - na usazení a založení rodiny. S postupujícím stářím však mají stále menší možnost najít partnera, pak jsou osamělé ženy bez rodiny odkázány na pomoc cizích lidí (Hronová, 2013).

Výraz **mingle** vznikl spojením anglických slov "married, but single" (vdaná, ale svobodná). V podstatě to znamená: mám partnera, ale chci mít vlastní domácnost. Tento životní styl se stává populární po celém světě a stále více párů si ho zvolilo za vlastní. Rodina je v krizi, svatby nejsou in, singles si žijí svůj osamělý život a do toho tu máme dvojice, které spolu sice chodí, ale za nic na světě by spolu nebydlely. Chtějí své soukromí, nehodlají po nikom uklízet a nedovedou se vzdát randění. Říká se jim mingles (S přítelem, 2011).

Z výše uvedených skutečností vyplývá jeden nanejvýš alarmující fakt, že z individualizovaného způsobu života tzv. singles či mingles, který upřednostňuje nezávislost a volnost, "jak to vyžaduje" trh, nevzejdou další generace dětí, které mohou kontinuálně pokračovat v zavedených normách lidské solidarity a v konečném důsledku nebude i dostatek ekonomicky aktivních jedinců k zajištění kontinuity ekonomického systému - výplat dávek pro seniory, který je postaven na průběžném způsobu financování.

Proto je zapotřebí, aby kromě sociální a mezigenerační solidarity existovala a byla legislativně a institucionálně upravena také solidarita bezdětných skupin obyvatel s rodinami, která je sama o sobě podmínkou pro jakoukoli rodinnou politiku (Národní , 2004).

Velmi zajímavý dovětek k uvedenému fenoménu má Ivo Možný. Týká se individualismu, života singles a s ním souvisejícího zaměření života jedinců na tvorbu materiálních a finančních statků: „*Naši "new rich"² ještě nevědí, že velké majetky předpokládají pevné rodiny, neb rubáš³ nemá kapsy*“ (Možný, 2002, s. 200). Čímž je myšleno, že si mnozí singles neuvědomují, komu, když nemají rodinu, odkážou svůj majetek, který se jim podařilo za svého života nashromáždit.

Úbytek počtu dětí v kombinaci s prodlužováním průměrného věku vede ke stárnutí populace. S tím souvisí zvyšující se podíl osob v ekonomicky poproduktivním věku, takže ekonomicky aktivní nesou prostřednictvím svých daní stále větší tíhu výdajů (Keller, 2004).

² New rich - zbohatlík

³ Rubáš - oblečení do rakve

1.4 Shrnutí

V úvodní části práce je reflektován vývoj rodiny. Na problematiku mezigenerační solidarity nahlížím optikou rodinných vztahů, protože v kruhu rodiny se vždy odehrávaly zásadní kroky mezigenerační soudržnosti. Vývoj společnosti od doby pravěku do současnosti měl podstatný vliv na vývoj této instituce. Změny, ke kterým došlo, v této základní společenské jednotce, pak ovlivnily i vývoj solidarity v mezigeneračních vztazích.

Rodině příkládali odborníci vždy nezastupitelnou roli v mnoha funkcích, měla a má důležitou úlohu v socializaci jedince, neméně důležitá je i funkce emocionální reprodukční a ekonomická.

Prvotní pravěké společnosti, předchůdci dnešních rodin se vyznačovaly prvky rodové solidarity. Ohroženým jedincům se dostalo bezprostřední, neformální pomoci, přednost před osobními zájmy však měly zájmy skupiny.

O několik století později, v období středověku jsou už pokrevní příbuzenské vztahy realizovány v širších rodinách zahrnující určitý vztah k půdě a hospodářství. Původní skupiny a společenstva se usadily a začaly hospodařit. Zajištění mezigenerační solidarity začala realizovat rodina. Postupem času se k této instituci vyprofilovala další - církev. Působení církve vznikají první formální spolky, které se zabývají dobročinností a charitou. Tedy už v 15. a 16. století začínají formální organizace vytěšňovat organizované a hierarchizované soběstačné domácnosti.

Na přelomu 18. a 19. století však došlo k jedné z nejzásadnějších změn nejen ve společnosti, ale i v rodinných vztazích - průmyslové revoluci. Industrializace prohloubila již dříve započaté procesy rozvolňování rodiny. Tradiční domácnost a rodina, která tvořila základ příbuzenské solidarity, se začíná rozpadat. Průmyslový způsob výroby v nově se rozrůstajících městech nabízí mladým lidem jistější možnost obživy a výdělku, oproti práci v hospodářství na venkově.

Původní rodina se rozdělila na starší generaci, která zůstávala na venkově spjata s půdou a hospodářstvím a "mladé", kteří se stěhovali do měst. Tento trend

zásadním způsobem ovlivnil rodinnou solidaritu tím, jak naboural původní způsob života spjatý s půdou a se širší rodinou, která na ní hospodařila.

K erozi rodiny a vztahů pak začaly přispívat i další mechanismy související s nástupem moderní, následně postmoderní doby. Především trend individualizace obrovským způsobem ovlivnil mezigenerační soudržnost. Ten vyjadřuje především touhu každého jedince po osobním uspokojení, užít si bez nutnosti závazků, jako je uzavírání manželství či dokonce "pořízení dětí", které by je v jejich volnosti omezovaly. V případě, že do takového vztahu vstoupí, nedělá mu potíže manželství opustit a rozvést se. Společné rodinné hodnoty představující párové soužití manželů s dětmi je pravý opak tohoto trendu prosazujícího se stále častěji ve společnosti. V individualizované společnosti je běžné, že mnoho lidí žije samo. Za těchto okolností je mezigenerační solidarita odehrávající se po staletí především v rodinách velmi narušena. Preference nezávislosti a volnosti v průběhu aktivního života a nezáměr o založení pevných rodinných vazeb, se může v budoucnu těmto "samotářům" vymstít. V seniorském věku bude případná péče o tuto společenskou skupinu výhradně v rukou "cizích" pečujících, protože založit rodinu v průběhu svého života nepokládaly za důležité.

2 Solidarita, soudržnost mezi generacemi

Solidarita mezi lidmi panuje odedávna. V průběhu staletí byla ovlivňována mnoha okolnostmi, i její míra se různě měnila v závislosti na společenských normách. Patří mezi základní stavební kameny sociální etiky. Například Papež Jan Pavel II. definoval princip solidarity takto: „*Je to pevná a trvalá odhodlanost usilovat o obecné blaho neboli dobro všech a jednoho každého, protože všichni jsme odpovědní za všechny*“ (Anzenbacher, 2004, s. 197).

V novodobé historii mezigenerační solidaritu zásadním způsobem ovlivnil nástup industrializace. V následující části bude tento pojem představen, podrobněji se zaměřím na solidaritu mezi generacemi v rodinném prostředí. Generaci popisuje Sak jako: „*Velkou sociální skupinu blízkých populačních ročníků, která se formuje významnou společensko-historickou událostí a specifickými společenskými podmínkami*“ (Sak, Kolesárová, 2012, s. 14). Generace se zformuje v období sociálního věku mládeže a postupuje společností jako mladá, střední a stará (Sak, Kolesárová, 2012).

2.1 Solidarita, vymezení pojmu

Solidarita je bezpochyby slovem, které není současné společnosti cizí, leč některé modernizační trendy tuto základní sociální vlastnost nabourávají. O solidaritě se mezi lidmi i v médiích píše a mluví především ve spojitosti se znevýhodněnými, na jejím principu je postaven penzijní systém, úzce souvisí se sociální péčí, taktéž s humanitárními i přírodními katastrofami, aktuálně je nosnou strategií v pomoci a při záchraně milionů uprchlíků po celém světě. V přeneseném smyslu ji nacházíme v mnoha různých oblastech lidského života.

Ve Velkém sociologickém slovníku se o solidaritě píše: „**Solidarita** - (z. lat. *solidare* = zpevnit, zhustit) - vztah mezi navzájem rovnými, kteří dobrovolně kooperují, neboť je spojuje společný zájem“... je opakem vztahu nadřazenosti a podřazenosti... vzájemná solidarita může být plodem sebezájmu zúčastněných, neboť je zvýhodňuje v soupeření s druhými“ (Velký sociologický slovník, 1996, s. 1185).

Podobnou charakteristiku nacházíme i v několika slovnících cizích slov, například v Akademickém slovníku cizích slov: **Solidarita** - soudržnost, pospolitost a vzájemná podpora, porozumění pro jednotlivce nebo celek, vědomí příslušnosti k jistému celku (Kraus, Petráčková, 1998).

Synonymem slova solidarita je solidárnost, soudržnost, pospolitost, vzájemnost.

Výraz solidarita zpravidla v každém evokuje pocit sounáležitosti a pomoci bez toho, aby člověk kalkuloval s případným prospěchem z poskytnuté pomoci.

S pojmem solidarita úzce souvisí i pojem nezištnost - ochota pomáhat bez zjevného důvodu. Tato schopnost pomáhat druhým vyvrací názor o celkové "zkaženosti" lidstva, i to, že vypočítavci jsou na tom nejlépe. *„Lidská společnost je protkána sítí vztahů založených na vzájemné nezištné pomoci“*. Lidé mnohdy pomáhají i těm, které potkali poprvé a pravděpodobně i naposled. Například dárci krve se nikdy nedozvědí, komu jejich krev zachránila zdraví či život (Petr, 2009).

Jak píše Jaroslav Petr (2009) ve svém odborném článku, který vychází z poznatků amerického evolučního biologa Samuela Bowlese ze Santa Fe Institute: *„Kořeny lidské nezištnosti sahají do doby před 150 000 lety a u jejich zrodu stály válečné konflikty pravěkých lidí“*.

Na zemi panovaly nepříznivé klimatické podmínky a míst, kde se dala najít obživa, bylo málo. Bylo zapotřebí o ně bojovat, proto docházelo k častým konfliktům mezi lovecko-sběračskými tlupami. V pravěku mohla ztráta kmenového území znamenat zásadní existenční potíže, proto skupinky válečníků riskovali zranění či dokonce smrt při jejich obraně, jen aby své zájmy uhájily. Zájem tlupy převážil nad individuálním strachem především proto, že lidská společenství té doby pojilo poměrně těsné pokrevní pouto. *„Válečník, který padl při obraně vlastních lovišť nebo na loupežném nájezdu k sousedům, neobětoval život za cizáky, nýbrž za „vlastní krev“* (Petr, 2009).

Ty tlupy a kmeny, mezi jejichž členy v neklidných dobách panovala nezištná pomoc a sebeobětování, měly navrch před skupinami, kde si sobecky hleděli svého. Dědictvím z těchto krutých časů je dnešní lidský altruismus, který se

projevuje charitou či dobrovolnictvím. Pro lidskou společnost je nezištnost v pomoci druhým velmi důležitá (Petr, 2009).

Z hlediska teorií mezigenerační solidarity stojí za zmínku sociologický pohled na solidaritu. Jedním z významných zástupců sociologie, který se zabýval otázkou, co při přechodu k moderní společnosti nahradí tradiční pouta mezi lidmi, byl Emile Durkheim. Jak píše Jeřábek (2013), na otázku za jakých podmínek a jakým způsobem "drží společnost" pohromadě Durkheim uvádí, že společnost tradiční drží pohromadě mechanická solidarita mezi lidmi, moderní společnost je charakteristická organickou solidaritou.

Podstatou mechanické solidarity jsou internalizované normy, zvyky a společně sdílené hodnoty. *„Tato forma skupinové solidarity byla tedy založena na historických tradicích a na síle kolektivně sdílených norem a standardů tehdejší preindustriální společnosti“* (Jeřábek, 2013, s. 19).

S rozvojem dělby práce, s nástupem průmyslové revoluce, stěhováním lidí do měst apod., docházelo k postupnému oslabování síly tradičních rodinných pout. Postupně sílí vazby mezi lidmi založené na vzájemných závislostech určených jejich vztahy danými dělbou práce. Tuto novou podobu vzájemných pout mezi lidmi nazývá E. Durkheim organická solidarita (Jeřábek, 2013).

Lidské společnost dospěla do období, kdy se ve smyslu materiálního zabezpečení má v historii nejlépe, jak se kdy měla. Dostatek finančních prostředků, hmotných statků a vymoženosti vědeckotechnického rozvoje umožňují prožívat nejen mnoha jedincům, ale celým generacím bezstarostný život již od narození. Celé generace lidí žijících v civilizovaném světě využívají těchto výtěžků a úspěchů společnosti. Ne nadarmo se od 40. let dvacátého století v odborné veřejnosti ujal výraz "welfare state" někdy překládán jako "stát blahobytu". Do širšího povědomí tento výraz uvedl W. Beveridge v průběhu války, kdy byl spojen se sociálními podporami, které vláda slibovala, až skončí válka (Večeřa, 1996).

Stát od této doby začíná přebírat zodpovědnost za sociální zajištění lidí v nouzi na "svá bedra", což vedlo mimo jiné k narušení po staletí zavedenému zvyku postarat se o sebe sám, případně využít pomoci těch nejbližších - rodiny. *„Politikové,*

státní úředníci a sociální pracovníci, ... postupně přetvářeli existující charitativní, obecní a svépomocné systémy sociálního pojištění, sociálních podpor a sociálních služeb“ (Musil, 1996, s. 12).

2.2 Demografie - zásadní vlivy

Důležitá okolnost ovlivňující zajištění sociální péče, úzce související s mezigenerační solidaritou, je budoucí vývoj populace. Od poměru mezi množstvím těch, kdo bude v populaci potencionálně poskytovat péči a těch, kteří ji budou potřebovat, se mohou odvíjet prognózy pro možnosti budoucí institucionalizované či deinstitucionalizované péče.

Úspěchy v oblasti medicíny, rozvoj všeobecně dostupné zdravotní péče, zdravá výživa i zdravý styl života s dostatkem pohybu, jsou okolnosti, které vedou k prodlužování délky lidského života. Člověk si tak plní jeden z jeho dávných snů, o kterém snil od pradávna, o dlouhověkosti. Tím, jak se věk lidského života prodlužuje, dochází k nárůstu lidí v seniorském věku. Díky prodlužujícímu věku, představuje etapa stáří časově delší a tím i významnější fázi lidského života.

„Podstatný se přitom stane především nárůst podílu lidí ve věku nad 70 let, resp. 80 let, což může mít mnoho důležitých důsledků pro společnost“ (Svobodová, 2010, s. 186). Zlepšování zdravotního stavu seniorů bude provázeno posunem výskytu nemocí do vyššího věku a zvyšování počtu nejstarších osob poté nutně povede ke zvyšování nákladů na zdravotní a sociální péči (Svobodová, 2010).

Současně s tímto trendem se však rodí stále méně dětí, porodnost stagnuje, ve smyslu výše uvedeného pozdně moderního vzorce rodiny. *Populační pokles začal v Evropě už v 19. století, pod reprodukční míru klesl poprvé už někdy v třicátých letech minulého století (Možný a kol., 2003, s. 8).* Přes krátkou výjimku populačního boomu po druhé světové válce má ale v evropských populacích, už skoro stoletou tradici (Možný a kol., 2003).

Demografické stárnutí populace postihuje v současnosti všechny vyspělé země. Jeho příčinou je především pokles úrovně porodnosti, změny v úmrtnostních poměrech a prodlužování naděje dožití. Je to proces, při němž se postupně mění

věková struktura obyvatelstva takovým způsobem, že se zvyšuje podíl seniorů a snižuje se podíl dětí mladších 15 let, takže starší věkové skupiny rostou početně relativně rychleji než populace jako celek (Svobodová, 2010).

Druhá polovina tohoto století bude patřit seniorům. Prodlužování délky života a současně nižší počet narozených dětí se v populaci projeví výrazným zvýšením podílu osob starších 65 let. V roce 2060 vystoupá jejich podíl až na 34 % ze všech obyvatel České republiky. V absolutním vyjádření se bude jednat o 3,2 milionu seniorů. Po celou druhou polovinu 21. století bude v České republice žít 2,5krát více seniorů než dětí. Tomu nemůže nezabránit ani masivnější migrace ani o něco vyšší úroveň plodnosti (Čechů, 2013).

Na okolnosti, které vyplývají z demografických projekcí týkající se stárnutí populace, začali reagovat i politici a orgány vlády v čele s Ministerstvem práce a sociálních věcí. Jako jedno ze systémových řešení předložily koncept nazvaný Národní akční plán podporující pozitivní stárnutí pro období let 2013 až 2017. V preambuli tohoto textu je mimo jiné psáno: „*Naším společným cílem je vytvářet jednotné politiky schopné pružně reagovat na probíhající a očekávané demografické změny v souladu s výzvami, které z populačního stárnutí vyplývají*“.

(Národní , 2014, s. 3). Se stárnutím populace jsou spojeny výzvy související se zvýšenými nároky na systém sociální ochrany, především pak na systém sociálního pojištění a sociálně-zdravotní péči. Vzhledem k tomu, že tyto systémy se vytvářely za zcela odlišných demografických i hospodářských podmínek, bude nezbytné je přizpůsobit současnému společenskému vývoji. Jako jeden z mála dokumentů týkajících se solidarity mezi generacemi se zabývá genderovou dimenzí, která napomáhá zohledňovat různou situaci a různé potřeby mužů a žen ve stárnoucí populaci. Ekonomické nerovnosti mezi muži a ženami během jejich účasti na trhu práce, se projevují i v důchodovém věku. Vyšší zapojení žen do péče o děti a domácnost a rozdíly v odměňování žen a mužů během jejich produktivního věku, vedou ve stáří k jejich nižším penzím. Ženy-seniorky v důsledku vyšší délky života a nižších důchodů musejí žít s nižšími příjmy po delší dobu než muži-senioři (Národní , 2014).

Jak píše Sak, Kolesárová (2012), současný fenomén stárnoucí společnosti není dočasný výkyv způsobený demografickou vlnou či vlnami, ale jedná se o trvalou proměnu minimálně evropské společnosti. Požadavek rozvoje disciplíny sociologie stárí proto není jen krátkodobý, nutný pro řešení současného problému, ale sociologie stárí je potřebná jako trvalý nástroj sebepoznání, sebereflexe a sebeřízení společnosti.

2.3 Mezigenerační solidarita

Mezigenerační solidaritu vcelku výstižně definovala Haškovcová: „*Porozumění mezi lidmi různých věkových skupin*“ (Haškovcová, 2012, s. 117). Podotýká, že ke škodě věci v posledních desetiletích neformální mezigenerační solidarita v rodině, ale i v sousedských a přátelských vztazích, postupně klesá (Haškovcová, 2012). V této souvislosti je důležité připomenout, že tento jev ve vztazích mezi generacemi započal procesem industrializace na přelomu 18. a 19. století, jak je uvedeno výše v textu.

V současné době pozdně moderní ovlivňuje mezigenerační vztahy trend individualizace společnosti. Ten zásadním způsobem ovlivňuje vztahy mezi lidmi, mezi jinými i vědomí pospolitosti mezi generacemi. Zasáhl i vztahy mezi rodinnými příslušníky. K tomu Jan Keller výstižně dodává: „*Proces individualizace znamená výrazný nárůst významu jednotlivce, jež se vymaňuje z omezujících pout tradičních sociálních útvarů*“ (Keller, 2007, s. 61).

Jedním z nejdůležitějších příkladů současné mezigenerační solidarity je důchodový systém České republiky, tzv. systém průběžného financování penzí. Důchodový systém je založen především na mezigenerační solidaritě a je financován průběžným způsobem. Státem garantovaná penze stojí na principu příspěvků pojištěnců z řad ekonomicky aktivního obyvatelstva, které jsou průběžně vypláceny občanům pobírajícím důchodové dávky (Krebs, 2015). Smutnou skutečností je fakt, že z hlediska demografického vývoje bude růst počet ekonomicky neaktivních obyvatel a zároveň bude klesat počet těch, co budou do systému výplat penzí přispívat, tudíž na ty, kteří platí dávky nyní, bude vydělávat

menší množství lidí. Z toho vyplývá, že nedojde-li k úpravě způsobu příspěvků do systému, budou na tom budoucí penzisté hůře.

Zajímavý paradox v tomto směru předkládá Keller. Upozorňuje na "nevýhodu mít děti", oproti bezdětným. „*Tito lidé sami na výdajích na děti ušetřili, ve stáří však o ně budou (přinejmenším částečně) pečovat potomci těch, kdo si pořídili děti a spolu s nimi - velmi reálné riziko nižší životní úrovně*“.(Keller, 2005, s. 93)

Druhým úhlem pohledu, kterým se budeme zabývat podrobněji, je mezigenerační solidarita mezi pokoleními v rodině. Pospolitost mezi nimi prošla také určitým vývojem, tak jak se vyvíjela společnost a vztahy mezi lidmi. Především v rovině rodinných vztahů mezi střední a starší generací je ale předpoklad, že přes odstředivé síly v rodině bude potřeba skoro vždy určité míry soudržnosti.

Základy budoucí mezigenerační solidarity v rodině jsou pokládány již v mládí jedince, proto důležitou roli v tomto soužití hraje výchova a životní zkušenost dětí v orientační rodině. Jak píše Čevela a kol (2012), Jde o pozitivní zkušenost s podobou stáří, s přirozeným pokračováním života ve stáří a včleněním starých lidí do společenského a rodinného života, včetně jejich pozitivní role v životě rodiny i sdílením jejich příběhů. Velmi důležitou úlohu hraje hodnotová výchova, neboť nadosobní hodnoty a cíle mají trvalou platnost i ve stáří a nejsou závislé na společenském či ekonomickém postavení, které se změní odchodem do penze.

Jaké jsou možnosti soužití a poskytování pomoci mezi vnoučaty, dospělými dětmi a prarodiči v soudobé společnosti v ČR, velmi dobře analyzuje Ivo Možný (2012) ve svém příspěvku s názvem, "*Silný pomáhající stát udělal člověka méně závislým na pomáhajících dětech*", v časopisu *Sociální práce*. Solidarita se skládá ze tří vrstev. Elementární solidaritu vidíme mezi živočichy, tedy i lidmi. Každý druh, který chce přežít, projevuje jistou bazální (biologickou) solidaritu mezi členy svého druhu. Druhá vrstva solidarity je kulturní povahy. Jsou v lidech určité kulturní prvky (mravní zákony), které výrazně ovlivňují naše chování, v rodinách jsou tyto prvky podloženy i solidaritou biologickou. Třetí vrstva solidarity je solidarita institucionálně zprostředkovaná, tedy transfer podpory sociálního zabezpečení apod. „*Takže když se bavíme o solidaritě, je třeba vědět, že část naší*

soudržnosti je pudová, část plyne z příslušnosti k určité kultuře a část je zprostředkovaná sociálním státem“(Možný, 2012, s. 34).

Jak dále píše, zásadně mezigenerační solidaritu ovlivnilo zavedení Bismarckových sociálních reforem. Do té doby platilo jako jedno z hlavních pravidel křesťanské: "Cti otce svého a matku svou, aby ti dobře bylo na zemi". Poukazuje na jedno ze základních pravidel výchovy, předávání zkušeností z generace na generaci, kdy se na naše chování k rodičům dívají naše děti, které se pak podobným způsobem budou chovat k nám. Kulturní vrstva solidarity mezi členy rodin byla nedávno narušena zavedením institucionální solidarity sociálního státu. Proto si dnes už lidé nepožívají děti proto, aby se o ně na stará kolena postaraly, protože vědí, že se o ně ve stáří postará sociální stát. Silný sociální stát zbavil člověka závislosti na pomáhajících dětech, na rodinné solidaritě (Možný, 2012).

Těsné vztahy mezi generacemi jsou důležitým předpokladem solidarity mezi nimi, ale neméně důležitá je i osobní autonomie. Každý potřebujeme vědět, že o nás někdo stojí, ale potřebujeme zůstat i sami sebou. Není nutné, aby členové rodiny žili v jednom bytě nebo domě. Nyní žijí často i v jiném městě, ale pravidelný styk udržují komunikací po telefonu nebo pomocí jiných technologií, ale jinak mají rádi svůj klid. Žijí zvlášť, stále však drží pohromadě a podporují se vzájemně sociálně a citově. Pro staré lidi je pak hlavně důležitá emocionální podpora a solidarita, na kterou se mohou spolehnout (Možný, 2012).

Společenské změny zasahující život rodiny, které se odehrály od začátku 19. století a měly souvislost s mezigenerační solidaritou, ovlivnily mimo jiné i očekávání rodičů a prarodičů od výchovy a péči o děti. Postupně vyústily v následující tři typy soužití.

2.3.1 Původní rodina

Zajištění klidného stáří v původním vícegeneračním modelu rodiny, tzn. plné zajištění s veškerými službami plynoucími z rodinných vazeb, bylo ještě před více než sto lety nejcharakterističtějším modelem rodinného soužití, jak již bylo uvedeno. Tato rodina žila v symbióze, kdy střední, mladá i starší generace byla

zcela zaměstnána prací na svém hospodářství, kde každý měl svou roli. Výchova dětí byla ve velké míře společnou starostí dospělých, kterým pomáhali i prarodiče.

Jak píše Haškovcová (2010), tradiční evropská rodina plnila především přímé ekonomické funkce, takže její členové společně žili, aby se užívali, děti nebyly vychovávány pro radost rodičů nebo kvůli nim samotným, ale více kvůli jejich přínosu pro společné hospodaření. Prarodiče, kteří byli vybaveni moudrostí a zkušenostmi, byli nejčastějšími nositeli znalostí, které ústním podáním předávali dalším generacím. Informace se předávaly pouze mluveným slovem, neexistovala žádná technika, přístroje a samozřejmě ani média. Knihtisk zatím na rozšíření mezi běžnou populaci čekal. Pro rodinu bylo výhodou, že sdílela domácnost se starším zkušeným prarodičem.

V minulosti nebylo stáří vzácné jen co do počtu starých lidí. Zejména v řemeslech a v zemědělství byli lidé velmi závislí na mnoha zkušenostech, které s přibývajícím věkem narůstaly. A vzpomínky byly mnohde uchovávány spíše v paměti žijících osob než v písemných materiálech, obrazová dokumentace byla málo dostupná a možnosti zaznamenávání události neznámé. Stáří tehdy představovalo šanci, že nashromáždí mnohé zkušenosti a že bude živoucí pamětí, uchovávající minulost (Opatrný, 2009).

I vzhledem k tomu, že se postupně měnila role ženy - matky, byli prarodiče důležitou pomocnou silou v rodině.

„Proces redukce počtu dětí v rodině probíhal souběžně s procesy urbanizace a industrializace od konce 19. do poloviny 20. století. V modální rodině se předchozí rozložení ekonomických aktivit na všechny členy rodiny zkoncentrovalo na živitele rodiny - muže a domácnost na ženu“ (Sak, Kolesárová, 2012, s. 111). Se snižováním počtu dětí a s rostoucími ekonomickými nároky na bydlení a životní standard, byl zahájen proces uvolňování žen z rodiny. Jejím odchodem z pozice ženy starající se o domácnost do zaměstnání, zde vzniká mezera v naplňování určitých potřeb, potřeb pomoci s dohledem a výchovou nejmladšího pokolení. Nastává změna role a funkce třetí generace. Zásadním způsobem získali

na významu prarodiče, především babička. Buď pečuje o vnuky trvale, nebo nárazově (Sak, Kolesárová, 2012).

2.3.2 Sendvičová generace

Zvláštním fenoménem nejen posledních let, týkající se mezigeneračních vztahů v rodinném prostředí, je tzv. "sendvičová generace". Tvoří ji lidé, kteří dospěli do středního věku a ocitli se v pozici mezi svými nezaopatřenými dětmi a stárnoucími rodiči: pečují jak o své potomky, tak o seniory a drží rodinu pohromadě. Kromě toho mají svá povolání a starají se o domácnost.

Studie k tématu sendvičové generace předpokládají, že do role pečovatele vstupují lidé během středních let, (40 - 60 let) a že jsou to především ženy, kdo se v sendvičové situaci ocitnou. Role rodiče a zaměstnance jsou chápány jako základní nastavení, do kterého se přidává „navíc“ ještě role pečovatele o vlastního stárnoucího rodiče. Znamená to tedy, že v rodinách, ve kterých žijí minimálně tři generace (rodiče, jejich děti a prarodiče) může nastat situace, kdy se v domácnosti rodiče nestarají pouze o své nezaopatřené děti různého věku, ale i stárnoucí rodiče, kteří mají vlastní soubor nároků a potřeb (Šindelář, 2014).

Haškovcová (2010) toto téma zmiňuje v souvislosti se socialistickou rodinou, kdy většina žen střední generace uplatňovala tzv. sendvičovou strategii v rodinné péči o stárnoucí a nemocné seniory. V praxi to prováděly tak, že "volný čas" byl aktuálně rozdělen mezi péči o dospívající děti a stárnoucí nebo nemocné rodiče. V těch dobách většina lidí považovala za morální selhání umístit staré rodiče či prarodiče do domovů důchodců a raději se o ně sama starala.

Dalším autorem, který popisuje sendvičový efekt vyznačující se specifickými vlastnostmi je Ivo Možný. Výrazně se projevil v období socialismu, vyznačujícím se nedostatkem příležitostí ve společnosti despotického socialismu a vysokou závislostí na rodině původu. „ *Matky dospívajících dcer, které věděly, že jejich dcery jako mladé matky budou značně závislé na pomoci, kterou jim budou ony moci poskytnout, rezignovaly, zdá se, více či méně na tradiční strategii zdržování dcer (synů) od sexuální aktivity a zejména od předčasného rodičovství; zdá se, že je spíše podporovaly okamžitě, jakmile byl sňatek legálně možný* “ (Možný, 2002,

s. 129). Pokud se tedy mateřství nastávajících rodiček odehrálo v období kolem dvacátého roku života, byla velká pravděpodobnost, že jim potencionální babičky ještě v relativně mladém věku - kolem čtyřicátého roku věku, pomohou jak materiálně, tak nemateriálně. Perioda brzkého mateřství pak u jejich dcer odezněla včas před tím, než na matky mladých maminek padla jiná zátěž - podporovat své vlastní staré rodiče, kteří se přiblížili seniorskému věku (Možný, 2002).

Z výše uvedených skutečností vyplývá, že tato specifická skupina příslušníků střední generace v minulosti tvořila či dnes tvoří jakési pojivo mezi nejmladší a tou nejstarší generací. Dalo by se říci, že tato skupina je představitelem té nejryzejší formy mezigenerační solidarity, jak ze slovního spojení mezigenerační a solidarita vyznívá.

Především se zde ale ukazuje, jak se mění role střední generace v systému mezigenerační solidarity. Jak přechází od plně pečovatelské o starší generaci k podílu péče mezi potomstvo, s výraznými ekonomickými nároky a seniory, kteří jsou vzhledem k zaneprázdnění střední generace, vlivem převládajících materiálních vztahů ve společnosti, upozaděni.

Ve společnosti tedy nastává trend, kdy péče o rodinu, tedy o děti je prvořadá, péče o stárnoucí rodiče, kteří podle statistických zjištění v převážné míře žijí sami, odděleně od synů a dcer, již není tak intenzivní jako v období původní rodiny. Začínají převládat prvky moderní rodiny.

Bez zajímavosti jistě není fakt, že vzhledem ke stále se prodlužujícímu věku seniorů se výjimečně můžeme setkat i se čtyřgeneračním typem soužití. A s ním zaznamenáváme nový typ tzv. sendvičového fenoménu. Jak píše Čevela (2005), týká se mladých seniorů, kteří kromě toho, že podporují své děti, ještě pomáhají svým velmi starým rodičům.

2.3.3 Individualizovaná rodina

Soužití více generací je dnes už překonané, z naší společnosti se začíná vytrácet i mezigenerační solidarita. V minulosti ale bylo vícegenerační bydlení poměrně obvyklé, konstatuje závěrečná zpráva reprezentativního průzkumu Raiffeisen stavební spořitelny. Vícegenerační soužití z českých domácností téměř vymizelo.

Spolu se svými stárnoucími rodiči dnes bydlí jen třináct procent lidí středního věku a jen sedm procent o takovémto bydlení uvažuje (Tůmová, 2012).

O tom, že bude přibývat starších lidí vyžadujících více či méně péče, nemusíme mít pochybnosti. V budoucnosti se však můžeme setkat s tím, že péče v rámci rodiny (která dnes převládá), bude čím dál vzácnější. Předchozí demografické projekce "mluví" jasně. Na zajištění mezigenerační solidarity, vzhledem k nedostatku dětí, kterých se již nyní rodí málo, nebude v budoucnu dostatek jedinců.

V individualizované společnosti nepředstavují děti radost a boží dar, ale obtíž a komplikaci, která znemožňuje „seberealizaci“ - v profesi, v životním stylu, v trávení dovolené, ve způsobu užívání volného času a podobných radostech. Péče o děti omezuje a redukuje individuální ambice a možnosti jejich dosahování (Petrusek, 2006).

Vzrůstající důraz na roli jedince ve společnosti vede současně k poklesu hodnoty přikládané rodině, jako přirozenému základnímu článku sociálního celku. Ve chvíli, kdy je ve společnosti veškeré jednání vztaženo k jednotlivci, nikoli k rodině, a rodina je chápána jako skupina jednotlivců, dochází tím zároveň k jejímu znevýhodnění, jako jedné formy života před ostatními. Přestože je vícegenerační soužití s prarodiči spíše výjimkou, protože většina starší i mladé generace má raději svou autonomii, obavy z osamocení stáří provázejí seniory poměrně často.

Sak, Kolesárová (2012) ve své monografii předkládají v jednom ze svých výzkumů zjištění, že česká populace se nejvíc ve stáří obává osamocení, skoro 49% lidí. Pro českou populaci je kvalita mezilidských vztahů na konci jejich života velmi důležitá, důležitější než vlastní konec jejich života.

Uvádí se, že skoro čtvrtina seniorů žije v ČR osaměle či v sociální izolaci a toto ohrožení s věkem narůstá. Žije-li starší člověk sám, neudrhuje-li kontakty s rodinou ani s přáteli, dostává se do sociální izolace. „*Osamělost je více a hůře než žít sám*“ (Čevela, 2012, s. 93).

V současné rodině se projevuje tendence k nezávislosti jednotlivých generací počínaje samostatným bydlením nukleárních rodin a dospělých jedinců, až po malou míru vyžadování pomoci od potomků či rodičů, pokud to situace nutně nevyžaduje. Soužití starých rodičů s rodinami jejich dětí v jedné domácnosti je celkově málo frekventované, častější je tato forma v případě osamělé (rozvedené, ovdovělé) matky. Mezigenerační podpora v rodině je reciproční, ale diferencovaná. Zatímco finanční pomoc častěji směřuje od starší generace ke střední (od prarodičů k rodičům a vnoučatům), praktická pomoc bývá dle potřeby poskytována spíše opačným směrem (Národní , 2004).

Také Čevela (2012) uvádí, že stárnutí doma je nejvíce oblíbený způsob života seniorů, neboť výrazně se tím podporuje soběstačnost a autonomie.

V českém prostředí sledujeme relativně pevné přesvědčení o nesourodosti „mladé“ a „seniorské“ populace. Například výrok, že „Mladí a staří lidé - to jsou dva zcela odlišné světy“ souhlasně podporuje 60 % dospělé populace, 70 % dotázaných ve věku 18-29 let, 64 % sedmdesátníků a starších, ale jen něco přes padesát procent respondentů mezi 40. a 60. rokem (Vidovičová, 2008).

Výzkum (Sýkorová, 2004), poukázal na to, že senioři usilují o to, aby byli co nejdéle v co největší míře soběstační, a silně odmítají nadměrnou a nevyžádanou pomoc. Další je respektování jejich autonomie a kompetencí, a to i v oblasti rozhodování o tom, zda a jakou pomoc potřebují. Vhodná pomoc by dále měla zohledňovat jejich individuální potřeby a možnosti, tak říkajíc být šita na míru, jak svým obsahem, tak časováním a cenou a měla by být kdykoliv k dispozici. Z hlediska volby mezi péčí rodiny, terénními a pobytovými službami dávají senioři přednost řešení jejich situace prostřednictvím pomoci a služeb poskytovaných v rámci jejich domácností, často kombinace péče rodiny s pečovatelskou službou.

Jak píše Haškovcová (2010), nepříznivý stav způsobený heroizací nezávislosti komplikují složité rodinné vztahy. Opakované sňatky a rozchody dětí ovlivňují vztahy mezi stárnoucími rodiči a jejich dětmi. Někdy se pak senior nemusí smířit s volbou nového partnera svých dětí. Najdou se děti, které se "nepovedly" a přestože jim rodiče dali slušné vychování, nevidí a nepochopily svou povinnost

pomáhat starším rodičům a vrátit jim jejich péči. Najdou se však i rodiče, kteří se celý život nezajímali o své děti, a pak se diví, že jsou ve stáří ponecháni svému osudu.

Nakonec ještě jeden konkrétní důležitý argument, který se úzce týká demografie. Více dětí znamená také budoucí možnost vzniku většího počtu pečujících rodin. Dva jedináčci vytvoří sňatkem jen jednu rodinu a vzhledem k tomu, že dva rodičovské páry by se neměly kam jinač obrátit o pomoc, povinnost postarat se o ně by dopadla na tuto jedinou rodinu (Jeřábek, 2013).

Pozdně moderní rodina založená na individualizaci a na výrazném nárůstu významu jednotlivců omezuje tradiční pouta sociálních útvarů. Rozvolňuje zavedené vztahy a v orientaci jedinců především na své vlastní cíle, začíná mezigenerační solidaritu postupně "nahlodávat". Typické vztahy mezi nejmladším a nejstarším pokolením v minulosti a nyní, výstižně ilustruje příklad z článku s názvem "Slovo stáří dnes zní skoro jako nadávka" od Aleše Opatrného (2009). Kovářův synek před stopadesáti léty vzhlížel k otci s úctou, jeho rady a zkušenosti pro něj byly vzácné a důležité. Dnes bude desetiletý synek mnohdy zběhlejší v práci na počítači a v ovládnání mobilního telefonu, než jeho čtyřicetiletý otec. A svého dědečka, vitálního sedmdesátníka, bude učit základnímu ovládnání internetu. Jak to bude s úctou, lze si snadno domyslet.

2.4 Shrnutí

Solidarita, nezištnost, empatie, je mnoho pojmů, které definují pozitivní city, které jsou důležité k podpoře znevýhodněných nebo hendikepovaných osob. Solidarity a sounáležitosti je třeba ve společnosti i v rodinách. Solidarita společnost "drží pohromadě", je podstatou rodinných vztahů, péče o nejbližší, rodiče, partnery, děti. Na základě její existence není lidem cizí utrpení mnohých neznámých lidí. Její podstatou jsou tradiční normy a zvyky v rodinách, ale i formy sounáležitosti v kolektivech či komunitách.

Jednou z oblastí, úzce ovlivňující soudržnost, je demografický vývoj. V souvislosti s trendem individualizace společnosti vyvstává otázka, jakým směrem se bude ubírat solidarita mezi pokoleními, když se rodí tak málo dětí a zároveň

roste počet lidí starších 65 let. Odborníci na tuto problematiku upozorňují, že nejde o přechodný jev, ale dlouhodobý trend. Politické reprezentace na úrovni vlád v celé Evropě začínají tuto skutečnost vnímat a objevují se první strategie a plány na řešení současných i nastávajících problémů v rodinné mezigenerační péči.

Mimo plánů do budoucna má politická reprezentace vliv na současnou mezigenerační solidaritu, a to v podobě důchodového systému. Ten je demografickými vlivy také značně ovlivněn, existencí tzv. průběžného systému financování.

Mezigenerační solidarita je jednou ze základních podmínek rodinné péče o seniory i naše děti. Výchovou i socializací byly předávány vzorce chování, které byly platné i pro další generace a jejich vztah k budoucím seniorům potřebujícím péči. Výchova dětí a jejich socializace se odehrávala vždy v rodinách. V minulosti platil model tradiční rodiny, ve které měli všichni členové od těch nejmladších po nejstarší své místo a svou roli. Střední generace zajišťovala chod hospodářství a obživu. Pomáhali jí v tom v rámci svých možností senioři i děti. Když staří nemohli pomoci prací, pomáhali s péčí o děti. V tradiční rodině bylo běžné, že starost o děti nejčastěji přebírali jejich prarodiče.

Dalším typem domácností, a s tím související solidarity je sendvičová generace. Tento typ mezigenerační solidarity vystihuje přirovnání k sendviči, kdy střední generace musí zajišťovat výchovu a péči o své děti a zároveň se starat i o své stárnoucí rodiče.

Posledním typem je individualizovaná rodina a z ní pramenící zaměření mezigenerační solidarity. Jen něco přes deset procent rodin žije ve vícegeneračních rodinách, ve společnosti převažují tendence k nezávislosti jednotlivých generací, takže žijí odděleně. Péči o děti si v převážné míře zajišťuje rodina sama, někdy s občasnou pomocí prarodičů, kteří mají svou domácnost a "svůj klid". Mají rádi "své", ale neznamená to, že nejsou rádi za každý projev zájmu a uznání.

3 Formalizace či deformalizace v tématu mezigenerační solidarity

Jedním z průvodních jevů doprovázejících prodlužování délky lidského života je mimo jiné zvýšený nárok na péči o nejstarší osoby. Seniorů, kteří budou potřebovat pomoc, bude podle předkládaných demografických projekcí přibývat. Zajištění nezbytné péče pro tuto věkovou skupinu úzce souvisí s mezigenerační solidaritou a vztahy, především vztahy v rodině. *„Důsledkem demografického stárnutí bude zvýšený nárůst požadavků na sociální a zdravotní péči, který s sebou bude přinášet i vyšší nároky na udržitelné fungování obou systémů. Na tuto situaci je nutné se připravit a realizovat kroky vedoucí k zefektivnění poskytování sociální a zdravotní péče“* (Národní , 2014).

Každá společnost, taktéž i ta současná individualizovaná, preferující osobní uspokojení jednotlivce se s touto potřebou musí zodpovědně vypořádat, je to její morální povinnost. Způsobů jak se s touto problematikou vyrovnat existuje několik. V následující části bude popsána péče rodinná, institucionalizovaná i deinstitucionalizovaná, někdy také nazývaná formální či neformální.

3.1 Formální, neformální péče

„V sociální práci se v 19. a zejména ve 20. století projevila řada protichůdných tendencí, které lze obecně označit za vývojová dilemata“ (Matoušek, 2001, s. 189). Jedním z dilemat je, jak píše Matoušek, dilema formalizace a deformalizace sociální práce. To se projevilo i v péči o seniory. Jak dále uvádí: *„V procesu novodobé institucionalizace diktované zájmem racionality a efektivity nevyhnutelně dochází ke snižování rozsahu přirozených činností jedince, rodiny a jiných společenství, jež se stávají stále více předmětem formálně organizovaného, financovaného a centralizovaného úsilí“* (Matoušek, 2001, s. 189).

U nás je pod pojmem formální péče zpravidla myšlena péče institucionální. V oblasti péče o seniory je většinou uskutečňována v zařízeních domovů pro seniory. V případě, že se rodina nechce nebo nemůže o svého dědečka či babičku starat sama, přichází na řadu pobytové služby. Zřizují je města, kraje, neziskové organizace, ale i soukromé společnosti a fyzické osoby. Klasické domovy pro

seniory poskytují komplexní péči o seniory, kteří ztrácejí svou soběstačnost. Zajišťují také nepřetržitou pečovatelskou a ošetrovatelskou službu, kterou poskytují profesionální pracovníci spolu s kvalifikovanými zdravotními sestrami.

Odedávna zajišťovala péči o znevýhodněné rodina - okruh nejbližších kolem jedince, který potřeboval pomoc. Tyto rodinné vazby se začaly postupně měnit a nastoupily nové instituty. Keller (1989) píše, že nástup prvních změn ovlivňujících funkci rodiny nastal už od 15. a 16. století. V tomto období se začínají objevovat první formální organizace, které začaly vytěsňovat zavedené rodinné vazby. Charitativní služby církve, dobročinné aktivity obcí a měst začaly vyplňovat prostor, který vznikl po rozpadu tradičních rodin, kdy se někteří jedinci ocitli na pokraji společnosti.

K původním církevním dobročinným a charitativním aktivitám se tedy později přidaly i obce a města. K výrazné změně v mezigenerační solidaritě však došlo, jak již bylo zmíněno, nástupem industrializace v 19. století. Rozbouráním tradičních rodinných vazeb mezi generacemi došlo k nabourání mezigenerační soudržnosti. Začaly být uplatňovány systémy sociálního pojištění, které chránily stále se zvyšující počet osob, které zůstaly osamoceny, potřebovaly péči, ale neměl se o ně kdo postarat. Matoušek (2003) uvádí, že v 19. století byla sociální práce převážně iniciativou soukromých a církevních organizací, 20. století je dobou, kdy dochází k rozšiřování státem organizovaných služeb.

Ústavní péče dosáhla největšího rozšíření v minulém století. Odpovídala tehdejší společenské situaci a plnila ve své době důležité úkoly zabezpečení základních životních potřeb a podmínek pro ty, kteří si je nebyli schopni zabezpečit sami. Ústavy byly výrazem solidarity. Lidé, kteří v nich žili, byli vnímáni jako objekt péče, ale neměli možnost ovlivnit chod instituce a tím ani svůj vlastní život (Manuál, 2013).

Život v moderní společnosti je takový, že člověk žije, hraje si a pracuje v různých místech, s různými lidmi, v různých organizacích, bez jediného konkrétního plánu. *„Hlavní vlastnost totálních institucí může být popsána jako rozbití hranic běžně oddělujících tyto tři oblasti života. Za prvé, všechny oblasti života probíhají ve stejném místě a pod dohledem stejné autority (organizace). Za druhé, každá*

část denního programu probíhá ve společnosti velké skupiny dalších lidí, kdy je ke všem přístupováno stejně a ode všech se vyžaduje, aby dělali tutéž činnost. Za třetí, všechny denní činnosti jsou přesně naplánovány, jedna vede k druhé v předem určeném čase, a všechny jsou nařizeny systémem formálních předpisů a pracovníků. Všechny takto vynucené aktivity jsou prováděny proto, aby naplnily plán zdánlivě směřující k plnění oficiálního cíle instituce“ (Manuál, 2013, s. 11).

Proces formalizace nevyústil v úplné převedení veškeré sociální práce do rukou veřejných, územněsprávních a státních institucí. V průběhu vývoje sociálněpolitického myšlení vznikla pochybnost, zda formálně organizovaná sociální práce je schopna řešit sociální problémy úspěšněji a ve svých důsledcích levněji, než když se věcem nechá volný průběh. Tak vznikla snaha o deformalizaci.

Deformalizaci charakterizují Schimerlingová a Novotná jako návrat sociální práce přímo do rukou sociálního pracovníka, který ji vykonává na základě vzdělání v oboru, přičemž konkrétní pomoc při zajišťování všech potřeb člověka se uskutečňuje v přirozeném prostředí domácnosti s pomocí rodiny. Jinou formou deformalizace probíhající v 90. letech dvacátého století je rozvoj neziskového sektoru. V jeho rámci je vykonávána sociální práce jak na profesionální bázi, tak na principu občanské solidarity a vzájemnosti (Matoušek, 2001).

Neformální péče tedy neprobíhá v zařízeních, ale zpravidla probíhá v rodinném prostředí, někdy třeba i v kombinaci s pobytem v neformálním zařízení na několik hodin denně. Někdy se tato péče nazývá deinstitucionalizovaná nebo také deformalizovaná. V domácím prostředí, ale nejen pod dohledem a s pomocí rodiny, ale i místní komunity a společenství. Součástí jsou i dobrovolnické organizace, ale také i profesionálové a odborníci.

Odklon od kolektivní péče byl spojen s důrazem na „nemateriální“ hodnoty, jako je lidská důstojnost a sebeurčení jednotlivce, a dále se zjištěním, že umístění do ústavní péče zásadně ohrožuje osobní i sociální vývoj člověka. Závěry ze studií o škodlivých účincích pobytu v ústavu v západní Evropě a v USA vedly nejen k rozvoji komunitních služeb a politice podpory rodiny, ale obrátily pozornost

odborné veřejnosti a pečujících osob k negativním aspektům ústavů a ústavní péče.

Být v péči instituce znamená být mimo domov, často úplně jinde, než je člověk zvyklý, mít omezený kontakt se světem kolem, a to včetně rodiny a přátel. Takové podmínky lidi vylučují ze společnosti, izolují a dávají jim stereotypní nálepky. Komunitní péče je oproti tomu poskytována tak, aby lidé mohli zůstat doma, nebo v domácím prostředí, jak nejdéle je to možné. Právě takový postup jim dává větší šanci na plné zařazení do společnosti. Aby komunitní služby byly platné a schopné uspokojit základní i komplexní potřeby uživatelů, musí být koordinovány a vzájemně propojeny (Rozvoj, 2011).

V současném pojetí sociálních služeb v ČR je kladen důraz na poskytování takových sociálních služeb, které respektují svobodnou vůli osob a zajišťují jejich důstojný život a současně směřují k sociálnímu začleňování klientů. Naplňováním principů sociálního začleňování je podporován běžný způsob života osob. Poskytovatelé vytvářejí pro uživatele podmínky, aby mohli žít život běžným způsobem jako jejich vrstevníci, kteří sociální služby nevyužívají. Zajišťují jim takovou míru podpory, která vede k samostatnému a důstojnému životu. (Standardy, 2004)

3.2 Domácí péče - rodinná

Každý je rád doma, senioři nejsou výjimkou i oni jsou rádi ve svém prostředí - domě či bytě, kde to tak dobře znají, kde jim je dobře. V prostředí, které je, obklopovalo třeba celý život nebo převážnou část, chtějí v klidu prožívat své stáří a dožít bez velkých změn. *„Tam kde zapustili kořeny a kde je těší pohled na každou obyčejnou věc, tam, kde vzpomínky žijí proto, že jsou tam předměty, které je evokují“* (Haškovcová, 2010, s. 285).

Vzájemná pospolitost v rodině tvoří přes všechny negativní vlivy současné postmoderní epochy, základní pilíř péče o seniory. Jak píše Jeřábek: *„Rodinná péče o staré lidi je jedním z nejfrekventovanějších modelů péče o seniory v současné společnosti. V západním evropském civilizačním okruhu je to model*

historicky primární, vázaný na klíčovou instituci západní křesťanské společnosti - rodinu - a byl zde uplatňován úspěšně po několik staletí“ (Jeřábek, 2013, s. 55).

Rodina je základní jednotkou společnosti, prodlužováním naděje dožití vytváří bezprecedentní mnohagenerační uspořádání, kde starší lidé hrají důležitou aktivní úlohu. Senioři jsou v rodině významnými nositeli tradice, zkušeností i emočních vazeb. Podílejí se na vedení domácnosti, financování i realizaci mnoha rodinných projektů a funkcí (Čevela, 2012).

Pomoc starému člověku v rodině je založena na poutu rodinné solidarity, vyžaduje značnou míru sociální soudržnosti rodiny. Významnou roli v rozhodnutí převzít péči o starého člověka hrají vzájemné vztahy v rodině (Jeřábek, 2013).

Jiřina Šiklová v předmluvě ke knize Mezigenerační solidarita v péči o seniory píše: *„V minulosti člověk, který měl hodně dětí a příbuzných, s nimiž se pravidelně stýkal, věděl, že ve dnech svého stáří a hlavně umírání nezůstane sám“* (Jeřábek, 2013, s. 6). Péče o znevýhodněné byla snažší, než v současnosti, osobní i prostorová koheze byla na jiné úrovni, ve smyslu přísloví: *„děti vychovat a starce dochovat“* (Jeřábek, 2013).

Jak píše dále Jeřábek (2013), který prováděl výzkum v oblasti mezigenerační solidarity, péči o seniora v rodině chápe naprostá většina rodinných pečovatelů jako samozřejmost. Důležité je především rozhodnutí, že se budu o staršího člověka starat. *„Rozhodování o péči je záležitostí hodnotově a normativně zakotvenou a projevuje se kombinací emocionálních a racionálních rozhodnutí...přijetí péče o seniora však jednoznačně (pro skupinu pečujících) vycházelo z intenzivního pocitu zodpovědnosti“* (Jeřábek, 2013, s. 123).

Zajímavý názor ohledně rodinné péče o seniory přináší Kuczynski (2003), je předpoklad, že se děti chopí role poskytovatele péče a rodiče přijmou roli příjemce, tak jak je normativně předepsáno. V rámci toho je generační a genderový status definující to, kdo bude naplňovat roli tzv. pečovatele, a také jaký typ chování bude osvojen při příjmu této role. Je zde velká pravděpodobnost, že ten, kdo se stává primárním pečovatelem, má hierarchický vzor v rámci každé rodinné sítě. Manželka, pokud pečuje, bude s větší pravděpodobností ta, která

bude poskytovat péči, a její dospělé děti jí budou následovat – dcery před syny, a až poté další členové rodiny. Velké rozdíly v poskytování péče také souvisí s pohlavím pečovatele o rodinného příslušníka. Mužští pečovatelé bývají více ochranářští (ovládají, ale nevyjednávají) a také používají donucovací metody a tzv. vynucenou poddajnost, zejména starají-li se o matku. Ženské pečovatelky oproti tomu používají vlídnější metody, snaží se příjemci dodat sílu a zároveň s nimi vyjednávat, ať už jde o matku, či otce.

Za nejcennější považují pečující osoby "dožití" člena rodiny v domácím prostředí až do smrti, být na blízku v době umírání. Toto překonání strachu ze smrti a obav z pečování přinášelo všem novou hodnotu v životě. Potřeby seniorů nastupují pozvolna a je třeba se jim přizpůsobovat, proto má péče v domácím prostředí právě v tomto velkou výhodu (Jeřábek, 2013).

Zajímavý jev popisuje Haškovcová (2010) v souvislosti se vztahy v rodině v kontextu prarodičů. Poukazuje na stav, kdy generace relativně mladých seniorů pomáhá střední generaci s výchovou dětí a občas i přispěje finanční částkou. Jsou aktivní a zprvu se může zdát, až nezdolní. Postupně se však karta obrací a i senioři mohou být v situaci, kdy potřebují pomoci, ale pokud to jen trochu jde, nechtějí to dát najevo. Mnohdy jsou pak problémy seniorů pro střední generaci překvapivé. Na pomoc, které se jim dostává, si zvykli a neumějí pomoci, nedozráli k tomu a velmi těžko se s touto situací vyrovnávají. Může se pak stát, že s pomocí přispěchají vnoučata a pomohou s dožitím starým lidem. Právě proto, že v určité době k sobě měli nejbliže.

Soužití generací a role rodiny bude mít nezastupitelný význam při řešení problémů spojených se stárnutím populace v budoucnu a při realizaci politiky stárnutí v naší společnosti. Proto je třeba mnohem více posilovat roli rodiny a zdůrazňovat její význam pro zdravý vývoj společnosti (Národní, 2004).

Nedílnou součástí péče o seniory musí být zapojení rodinných příslušníků i podpora rodiny do poskytovaných služeb. Vzdělávání neformálních pečujících je jednou z nejefektivnějších investic v rámci dlouhodobé péče a obecně péče o starší generaci. Zvýší se produktivita těchto poskytovatelů, což povede k lepším

výsledkům péče, nižším nákladům pro zdravotní a sociální systém, ale také snížení zdravotních komplikací. Rodinní příslušníci pečující o seniory proto musí mít maximální podporu ve formě vzdělávání, psychologického poradenství a dostupné nabídky odlehčovacích služeb (Národní, 2004).

3.5 Institucionalizovaná péče

Rozpad multigenerační rodiny a přesun péče o staré lidi na instituce je celoevropský proces, který se v jednotlivých zemích specifikuje, má individuální tempo, ale je odrazem obdobných společenských procesů: industrializace, urbanizace, pokles natality, zaměstnanost žen, sekularizace apod. Tyto faktory vedou k institucionalizované péči o staré lidi, protože rodina ztrácí potenciál určité funkce plnit (Sak, Kolesárová, 2012).

„Systém sociálních služeb, který na Západě vznikl v průběhu 19. a první poloviny 20. století v rámci systémů sociálního zabezpečení, dával přednost rezidenčním službám. To znamená, že lidem s vážnými hendikepy nabízel náhradní domovy v ústavech. Vlivem toho existovala tendence vnímat rodiny klientů jako rodiny nefunkční, případně i zneužívající osoby, které se v ústavní péči ocitly. Dodnes můžeme od personálu některých ústavů slyšet, že členové rodiny se zajímají jen o klientův příjem, jehož část si chtějí присvojit, nezajímají se o klienta jako o osobu“ (Matoušek, 2003, s. 183).

Domovy pro seniory, dříve domovy důchodců, dnes reprezentují nejznámější typ rezidenčních sociálních služeb. Jejich historický vývoj začal po druhé světové válce. S účinností zákona č. 108/2006 Sb. se domovy důchodců transformovaly na domovy pro seniory (Haškovcová, 2012).

Pobytové služby byly seniory chápány jako východisko pro ty z nich, kteří jsou již těžce nemocní a nesoběstační, případně pro ty z nich, jimž pomoc z nějakého důvodu nemůže poskytnout jejich rodina (Podkladová, 2014).

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách definuje "Domovy pro seniory": *„poskytují pobytové služby osobám, které mají sníženou soběstačnost zejména z důvodu věku, jejichž situace vyžaduje pravidelnou pomoc jiné fyzické osoby. Jedná*

se i tyto služby: poskytnutí ubytování, poskytnutí stravy, pomoc při zvládnání běžných úkonů, péče o vlastní osobu, pomoc při osobní hygieně nebo poskytnutí podmínek pro osobní hygienu, zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, sociálně terapeutické činnosti, aktivizační činnosti, pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí (Zákon, 2006).

Služby domovů pro seniory jsou určeny zpravidla seniorům od hranice 65 let věku, kteří z důvodu ztráty soběstačnosti nejsou schopni nebo nemají možnost žít ve svém domácím prostředí, a to ani za podpory, pomoci a péče rodinných příslušníků, jiných osob blízkých, či dalších sociálních služeb (terénních a ambulantních), a jejichž potřeby může naše služba pomoci naplňovat.

Zvláštním typem domovů pro seniory jsou "Domy se zvláštním režimem", které jsou určeny pro seniory, kteří trpí demencí, Alzheimerovou chorobou nebo mají psychiatrické onemocnění ve stabilizovaném stadiu. Poskytují kvalifikovanou péči zaměřenou na specifické potřeby takto nemocných. Režim v těchto zařízeních při poskytování sociálních služeb je přizpůsoben specifickým potřebám těchto osob. Rozsah nabízených služeb je shodný s rozsahem domovů pro seniory. (Zákon, 2006).

V současnosti existuje 2 762 poskytovatelů sociálních služeb, jež jsou zaměřeny na cílovou skupinu seniorů. Z uvedeného počtu je 1 838 služeb nepobytových a 924 pobytových s celkovou kapacitou 49 259 lůžek. Výhradně seniorům jsou určeny domovy pro seniory, kterých je v současné době 515, což představuje 8% podíl všech sociálních služeb a 48 % všech pobytových sociálních služeb. Domovy pro seniory mají souhrnnou kapacitu 39 730 lůžek, což je 54 % lůžek všech pobytových služeb. Sociální služby tímto představují významnou pomoc při poskytování péče seniorům (Národní, 2004).

Přes všechna pozitiva, která poskytuje institucionalizovaná péče, se vyskytují i negativní okolnosti. Jednou z nich je právě změna prostředí, způsobená přechodem do zařízení. Právě proto, jak píše Haškovcová, že odchod do domova důchodců je provázen "syndromem poslední štace" je značná pozornost věnována

problematicke adaptace starších lidí na jiné prostředí a jiný okruh lidí v jejich bezprostředním okolí. Jen samotné stěhování do domova je obrovským zásahem do života lidí a mnoho se jich s tímto krokem velmi dlouho vyrovnává. Samozřejmě důležitou roli hraje názor seniora, zda je s životem v domově vnitřně smířen, když se o něho opravdu nemá kdo postarat.

Mnoho lidí všech věkových skupin a sociálních podmínek (pokročilého věku, dětí, osob s postižením, včetně osob s duševními poruchami) žijí v ústavech, které je obvykle oddělují od společnosti. Když mluvíme o "instituci", jsou tím myšleny ty služby ubytovací péče, které zosobňují institucionální kulturu. Typické charakteristiky jsou tedy: segregace uživatelů, jinak popisována jako odosobnění (odstranění věcí osobního vlastnictví, znaků a symbolů individuality a lidskosti), neměnnosti, rutiny (stálé rozvrhy pro vstávání, jídlo a aktivitu bez ohledu na osobní preference a potřeby), hromadné zacházení (přemísťování lidí ve skupinách, bez soukromí a individuality) a sociální propast (symbolizující rozdílný status pracovníků a rezidentů). Uživatelé takovýchto institucí vyvíjí pasivní (institucionalizované) chování ve svém přizpůsobení se těmto rutinním aktivitám. Také pracovníci péče se stávají časem více a více institucionalizovaní. Etika péče v ubytovacích institucích je tradičně spíše paternalistická než interaktivní (Zpráva, 2009).

Handicapovaní lidé, kteří jsou více či méně nesoběstační a závislí, byli dříve vytěšňováni na okraj společnosti. Bylo „normální“, že právě oni žili ve velkých ústavech a bohužel i běžné, že žili v prostředí, které nepůsobí na lidskou psychiku pozitivně (Manuál, 2013).

3.4 Deinstitutionalizovaná péče

„Deinstitutionalizace sociálních služeb znamená změnu (transformaci) institucionální (ústavní) péče v péči komunitní. Je to změna, která se snaží o to, aby i uživatelé sociálních služeb prožívali ve svém domově život podle své vlastní volby tak, jak je to ve většinové společnosti běžné“ (Manuál, 2013, s. 15).

V minulosti byly domovy důchodců, nověji domovy pro seniory, určitým řešením tíživé sociální situace některých seniorů. V poválečném období, kdy bylo

materiální zabezpečení lidí méně komfortní, vzhledem ke všeobecnému nedostatku, představovaly určitý standard. „*Celkově zvítězila představa, že se jednou domovy důchodců, až jich bude dostatek, stanou všeobecně uznávaným místem dožití starých lidí*“ (Haškovcová, 2010, s. 216).

Postupně začali lidé žít kvalitněji, rozvíjela se životní úroveň na vesnici i ve městech. Z tohoto důvodu přestávaly podmínky v těchto zařízeních jejich uživatelům vyhovovat. Komfort představovaný vlastními domovy, oproti kasárenskému způsobu v institucích, byl pro obyvatele přijatelnější. Přestože byla většina domovů důchodců pro své obyvatele relativně slušným příbytkem pro klidné a spokojené dožití, striktními pravidly svázaný způsob života, byl pro uživatele velmi stresující a tíživý.

V předmluvě ke zprávě skupiny expertů EU k problematice reformy institucionální péče píše Vladimír Špidla: „*Po desetiletí byla institucionální péče jakýmsi důkazem péče společnosti, že nenechá člověka v nouzi bez pomoci, a že zajistí potřeby stravy, přístřeší, ošacení a zdravotního ošetření. Nicméně, naskýtá se otázka, je-li tento model tím nejlepším, který může pokročilá společnost v 21. století poskytnout těmto lidem... ve věku, kdy nemateriální aspekty, jako lidská důstojnost, autonomie a zahrnutí do komunity, jsou ve stále větším měřítku uznávány v nejvyšší důležitosti, evropské společnosti by se měly zaměřit na více humánní, na jednotlivce zaměřené a individualizované modely péče*“ (Zpráva, 2009).

Jak už z předpony "de" vyplývá, deinstitucionalizace znamená instituci nebo formální organizaci změnit na něco opačného - neformálního, NE institucionálního. Ústavní péče se svým formálním nastavením režimu, velké většině jeho obyvatel nevyhovuje.

Pro člověka, který využívá sociální služby, je výsledkem deinstitucionalizace svoboda zvolit si místo svého bydliště a využívat místní sociální služby, podílet se na životě společnosti a zastávat běžné společenské role – být dcerou/synem, partnerem, kamarádem, žákem, sousedem, studentem, ..., žít v běžném životním a

denním rytmu a využívat přitom běžně dostupné společenské zdroje (Manuál, 2013).

„Deinstitutionalizace vede k zvýšení účasti uživatelů služeb na běžném životě společnosti. Díky komunitnímu způsobu poskytování podpory jsou uživatelé služeb aktivními členy společnosti: mají vztahy s různými lidmi a zastávají různé společenské role. To jim dává pocit sebeúcty a sebedůvěry. Posiluje to jejich odpovědnost za vlastní život a za život společenství, jehož jsou součástí“ (Manuál, 2013, s. 17).

Mezi neformální, jinak řečeno neinstitutionalizované služby patří v širším slova smyslu terénní služby a ambulantní služby.

Zástupcem terénní je především "Pečovatelská služba". Dle zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách je poskytována osobám, které mají sníženou soběstačnost z důvodu věku, chronického onemocnění nebo zdravotního postižení, a rodinám s dětmi, jejichž situace vyžaduje pomoc jiné fyzické osoby. Služba poskytuje ve vymezeném čase v domácnostech osob vyjmenované úkony: pomoc při zvládnání běžných úkonů péče o vlastní osobu, pomoc při osobní hygieně nebo poskytnutí podmínek pro osobní hygienu, poskytnutí stravy nebo pomoc při zajištění stravy, pomoc při zajištění chodu domácnosti, zprostředkování kontaktu se společenským prostředím (Zákon, 2006).

V "Centrech denních služeb" se poskytují ambulantní služby osobám, které mají sníženou soběstačnost z důvodu věku, chronického onemocnění nebo zdravotního postižení, jejichž situace vyžaduje pomoc jiné fyzické osoby. Senioři jsou zpravidla do těchto zařízení svázeni, buď sociální službou, nebo je přivázejí rodinní příslušníci. Provoz v těchto zařízeních je vymezen na určitou dobu, probíhá zpravidla od ranních hodin do odpoledních. Zahrnuje: pomoc při osobní hygieně nebo poskytnutí podmínek pro osobní hygienu, poskytnutí stravy nebo pomoc při zajištění stravy, výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti, zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, sociálně terapeutické činnosti, pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí (Zákon, 2006).

„Deinstitucionalizace“ ústavní péče do sítě přirozených služeb v komunitě, spočívá v podpoře rozvoje služeb, které umožní svým uživatelům nejvyšší možnou míru různorodého života, srovnatelného s vrstevníky. Jde především o služby chráněného bydlení, osobní asistence a také služby podpory samostatného bydlení. Nedílnou součástí tohoto procesu je zajištění následných podpůrných občanských služeb, poskytovaných člověku se zdravotním postižením přímo v přirozené komunitě. Tyto služby postupně pomáhají klientům na cestě k zařazení do běžné společnosti. Rozvoj chráněného bydlení předpokládá zvýšení zájmu místních společenství o své občany se zvláštními potřebami (Koncepce, 2013).

3.5 Shrnutí

Zajištění důstojné a odpovídající péče o znevýhodněné, v tomto případě seniory, patří k povinnostem každé společnosti. Reprezentuje úroveň vyspělosti dané země a společenské odpovědnosti. Přestože jsou ve společnosti znatelné projevy individualismu, je mezigenerační solidarita stále ještě významnou součástí rodinných vztahů.

I když se převážná část péče o seniory odehrává a bude odehrávat v domácím prostředí, budou se důsledky demografického stárnutí stále více projevovat ve zvýšených nárocích na formální i neformální péči. Nárůst osob nejstarší věkové kategorie zvedne zájem o formální, ústavní - institucionalizovanou péči. Té budou především využívat osoby se zdravotními problémy, které vyžadují celodenní péči a pomoc. Jen poměrně malé množství pečujících z kruhu rodiny zvládne tuto extrémně časově a finančně náročnou péči.

Nárůst té nejstarší části obyvatel zvedne nároky i na neformální péči, která se po letech fungování převážně té ústavní, začíná rozvíjet a prosazovat. Většina hendikepovaných seniorů je schopná mnohdy s malou pomocí ve svém rodinném prostředí žít i mnoho dalších let. Stačí, když je občas navštíví někdo z rodiny, přátel nebo kamarádů a pomohou s některými úkony. O zbytek péče a služeb se zpravidla postará nějaká organizace či spolek zabývající se sociální péčí o tuto skupinu. Vždyť jak by nám většina z nich uvedla, „*se mnou si žádnou starost nedělejte, mně stačí málo*“. Ano, mnohdy stačí málo, ale znamená to velký kus

pomoci. Takto mohou neformální služby významně podporovat život seniorů v jejich přirozeném prostředí.

Neformální péče, která zahrnuje poskytování sociálních služeb, při kterých uživatelé zůstávají ve svém přirozeném prostředí, je také mnohem levnější. Vzhledem k budoucímu nárůstu počtu uživatelů těchto služeb, dojde i k nárůstu výdajů v této oblasti. Celá Evropa si tento jev uvědomuje, proto je neformální péče součástí mnoha národních plánů a politik.

Pečuje-li o člověka někdo blízký z rodiny či příbuzenstva, je to lepší jak pro toho, kdo pomoc přijímá - nestará se o něj někdo cizí, tak pro toho kdo ji zajišťuje - pro některé potomky je velmi důležitý pocit, že mohli rodičům svou lásku na sklonku života oplatit.

Role rodiny má v mezigenerační solidaritě nezastupitelný význam. Rodinná solidarita je přes všechny negativní vlivy postmoderní doby, stále ještě základním pilířem péče o seniory.

Výzkumná část

4 Metodická část

V teoretické části byly charakterizovány hlavní pojmy - rodina, solidarita, generace, formální, neformální péče. Byly popsány ve třech hlavních kapitolách. Tvořily podklad pro výzkumnou část a pomohou nám s hledáním odpovědi na hlavní výzkumnou otázku, formulovanou jako hlavní cíl. Výzkumné šetření umožní detailnější rozbor zkoumané problematiky.

Téma diplomové práce je velmi široké a bylo zpracovááno mnoha autory, na způsob "uchopení" téma existuje mnoho názorů. Pro svou nadčasovost je ale toto téma stále aktuální. Z mnoha možností směrů zpracování byla pozornost zaměřena především na rodinu. Myslím, že téma mezigenerační solidarity je stále ještě jedno ze stěžejních témat rodinných vztahů a vazeb. Mezigenerační solidarita úzce souvisí se základními funkcemi rodiny a je na rodinných vztazích postavena.

Empirická část práce vychází především z rozhovorů s informanty, kteří pracují v oblasti péče o seniory a zároveň v odpovědích uplatňují zkušenosti ze svého rodinného života. Vývoj mezigenerační solidarity chci demonstrovat na zjištěných poznatcích. Rozhovory jsou doplněny studiem dokumentů, představovaném především tabulkami ze sčítání počtu obyvatel v minulosti a současnosti.

K naplnění hlavního cíle vede proces zpracování dílčích cílů, skrze které se na hlavní cíl snaží odpovědět. V teoretické části jsou rozebrána témata, která se k problematice mezigenerační solidarity váží.

Výzkum, studium dokumentů i rozhovory, vše je teritoriálně ukotveno na území České republiky.

„Metodologie se zabývá systematizací, posuzováním a navrhováním strategií a také navrhováním metod výzkumu“ (Hendl, 2005, s. 34). Je tím myšleno, jaké použijeme metody pro výzkum. Upozorňuje však na možnost záměny významu

slova metodologie - ve vědeckých textech se takto někdy označuje popis postupu výzkumné akce.

Obecný metodologický přístup k řešení výzkumné otázky bývá označen jako výzkumná strategie. Ve společenských vědách jsou dvě hlavní: kvalitativní a kvantitativní výzkumná strategie (Hendl, 2005). K řešení výzkumného úkolu této práce je použita kvalitativní výzkumná strategie, jejíž volba se odvíjí od charakteru zkoumaného problému a je dána snahou o jeho hlubší porozumění.

4.1 Hlavní cíl, dílčí cíle výzkumu, transformační tabulka

Stěžejním úkolem výzkumné části je odpověď na hlavní cíl. Pro co nejdůležitější a nejkvalitnější odpověď na tuto otázku je hlavní cíl rozdělen na několik dílčích cílů. Na odpovědi na jednotlivé dílčí cíle bude zaměřen kvalitativní výzkum, sestávající z rozhovorů a studia dokumentů.

Hlavním cílem práce je zjistit k jakým zásadním změnám došlo v mezigenerační solidaritě od doby kolem roku 1930 do současnosti, jakým ve vzájemném očekávání při výchově a péči o děti od dob rodičů a prarodičů, a jak jsou naplňována očekávání od služeb péče o seniory a role potomků z pohledu pracovníků v sociální péči.

Hlavní cíl této diplomové práce jsem rozdělil do tří následujících výzkumných dílčích cílů:

DC 1. Porovnáním velikosti rodin v minulosti a dnes zjistit a posoudit vývoj mezigenerační solidarity v rodině.

Studium dokumentů

DC 2. K jakým došlo změnám ve vzájemném očekávání při výchově dětí od dob prarodičů a rodičů.

Kvalitativní výzkum - polostrukturovaný rozhovor

DC 3. Jak jsou naplňována očekávání od služeb péče o seniory v případě, že je zajišťuje rodina nebo sociální zařízení.

Kvalitativní výzkum - polostrukturovaný rozhovor

Tabulka č. 1: Transformační tabulka dílčích cílů

<p>Cíl: zjistit k jakým zásadním změnám došlo v mezigenerační solidaritě, ve vzájemném očekávání při výchově a péči o děti od dob rodičů a prarodičů, a jak jsou naplňována očekávání od služeb péče o seniory a role potomků z pohledu pracovníků v sociální péči.</p>			
Dílčí cíl	Výzkumná technika	Zdroj zjištění	Otázky / indikátory
DC1	analýza dokumentů	tabulky, graf	<p>Domácnosti podle počtu osob v letech 1930 - 2001.</p> <p>Domácnosti podle počtu bydlících osob v letech 1930 - 2001.</p> <p>Domácnosti podle počtu bydlících osob podle výsledků sčítání lidu v letech 1930-2001.</p> <p>Rodinné domácnosti podle počtu dětí podle výsledků sčítání lidu 1950-2001.</p> <p>Přirozený pohyb obyvatelstva na území České republiky v letech 1919 - 2009.</p>
	rozhovor	pracovníci a pracovníce pečující o seniory	<p>V jak široké rodině žili vaši rodiče v době mládí, kolik měli sourozenců? Byla vícegenerační - žili se svými prarodiči?</p> <p>Víte (slyšeli jste), kolik sourozenců měli vaši prarodiče?</p> <p>Jakou zkušenost měli vaši rodiče s mezigenerační solidaritou v rodinném soužití?</p> <p>Z jak velké rodiny pocházíte, počet sourozenců? Jaké je složení vaší současné rodiny.</p> <p>Jak vám vyhovuje život ve vícegenerační domácnosti, případně dovedete si představit život, (v případě, že nebydlíte s rodiči) ve vícegenerační domácnosti? Myslíte, že je to výhoda či nevýhoda?</p>

DC2	rozhovor	pracovníci a pracovnice pečující o seniory	<p>Jak myslíte, že se změnila výchova dětí v rodínách od doby prarodičů?</p> <p>Jak vám pomáhali s výchovou dětí vaši rodiče? Jak často?</p> <p>Nasloucháte nebo naslouchala jste radám a doporučením svým rodičům při výchově dětí?</p> <p>Budete se snažit pomáhat svým dětem s výchovou?</p>
DC3	rozhovor	pracovníci a pracovnice pečující o seniory	<p>Jak si myslíte, že jsou naplňována očekávání seniorů v péči o ně? V zařízeních, doma, s rodinnými příslušníky?</p> <p>Co si myslíte, že očekávají senioři od mezigenerační solidarity v rodínách?</p> <p>Jak vidíte budoucnost v mezigenerační solidaritě vzhledem ke svým zkušenostem? Je současná síť zařízení dostatečná?</p> <p>Jak vidíte možnosti formální i neformální sociální péče (v zařízeních - terénní služby)?</p> <p>Souhlasili by vaši rodiče s umístěním do zařízení pro seniory nebo by preferovali neformální péči?</p> <p>Co budete očekávat od dětí, až budete v seniorském věku v souvislosti s mezigenerační solidaritou?</p> <p>Souhlasili byste s umístěním do zařízení nebo spíš co nejdéle byli doma?</p>

4.2 Výzkumné metody a techniky

„Při výzkumu a řešení výzkumných otázek používáme dvě hlavní obecné metody dané dvojicemi analýza-syntéza, induktivní postup-deduktivní postup“.(Hendl, 2005, s. 35). Pro výzkum v této práci bude použita obecná metoda induktivní, jak

o ní píše Hendl (2005), pozorování představitelů se vyznačují jistou vlastností. Z pravidelnosti zkoumaných událostí odvozujeme obecné pravidlo.

Dysman (2000) k induktivní obecné metodě dodává: Induktivní logiku využívá kvalitativní výzkum. Výzkumný proces začíná pozorováním a sběrem dat. Pak výzkumník pátrá po pravidelnostech existujících v těchto datech, po významu těchto dat, načež formuluje předběžné závěry. Výstupem mohou být nově formulované hypotézy nebo nové teorie.

Jak již bylo řečeno výše, k řešení výzkumného úkolu je použita kvalitativní výzkumná strategie, jejíž volba se odvíjí od charakteru zkoumaného problému a je dána snahou o jeho hlubší porozumění.

Podle Hendla „*neexistuje jediný obecně uznávaný způsob, jak vymezit nebo dělat kvalitativní výzkum*“ (2005, 49). V této souvislosti odkazuje na Creswella (1998 in Hendl 2005, s. 50), který kvalitativní výzkum vymezuje jako „*...proces hledání porozumění založený na různých metodologických tradicích zkoumání daného sociálního nebo lidského problému. Výzkumník vytváří komplexní, holistický obraz, analyzuje různé typy textů, informuje o názorech účastníků výzkumu a provádí zkoumání v přirozených podmínkách*“.

Podle Dismana (2000) je kvalitativní výzkum chápán jako nenumerné šetření a interpretace sociální reality. Jeho ambicí je odkrýt význam podkládaný sdělovaným informacím.

Hendl (2005) ještě dále ke kvalitativnímu výzkumu uvádí: používá induktivní formy vědeckých metod, nejrůznější formy rozhovorů, hloubkové studium jednotlivých případů a kvalitativní pozorování. Cílem je získat popis zvláštností případů, generovat hypotézy a rozvíjet teorie o fenoménech světa. Je orientován na explorování⁴ a probíhá nejčastěji v přirozených podmínkách sociálního prostředí. Výzkumný plán má pružný charakter, to znamená, že se z daného základu rozvíjí, proměňuje a přizpůsobuje podle okolností a dosud získaných výsledků.

⁴ výzkum, terénní průzkum (slovník cizích slov)

Z výzkumných technik bylo v rámci kvalitativní výzkumu použito studium (analýza) dokumentů a interview (rozhovor). Kvalitativní výzkum pracuje zejména se třemi typy dat: z rozhovorů, z pozorování a dokumentů (Švaříček, Šedřová, 2007). V této práci jsou tedy zastoupeny dva nejčastější typy.

Studium dokumentů, někdy také analýza dokumentů, představuje výzkumnou techniku, kdy zkoumáme psané záznamy a texty. Disman uvádí: „*za dokument považujeme jakýkoliv hmotný záznam lidské činnosti, který nevznikl za účelem našeho výzkumu* (Disman, 2000, s. 166). Za záznam můžeme brát psané dokumenty, ale i jakékoliv materiální stopy lidského chování. Podle něj lze za dokumenty možné analýzy mimo jiné považovat: úřední statistiky, nápisy na stěnách veřejných záchodků, míru opotřebení koberce v muzeích a galeriích, obsah nádob na smetí, telefonní účty, ale i novinové články a stovky jiných tištěných informací (Disman, 2000). Jak dále uvádí: „*V podstatě jakýkoliv psaný materiál je potencionálním zdrojem sociologické informace*“ (Disman, 2000, s. 168). K této technice ještě dodává, že patří mezi nereaktivní neagresivní metody. Sběr informací zde nevyvolává, nebo by neměl vyvolávat, žádnou reakci oproti technice rozhovoru, kterou si popíšeme později (taktéž).

Dokumenty, jak napsané nebo prostě zaznamenané - mohou být podrobeny analýze z různých hledisek. V dokumentech se projevují vědomé nebo nevědomé postoje, hodnoty a ideje osob nebo skupin. Analýza dokumentů je důležitá zvláště tehdy, když se jedná o časově vzdálené, historické události (Hendl, 2005).

Další výzkumnou technikou, pomocí které byl prováděn výzkum, byl rozhovor. Udává se, že je to nejčastěji používaná technika v kvalitativním výzkumu. Švaříček, Šedřová (2007) používá označení "hloubkový rozhovor". Nestandardizované dotazování účastníka výzkumu badatelem pomocí několika otevřených otázek. „*Prostřednictvím hloubkového rozhovoru jsou tedy zkoumáni členové určitého prostředí, určité specifické sociální skupiny s cílem získat stejné pochopení jednání, jakým disponují členové dané skupiny*“ (Švaříček, Šedřová 2007, s. 159).

Jedním z nejčastěji praktikovaných typů interview je polostrukturovaný rozhovor. Jak uvádí Miovský (2006), polostrukturovaný rozhovor řeší řadu nevýhod nestrukturovaného i plně strukturovaného interview. Proto je to tedy pravděpodobně nejrozšířenější typ rozhovoru. Vyžaduje vytvoření určitého schéma, v našem případě dílčích cílů, které obvykle specifikují okruhy otázek, které jsou pokládány respondentům. Je třeba vytvořit tzv. jádro interview, jež představuje minimum témat či otázek, které by tazatel měl probrat. Existuje tedy určitá jistota, že důležitá témata - dílčí cíle, skutečně probrána budou. Liší se obvykle pouze pořadí, drobné změny ve znění a stylu pokládání otázek atd. Právě možnost zaměřovat pořadí otázek je jednou z výhod zmíněného typu rozhovoru. Další výhodou je možnost klást doplňující otázky. Dotazovaného lze například pobídnout, aby vysvětlil a upřesnil své odpovědi. Je také možné klást doplňující otázky, které se tazateli jeví v danou chvíli jako smysluplné či vhodně rozšiřující a reagující na původní zadání. Je tak možné lépe uchopit zkoumaný problém a téma rozpracovat do hloubky.

Tyto výhody pro mě byly určující při volbě typu rozhovoru. Polostrukturovaný rozhovor jsem zvolil zejména z důvodu, že na rozdíl od plně strukturovaného rozhovoru, dává tazateli určitou volnost a možnost pružně reagovat na vzniklou situaci. Nestrukturovaný rozhovor zase dává tazateli velkou volnost, což představuje nebezpečí odchýlení od tématu.

4.3 Výzkumný soubor, postup a průběh výzkumu

Na základě zadání práce je první část výzkumu zaměřena na analýzu dostupných dokumentů, týkající se mezigenerační soudržnosti. Analyzuji statistické tabulky o počtech rodinných příslušníků v minulosti a nyní. Předpokládám, že fenomén mezigenerační soudržnosti může významně ovlivnit počet rodinných příslušníků, především počet dětí v jednotlivých rodinách. Jak udávají někteří autoři odborných výzkumů, velmi důležitou roli hraje demografická situace a prognózy do budoucna. V minulosti byly rodiny početnější, oproti dnešnímu stavu měly více dětí, zpravidla spolu přebývalo za určitých podmínek i více generací. Proto, že spolu v domácnostech žili, byla mezigenerační solidarita samozřejmější. V současné době, kdy se rodí poměrně málo dětí a nepředpokládá se v tomto směru

nějaká výrazná změna, je potencionální nebezpečí, že se o své rodiče nebude mít kdo postarat, protože prostě "nebudou fyzicky k dispozici" (Jeřábek, 2013). Z těchto úvah tedy vyplývá, jakým směrem spěje mezigenerační solidarita v rodinném prostředí.

Další výzkumný soubor tvoří pracovnice a pracovník v sociálních službách pečující o seniory. Po úvaze, ale i doporučení, aby vybraní jedinci měli určitou profesní zkušenost s tematikou péče o seniory a zároveň ve výzkumu uplatnili osobní zkušenost ze svého rodinného prostředí, byly k rozhovorům vybrány pracovnice a pracovník v sociálních službách, kteří pracují se seniory, jak v institucionální, tak deinstitutionalizované péči. Z výše uvedených skutečností vyplývá, že technikou výběru vzorku informantů byla vybrána technika nenáhodného výběru, konkrétně nazvaná "Teoretický výběr". Podstatou této techniky je, že si vybíráme ty informátory, od kterých se mohu dozvědět to, co potřebuji - hledám informaci tam, kde tuším, že ji naleznu. Úzce tato technika souvisí s kvalitativním výzkumem (Štěch, 2014).

Na této části výzkumu participuje celkem osm pracovníků - sedm žen a jeden muž. Jednalo se o čtyři pracovnice domova pro seniory, pracovníka a dvě pracovnice obecně prospěšné společnosti a jednu pracovníci domácí hospicové péče. Myslím, že pro výzkum byla různorodost pečovatelek a pečovatele přínosem. Ve výzkumu byly zastoupeny pracovnice i pracovník jak z formální, tak z neformální péče. Z hlediska formální péče byl výzkum veden s pracovnicemi domova pro seniory - sociální pracovníci a třemi pečovatelkami. Zajímalo mne jejich názor na mezigenerační solidaritu z hlediska profesního, a zároveň i jejich pohled na tuto problematiku z hlediska osobního, rodinného.

Stejným způsobem byl výzkum veden i s pracovníkem a jeho kolegyněmi v organizaci zabývající se neformální péčí o seniory, která se sestává z terénní služby, kdy jezdí navštěvovat do domácností v domluvenou hodinu "klienty", kteří si jejich službu objednali. Nebo je možné jejich služby využít v denním zařízení, kam na dobu od dopoledních do odpoledních hodin, buď rodina, nebo pracovnice služby dovezou seniorku či seniora a zde se jim věnují s připraveným programem.

V neposlední řadě byl výzkum - rozhovor veden s pracovnící oblastní charity v Hradci Králové, která mimo svůj obor sociální pracovnice ještě pracuje v terénní hospicové službě v Hradci Králové.

Účastnice a účastníka výzkumu jsem znal osobně, potkal jsem se s nimi v rámci mých studijních praxí, které byly součástí výuky na UHK. Rozhovory byly vedeny v prostředí pracoviště informantů, které pro ně bylo vyhovující i vzhledem k tomu, že se výzkum týkal jejich pracoviště. Vždy byl informant seznámen se zaměřením práce, s tématem a smyslem zpracovávané teorie. Stejně tak byl informován o zaměření výzkumu, o smyslu rozhovoru, záměru a účelu, za jakým je rozhovor veden. Rozhovor s účastníky výzkumu byl veden neformálně a uvolněně. Na začátku bylo vhodné krátké povídání o tom, jak probíhaly minulé praxe a co se od té doby změnilo. Vhodná byla i informace o zaměstnání a o studiu.

Určitou pozornost je nutné věnovat začátku a konci rozhovoru. Na začátku je nutné prolomit případné psychické bariéry a zajistit souhlas se záznamem rozhovoru. Také zakončení rozhovoru je důležitou součástí. Mnohdy i na konci rozhovoru nebo při loučení můžeme ještě získat důležité informace (Hendl, 2005).

Otázky byly jasně dané, ale jak umožňuje polostrukturovaný rozhovor, docházelo v průběhu rozhovoru i na pár drobných doplňujících, podle situace a vývoje rozhovoru. V průběhu pokládání otázek jsem se snažil případně o rozvinutí některých témat, u kterých se objevily náznaky možných nových zajímavých informací. V případě nejasnosti jsem otázku vysvětlil.

Pro účely následného rozboru odpovědí se mi jako nejlepší způsob záznamu rozhovoru jevílo záznamové zařízení, v mém případě smartphone s funkcí záznamu zvuku. V informantech to někdy budí nedůvěru, ale po vysvětlení, proč tento způsob preferuji a proč je pro mě nejvhodnější, vždy všichni souhlasili. Záznamník zaznamená i drobné dovětky, poznámky a celkovou atmosféru, což nám například při písemném záznamu může uniknout. Část nahrávek pak bylo třeba převést do písemné formy a začít s nimi pracovat. Při poslechu byly záznamy zapisovány přímo, prostřednictvím kancelářského programu Word do

zvláštního souboru, odkud pak byly určité fráze doplňovány do výstupů z otázek, které směřovaly k odpovědi na hlavní cíl a záměr výzkumné části práce.

Všichni informanti uvedli několik základních informací ke své osobě. Jména a příjmení jsem znal, ale nebyla důležitá, důležitým aspektem výzkumu byla jejich anonymita. Rozhovory byly uskutečněny v lednu 2017.

Seznam účastníků rozhovoru:

P1, žena, 45 let, domov pro seniory

P2, žena, 42 let, domov pro seniory

P3, žena, 52 let, domov pro seniory

P4, žena, 48 let, domov pro seniory

P5, žena, 41 let, obecně prospěšná společnost

P6, muž, 52 let, obecně prospěšná společnost

P7, žena, 44 let, obecně prospěšná společnost

P8, žena, 38 let, hospicová služba

4.4 Způsob analýzy získaných údajů

Bylo nutné analyzovat dva typy dat, proto byly použity dvě metody kvalitativního přístupu. V první řadě byla provedena analýza dokumentů. Spočívala v porovnávání určitých hodnot - počtu osob. V tomto případě počtů narozených dětí v minulosti a v současnosti. Vzhledem k omezenému množství informací z historie sčítání lidí je možné zjistit relevantní údaje, až po roce 1900. Tyto údaje se dají zjistit na internetových stránkách Českého statistického úřadu (dále jen ČSU). Zde jsou zaznamenány v tabulkách či grafech údaje o počtu osob v domácnostech, počtu narozených dětí, apod., v určitých obdobích. Na základě těchto materiálů byla hledána odpověď na dílčí cíl číslo 1. Informace se vztahovaly k České republice a časově byly vymezeny roky 1930 - 2000.

Další část výzkumu je postavena na rozhovorech, nástrojem zkoumání je interview. Na základě položených otázek jsou hledány odpovědi na změny

rodinné solidarity, která s tou mezigenerační vzhledem k výše uvedenému velmi úzce souvisí. Informanti jsou lidé činní v sociálních službách. Dostávají se do kontaktu s mezigenerační solidaritou, jak profesně, tak samozřejmě i osobní zkušeností z rodiny.

Jak píše Hendl (2005), hlavní metody sběru dat při dotazování tvoří naslouchání vyprávění, kladení otázek lidem a získávání jejich odpovědí. Při kvalitativní analýze a interpretaci jde o systematické nenumerické organizování dat s cílem odhalit témata, pravidelnosti a vztahy.

V kvalitativním výzkumu jsem se tedy snažil analyzovat získaná data z rozhovorů a nalézt odpověď na položené otázky zastoupené v podobě stanovených dílčích cílů. Ze sebraných dat se snažím vybírat vyskytující se pravidelnosti a významy, pomocí nichž formuluji ve shrnutí jednotlivých dílčích cílů předběžné závěry. Cituji typické odpovědi oslovených jedinců a poukazuji na společné znaky. Předběžné závěry shrnu v odpovědi na hlavní výzkumný cíl.

Počet rozhovorů byl podřízen principu teoretické saturace. *„Saturace znamená, že už nejsou nalézána žádná data, která by mohla být použita pro formulování dalších kategorií. Když výzkumník vidí vynořovat se opět a opět shodné vzorce, začíná být empiricky přesvědčen, že koncept je teoreticky saturován.“* (Disman, 2000, s. 301)

4.5. Etická rizika výzkumu

Prakticky v rámci každého výzkumu je třeba řešit některé etické otázky. Výzkum mezigenerační solidarity není v tomto směru výjimkou, ba naopak. Místy se dotýkal citlivých rodinných vztahů, proto bylo nutné toto hledisko brát v potaz. Vzhledem k nastoleným dílčím cílům museli někdy informanti odpovídat i na poměrně důvěrné otázky. Rodinné vztahy jsou výsostným teritoriem každého jedince, proto dotazy na toto téma nesmí překročit určitou mez, kterou jsou dotazovaní schopni akceptovat. Jak cituji na začátku práce: *„Není zajisté soukromějšího prostoru pro člověka než ten, který chrání jemné předivo vztahů v jeho vlastní rodině“* (Možný, 1990, s. 9). Proto jak píše Švaříček, Šedřová (2007):

Zvažovat důsledky svého výzkumu, zejména uveřejnění závěrů, by mělo patřit k náležitostem každého kvalitativního výzkumu, který zkoumá člověka.

Mezi základní principy etických zásad výzkumu patří: důvěrnost, poučený souhlas a zpřístupnění práce účastníkům výzkumu. Důvěrnost znamená, že nebudou zveřejněna žádná data, která mohou identifikovat účastníka výzkumu, poučený souhlas znamená, že s výzkumem účastníci souhlasí a jsou seznámeni s povahou a případnými důsledky své účasti na výzkumu a nakonec výzkumník by měl vždy dodržet slib, že výsledky výzkumu budou účastníkům zpřístupněny (Švaříček, Šedřová, 2007). Základní principy etiky, jak je uvedeno výše, byly samozřejmě součástí i tohoto výzkumu.

Anonymita hraje ve výzkumu velmi důležitou roli, nebo přesněji přesvědčení zkoumaných osob o tom, že výzkum je skutečně anonymní. Respektování anonymity patří mezi základní požadavky výzkumné etiky (Disman, 2000). Zájem převážné většiny dotazovaných bylo zachování jejich anonymity. Některé odpovědi byly osobního rázu a jsou vyřčeny jen pod touto podmínkou.

Dalším rizikem, které vidím, je to, že může dojít ke zkreslení informací a nevěrohodnosti výzkumu. Toto hrozí prakticky vždy, v každém výzkumu. Důležité tedy je, aby byl vědecky korektní, přesný a reprezentativní. Odborně se tomu říká validita, reliabilita a reprezentativita.

Jak píše Průcha (2004), validita znamená, že zjišťujeme skutečně to, co má být předmětem zkoumání. Reliabilita znamená přesnost a spolehlivost výzkumu. Reprezentativita znamená oslovení a výzkum co největšího počtu respondentů ze všech možných, což v kvalitativním výzkumu může být složitě naplnitelné. Reprezentativita je záležitost především kvantitativní strategie výzkumu. Kvantitativní výzkumná strategie osloví velké množství respondentů, ale nejde tolik do hloubky, oproti kvalitativní, která neobsáhne takové množství lidí, ale jen několik jedinců, které podrobně rozpracuje. Kvalitativnímu výzkumu se také někdy vytýká, že může vyjadřovat subjektivní názory několika jedinců, či že lze jen těžko testovat hypotézy a teorie, nebo že získané znalosti nemusí být zobecnitelné v jiném prostředí.

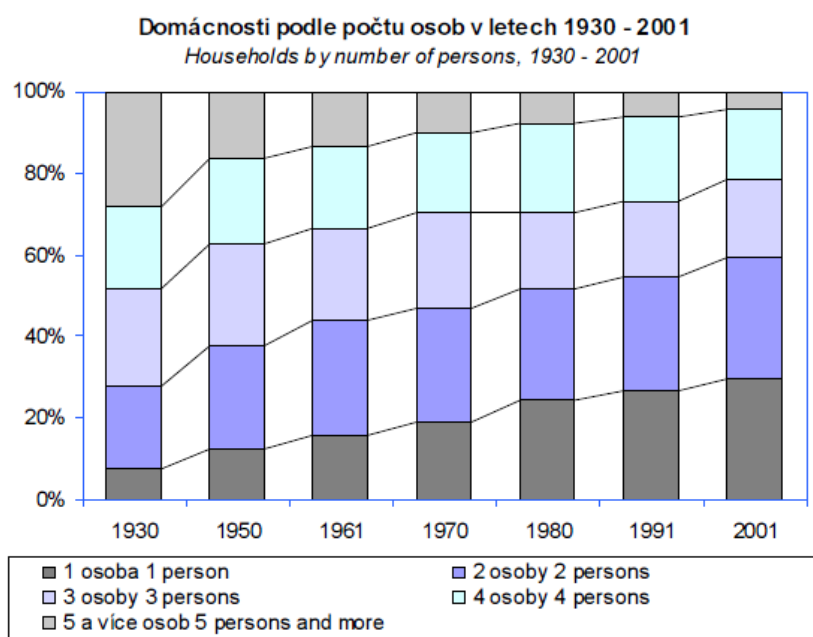
5 Výsledky výzkumu a interpretace dat

Výsledky výzkumu diplomové práce na téma "Proměny mezigenerační solidarity" interpretuji v závěrečné kapitole. Pomocí dílčích cílů, které jsem formuloval v praktické části práce, odpovídám na hlavní cíl. Kapitola má tři podkapitoly, kdy každá z nich se věnuje interpretaci dat k jednomu ze tří dílčích cílů.

5.1 Dílčí cíl 1: Porovnáním velikosti rodin v minulosti a dnes zjistit a posoudit vývoj mezigenerační solidarity v rodině.

Úkolem prvního dílčího cíle bylo zjistit, jaké velikosti, vzhledem k počtu osob, dosahovaly rodiny v minulosti oproti dnešní době - přesněji k roku 2001. Výzkum tohoto dílčího cíle byl prováděn dvěma metodami. Nejdříve byla použita metoda analýzy dokumentů, pak interview. Minulé období je prezentováno obdobím kolem roku 1930 (1950), vzhledem k závislosti na relevantních dostupných informacích (grafu a tabulkách) Českého statistického úřadu.

Graf č. 1: Domácnosti podle počtu osob v letech 1930 - 2001

Zdroj: <https://www.czso.cz/documents/10180/20548137/403208g03.pdf/d5962da7-2aee-4502-9f54-12282472ec82?version=1.0>

Na předloženém grafu je graficky znázorněno, že v roce 1930 byl počet jednočlenných domácností na úrovni přibližně 8 % všech domácností. V roce

2001 je v té samé kategorii kolem 25 % domácností. V kategorii pěti a více osob bylo v roce 1930 přes 25 % domácností. Proti tomu je ve stejné kategorii v roce 2001 asi 5 % domácností s více než pěti osobami.

Tabulka č.2. Domácnosti podle počtu bydlících osob v letech 1930 - 2001

3-2b Domácnosti podle počtu bydlících osob podle výsledků sčítání lidu v letech 1930 - 2001 (%)
Households by number of dwelling persons: as measured by 1930 - 2001 censuses (%)

Rok sčítání Census year	Průměrný počet osob v domácnosti Average number of persons in household	Struktura v % Per cent						
		1	2	3	4	5	6	7+
1930	3,67	7,6	20,2	23,7	20,4	13,3	7,6	7,2
1950	3,14	12,4	25,5	24,9	20,8	9,9	4,0	2,5
1961	2,98	16,0	28,0	22,4	20,0	8,7	3,1	1,8
1970	2,78	19,1	27,9	23,1	20,0	7,1	1,9	0,9
1980	2,64	24,2	27,4	18,9	21,7	6,2	1,2	0,4
1991	2,53	26,9	27,8	18,6	20,4	5,2	0,9	0,2
2001	2,38	29,8	29,3	19,3	17,2	3,6	0,6	0,2

¹⁾ V letech 1930 a 1950 hospodařící domácnosti, od roku 1961 cenzové domácnosti

¹⁾ In 1930 and 1950 households; since 1961 census households.

Zdroj: <https://www.czso.cz/documents/10180/20548137/4032080302b.pdf/3627ae66-03f6-4ddc-99d3-ad243da56ebe?version=1.0>

V tabulce č. 2 si povšimněme konkrétních procentních bodů vyjadřující počty osob bydlících v domácnostech mezi lety 1930 a 2001. Především dvou zásadních rozdílů označených kružnicemi. V roce 1930 bylo 7,6 % jednočlenných domácností. V roce 2001 jich bylo už 29,8 %. Další zřetelný rozdíl je v počtech sedmi a více členných domácností. V roce 1930 jich bylo 7,2 % oproti 0,2 % v roce 2001.

Součástí analýzy dokumentů jsou ještě tabulky č. 3, č. 4 a č. 5 uvedené v příloze. Tabulka č. 3. *Domácnosti podle počtu bydlících osob podle výsledků sčítání lidu v letech 1930 - 2001*, tabulka č. 4. *Rodinné domácnosti podle počtu dětí podle výsledků sčítání lidu 1950 - 2001* a tabulka č. 5. *Přirozený pohyb obyvatelstva na území České republiky 1919-2009*. Také na nich chci dokumentovat určité směry ve vývoji počtu žijících osob v domácnostech, respektive vývoj počtu narozených dětí od minulých dob do současnosti, které mají vliv na mezigenerační solidaritu.

V tabulce č. 3 si povšimněme celkového počtu domácností v roce 1930 oproti roku 2001. Je důležité podotknout, že celkový počet domácností v roce 1930 byl

přibližně tři miliony, v roce 2001 přibližně čtyři miliony, takže výchozí data se liší. I přes tento rozdíl je na následujících číslech znát určitá významná změna, jakým směrem se ubíral vývoj. V roce 1930 je počet jednočlenných domácností přibližně dvě stě tisíc, v roce 2001 je počet přibližně jeden milion třista tisíc. V počtu sedmi a více členných domácností je v roce 1930 asi dvě stě tisíc domácností, ku osmi tisícům v roce 2001.

Z uvedených zdrojů dat (grafu a tabulek) vychází můj předpoklad, že se jedná o rodinné soužití - domácnosti podle počtu bydlících osob. Domácnost o jednom členovi, oproti domácnosti se sedmi členy a více. V současné terminologii "singles" oproti rodině s pěti a více dětmi. Předpokládám, že se mohlo jednat i o vícegenerační rodinu s prarodiči, rodiči a dětmi. Důležitý je v tomto případě znatelný posun v počtech.

V tabulce č. 4 je vidět počet bezdětných domácností a domácností s šesti a více dětmi, od roku 1950 do roku 2001. V roce 1950 bylo asi jeden milion šest set tisíc bezdětných domácností, skoro stejný počet bezdětných domácností byl v roce 2001, kdy jich bylo asi jeden a půl milionu. Ale v roce 1950 bylo asi sto čtyřicet tisíc domácností se třemi dětmi oproti sto tisícům v roce 2001. Nejzřetelněji je vidět rozdíl v domácnostech o šesti a více dětech. V roce 1950 jich bylo skoro sedm tisíc oproti přibližně tisíci v roce 2001 (počty zaokrouhleny). Tato tabulka dokumentuje posun v počtu narozených dětí, kdy čím jdeme dále do minulosti, dokládá nám více "vícedětných" domácností.

Poslední tabulka ukazuje mimo jiné vývoj počtu živě narozených dětí od roku 1920 (pro nás je podstatný údaj rok 1930) až do roku 2001. Zajímavý je i údaj přirozený přírůstek⁵, který se také od roku 1930 do roku 2001 mění. Oba dva parametry výrazně klesají, což dokumentuje jak úbytek narozených dětí, tak vzestup zemřelých osob.

Ke konkrétnějším datům jsem se nedostal, ale i na těchto údajích se dá určitý vývoj doložit.

⁵ Přirozený přírůstek je rozdíl mezi počtem živě narozených dětí ve sledovaném období a v daném území a celkovým počtem zemřelých osob ve stejném období na stejném území.

Na základě analýzy uvedených tabulek a grafu docházím ke zjištění, že od minulosti, od roku 1930 k nedávné přítomnosti, roku 2001 došlo k výrazným změnám v počtech osob v domácnostech, z čehož vyvozují předpoklad, že tento trend úzce souvisí s počty osob v rodinách, jež následně ovlivňuje mimo jiné i mezigenerační solidaritu. V počtu bydlících osob v domácnostech mezi roky 1930 (1950) a 2001 jsem došel ke zjištění, že v minulosti byly domácnosti mnohem početnější. Dále bylo zjištěno, že ubývá vícedětných rodin a klesá počet narozených dětí oproti minulosti, za přibližně stejného početního stavu obyvatelstva.

Další metodou k získání odpovědi na dílčí cíl 1 byl rozhovor s informanty. Všem byly položeny otázky zjišťující minulost v rodinách informantů, týkaly se většinou rodičů a prarodičů, ale i samotných dotazovaných. V odpovědích na úvodní otázky, které se týkaly rodičů a prarodičů, zaznívaly informace o vícegeneračním soužití rodičů informantů v době mládí. Všichni dotázaní odpověděli, že aspoň jeden z jejich rodičů žil v době svého mládí ve vícegenerační domácnosti. Polovina uvedla, že ve vícegenerační domácnosti žili oba jeho rodiče v době mládí. **P6:** „*Vzpomínám si, že říkali, že měli hospodářství, žili na vesnici společně s dědou a babičkou. Dokonce měli už i nějaký první stroj, sekačku*“. **P7:** „*Ano žili společně, pomáhali si navzájem*“. **P1:** „*Ano byla vícegenerační, žili s dědou i babičkou*“. Ohledně počtu sourozenců rodičů informantů zaznělo, že ani jediný nebyl "jedináček". Každý z rodičů měl vždy aspoň jednoho sourozence, nejčastěji měli tři sourozence, ale také třeba osm. Pro zajímavost uvádím počet sourozenců, rodičů (matky a otce) jednotlivých informantů: **P1:** osm, **P2:** šest, **P3:** šest, **P4:** devět, **P5:** deset, **P6:** osm, **P7:** devět, **P8:** čtyři.

Z hlediska výzkumu byla poměrně důležitá, leč pro některé informanty těžká otázka, ohledně počtu sourozenců jejich prarodičů. V tomto případě odpovědi s počty sourozenců zpravidla "oscilovaly" mezi čtyřmi až sedmi, ale zazněly i na dnešní dobu neuvěřitelné počty. Nejzajímavější byla odpověď informantky **P5:** „*...pradědeček z otcovy strany pocházel z 21 dětí*“. Informantka **P7:** „*Prababička pocházela ze 12 dětí*“, či informantka **P4:** „*Prababička pocházela z 11 dětí*“.

Někteří na tuto otázku odpověď neznali, **P6:** „Nevím, s rodiči jsem se na toto téma nikdy nebavila, a jestli ano, už si nevzpomínám. Prarodiče pocházeli někde ze Slovenska, tak nevím“. Nebo **P8:** „Prarodiče umřeli poměrně brzy, proto mne nikdy nenapadlo s rodiči toto téma probírat“. Dále se objevily odpovědi: **P2:** „Jednou mi maminka vyprávěla, odkud pochází moje babička, při tom jsme se dostaly až k jejím sourozencům-nakonec jsme napočítaly pět sourozenců“.

Dále bylo zjišťováno, jakou zkušenost s mezigenerační solidaritou mají rodiče informantů. Jak již bylo uvedeno, **P1-P8:** „Vždy alespoň jeden z rodičů informantů žil se svými rodiči ve vícegenerační domácnosti v době svého mládí“. Takže zkušenosti měli. Později, jako střední generace se starali i oni o své rodiče. Důležitou okolností je věk, kterého se senioři v minulosti dožívali. Oproti dnešku se dožívali kratšího věku, což hrálo svou roli. Péče o ně zpravidla nepředstavovala tak dlouhodobou "starost", jako je v současné době. **P2:** „Maminka mé maminky umřela doma, rodina, kde tedy žila moje prababička, se o ní postarala“. **P6:** „Pomoc rodičům byla přirozenou součástí života mých rodičů, proto žili společně a také se o mé prarodiče postarali“. **P5:** „Prababička měla svou "sekničku"-takový jako vejminek, ale byla součástí celého stavení a bylo o ní postaráno“. Z této otázky tedy vyplývá, že v minulosti, tedy ještě v době mládí rodičů současných informantů bylo vícegenerační soužití samozřejmé.

Současnou velikost rodin objasňují otázky týkající se její velikosti. Shoda panuje v počtu sourozenců. Všichni mají jednoho, s výjimkou jedné z žen, která uvedla: **P1:** „Mám několik nevlastních sourozenců, doma s námi žil jen jeden, ostatní s námi nežili“. Ostatní, **P2 - P8:** „Mám bratra, (sestru)...“ Současná rodina informantů se skládá z partnera a dvou dětí. **P1-P8:** „Žiju s manželem (manželkou) a máme dvě děti“.

Na otázky týkající se názorů na vícegenerační soužití informantů, výhody a nevýhody, zaznělo: **P1 - P8:** „Nežiji s rodiči“. Nikdo z oslovených nežije s rodiči. Vyprofilovaly se dva typy odpovědí. Jedni odešli z domu v podstatě hned po svatbě. Druzí doma s rodiči ještě nějakou dobu žili, ale pak se osamostatnili. **P2:** „Po svatbě jsem odešla od našich, manžel chtěl do svého, měli jsme podnájem“. **P6:** „Když mi bylo 15 let., odešel jsem na učiliště. Domů jsem se nevrátil, zůstal

jsem v Čechách, rodiče žili na Moravě“. **P7:** „S našimi jsem byla v pohodě, ale zařídili jsme si s manželem bydlení ještě před svatbou nedaleko našich, naskytl se tam domek“.

P8: „Určitě né s rodiči, ale bydlet blízko, to ano“. Ti co s rodiči nějakou dobu žili, vypověděli, že soužití provázely občas problémy. Převládá názor, že soužití časem začalo "skřípat"

P1: „S rodiči jsem žila asi 20 let, nyní mám své, již bych s nimi bydlet nechtěla... Rozdíl v žití, výchově i v každodenních postupech zbytečně způsobují potíže“.

P3: Čtyři roky jsme žili u rodičů, zkraje to jakž-takž šlo, ale pak to nedělalo dobrotu... s rodiči to nešlo“.

P4: Denně jsem slyšela, co mám dělat. Pořád mi někdo radil, táta, máma. Připadala jsem si, jako "malá". Zásadní nevýhodou společného soužití z pohledu informantů je omezená autonomie obou rodin. Více tato skutečnost nevyhovuje mladší generaci, která postrádá především soukromí.

P4: „Chybělo mi hlavně soukromí“.

P1: „Jsem už dospělá, jsem rodičům vděčná za mnoho, ale místy to bylo opravdu těžké“.

Výhody soužití vidí informanti především v pomoci s péčí o děti.

P8: „Poměrně brzy po porodu jsem potřebovala pomoc s hlídáním. I když s rodiči nebydlíme, vozím děti k našim na hlídání“.

P7: „Pomoc s výchovou dětí“.

P5: „Na jednu stranu je to výhoda, když máš ty děti malý...jsou po ruce další lidi...Ale můj tchán by nikdy nepochopil, že se v neděli po obědě natáhnu...I když si všemožně pomáháme, preferuji samostatné domácnosti.“

5.1.1 Shrnutí dílčího cíle 1.

Prvotní analýzou dokumentů byly zkoumány tabulky a graf Českého statistického úřadu s počty jedinců v domácnostech v letech 1930 - 2001. Dále také počty dětí v rodinách a počty celkově narozených dětí. Na základě těchto informací chci poukázat na počty jedinců v rodinách, což je parametr, který může zásadním způsobem ovlivnit mezigenerační solidaritu v tomto prostředí. Předpokládám, že větší početní stavy osob v domácnostech indikují širší rodinu, jak ve smyslu počtu dětí, tak ve smyslu zastoupení prarodičů ve společných domácnostech. Tuto "linku" sleduji i v souvislosti s úvahou jednoho z autorů zabývajícím se výzkumem mezigenerační solidarity. Pokud se bude rodit dost dětí, nebude ohrožena kontinuita mezigenerační soudržnosti, protože se o seniory bude mít kdo starat. Z prostudovaných tabulek vychází zjištění, že v minulosti bylo

jednočlenných domácností o poznání méně než dnes. Oproti tomu bylo v minulosti více sedmi a vícečlenných domácností než dnes. Domácností s více dětmi bylo v minulosti také více, například víc domácností s šesti a více dětmi než dnes. Poslední sledovaný parametr byl vývoj porodnosti. Také její vývoj má klesající tendenci, což v budoucnosti pravděpodobně velmi negativně ovlivní mezigenerační solidaritu.

Druhou část výzkumu dílčího cíle 1. tvořily rozhovory na téma minulosti mezigenerační solidarity v rodinách informantek. Týkaly se většinou rodičů a prarodičů, ale i samotných dotazovaných. Všichni dotázaní odpověděli, že alespoň jeden z jejich rodičů žil v době svého mládí ve vícegenerační domácnosti. Polovina z dotázaných uvedla, že ve vícegenerační domácnosti žili oba jejich rodiče v době mládí. Počty sourozenců prarodičů informantů se pohybovaly mezi 4 až 7, ale výjimkou nebyla ani dvouciferná čísla. Pro svou šířku měli rodiče informantek s mezigenerační solidaritou většinou kladnou zkušenost a z výzkumu vychází samozřejmá starost rodičů informantů o prarodiče. V současné době z hlediska počtu sourozenců dotázaných, byl zjištěn fakt, že skoro všechny oslovené mají jednoho sourozence, což potrhuje výsledky výzkumu ve smyslu spíše méně "dětných" rodin oproti minulosti.

Zásadním výstupem výzkumu je fakt, že žádná z dotázaných nežije s rodiči ve vícegenerační domácnosti. Ti, kteří s nimi alespoň nějakou dobu společně žili vypověděli, že přes všechny klady vícegeneračního soužití je pro ně samostatná domácnost více akceptovatelná. Kladně hodnotili pomoc s péčí o malé děti. Absolutně všichni se shodli na názoru, že pomoc s péčí, především hlídáním malých dětí prarodiči, pro ně byla velmi důležitá. Především předškolní období svých dětí a pomoc s jejich hlídáním si nedovedou představit jinak, než s pomocí prarodičů. Spíše záporně vyznívaly názory na trvalé soužití. Problém informanti viděli s občasným narušením autonomie rodiny, v omezení soukromí. Z rozhovorů bylo zjevné, že rozdíly v žití prarodičů a informantů mohou v některých případech vést k drobným nedorozuměním a jak někteří vypověděli, časem se ještě prohlubovaly, takže osamostatnění bylo jediným východiskem.

5.2 Dílčí cíl 2: K jakým došlo změnám ve vzájemném očekávání při výchově dětí od dob prarodičů a rodičů.

Druhý dílčí cíl zkoumá změny, či spíše vlivy, k jakým došlo v oblasti výchovy dětí v souvislosti se změnami mezigenerační solidarity. V mezigenerační solidaritě je znatelný ještě jeden aspekt. Nejen ten v péči střední generace o starší, ale i pomoc seniorů mladší generaci s výchovou dětí.

Na úvod tohoto bloku otázek byl zjišťován názor na minulost, tedy na výchovu dětí v době mládí prarodičů informantů. V odpovědích je znatelný směr pomáhání nejstarší generace s výchovou dětí v rodinách, dále pak větší angažovanost dětí, vnoučat na chodu domácnosti v minulosti. **P7:** *Rodiče i prarodiče se dětem více věnovali. Nebyla ta technika, co je dnes. Děti pomáhaly rodičům“.* **P6:** *„Teď se furt propaguje trend individualizace, ale myslím, že my jsme byli, a naši rodiče i prarodiče samostatnější... Dnes umí ovládat kdejakou elektronickou krabičku. Když mají hlad, otevřou plnou ledničku, ale naši rodiče a prarodiče takové vymoženosti neměli a uměli se o sebe postarat... Rodiče měli větší vážnost a respekt-táta byl táta.“* **P5:** *„Nevědí co je to vidle nebo koště... Práce byla hlavní. Myslím ale, že dnes je společnost "postavená" jinak“.* **P2:** *„Prarodiče byli doma a pomáhali s výchovou vnoučat,...později, když povyrostla, pomáhala zase vnoučata dědečkovi a babičce“.* **P3:** *„Jsou rozmazlenější“.* **P1:** *„Posun od plácnutí přes zadek k nekonečnému vysvětlování“.* **P7:** *Děti byly vychovávány k úctě k rodičům a prarodičům. Pomáhaly jim. Prarodiče zase pomáhali s výchovou, když rodiče byli v práci.*

Oblast pomoci s výchovou dětí samotných informantů evokovala odpovědi dvou typů, ale vždy se stejným podtextem - výhoda pomoci s malými dětmi. Jedni, kteří s rodiči nebydleli a ti, kteří s nimi nějakou dobu bydleli. Pomoc s malými dětmi byla vítána vždy, všemi informanty. **P2:** *„Nijak, nebydleli jsme spolu, ale neměla jsem problém, když u nich byly děti na prázdninách, s jejich výchovou“.* **P8:** *„Pomáhali, vozila jsem své malé děti k nim na hlídání“.* **P5:** *„Pokud jsme žili u nich, vždycky jsem se na ně mohla spolehnout“.* **P3:** *„Zkraje to šlo...“* **P4:** *„Když byly děti malé, pomoc rodičů mi moc pomohla. Do takových 5.let holek, to bylo výborné...“.*

Na dotaz naslouchání radám rodičů zpravidla odpověděli, že ano, ale brali si z toho jen to, co uznali za vhodné. **P4:** „*Ano naslouchala, ale udělala jsem si to po svém*“. **P7:** „*Ano poslechnu si to, ale někdy s nimi moc nesouhlasím, ale neříkám jim to*“. **P3:** *Pokud chci, řeknu si o ni... Nemám ráda nevyžádané rady*“. **P8:** „*U nás je to tak, že to co řekne babička je poměrně dost důležité, určitě ji vyslechneme. Pro děti je to hezký příklad, ale neznamena to, že ji budeme bezmezně poslouchat*“. **P5:** „*Ráda si vyslechnu názor a pak se vidí... Zkušenosti jsou sice dobrý, těch starejch lidí, ale v dnešní době se to těžko praktikuje*“.

Po zkušenostech, které mají informantky a informant s rodinným soužitím byly odpovědi na otázku pomoci s výchovou svých dětí, vcelku jednoznačné. Nikdo by nechtěl dávat dětem "nevyžádané" rady, protože sami na sobě už zažili, jaké to je. **P1:** „*Když to vidím, tak si říkám, budu mlčet. Rozhodně se jim do života plést nebudu*“. **P6:** „*Na mnoho věcí jsem přišel sám a bylo to nejlepší. Nebudu nikomu nic radit*“. **P8:** „*Myslím, že je to individuální, některé děti jsou takové, že přijdou pro radu, tak to bych mohla, ale uvidíme...*“

5.2.1 Shrnutí dílčího cíle 2.

Z informantek a informantů nežije v domácnosti s rodiči nikdo. Část jich žila nějakou dobu po svatbě a dříve či později se osamostatnili. Oproti minulosti je to změna, sami to udávali v odpovědích. Jednou ze součástí mezigenerační solidarity je i pomoc s péčí o děti. Mnohdy jsou rodiče pracovní zaneprázdnění a nezbyvá, než požádat o pomoc prarodiče.

Výzkum poukázal na povědomí informantů o minulosti a o tom, jaké panovaly v rodinách vztahy. Oboustranné výhody pomoci prarodičů s výchovou dětí, i pozdější pomoc vnoučat prarodičům, jim byla známa. V minulosti byla zřetelnější angažovanost dětí na chodu domácnosti. Dále se dá z informací vyčíst, že informantům vyhovuje stav, kdy žijí sami a mohou se, v případě že potřebují, obrátit na své rodiče s pomocí. Všem dotázaným velmi pomohlo, když měli malé děti a mohli se na rodiče obrátit. Jak však děti odrůstaly a byly samostatnější, začínaly v soužití s rodiči drobné neshody. Autonomie mladé rodiny byla působením prarodičů někdy narušována. Dále bylo zjištěno, že rady od rodičů dostává každý z dotazovaných. Většina dotázaných si však z nich "bere" jen to co

uzná za vhodné. Dokonce z některých odpovědí byl lehce cítit názor, že poslechnout si co si myslí prarodiče, to ano, ale přesto by rodičům do výchovy zasahovat neměli. Jako poslední v tomto bloku padly odpovědi na otázku, jestli budou informanti mluvit a "pomáhat" svým dětem do výchovy jejich dětí. Nesly se v duchu, že svými radami budou zasahovat co nejméně, spíš když budou vyzváni. Zde se projevuje jejich zkušenost s radami od svých rodičů.

5.3 Dílčí cíl 3: Jak jsou naplňována očekávání od služeb péče o seniory v případě, že je zajišťuje rodina nebo sociální zařízení.

Poslední část výzkumu zahrnovala názory a zkušenosti týkající se rodinné péče, ale i služeb souvisejících s mezigenerační solidaritou.

Odpovědi týkající se naplňování očekávání seniorů ve smyslu mezigenerační solidarity zpravidla vyznívaly ve smyslu, že je to velmi individuální a záleží na každém jednom člověku. **P5:** „Myslím, že více méně ano. Když můžou být doma, jsou většinou všichni spokojeni. Kdo je v zařízeních, nakonec je také spokojen. Každý si nakonec zvykne na to, jak je o něj postaráno, tak to v životě chodí“. **P2:** Každý by chtěl být doma a soběstačný. Myslím, že jsou dvě skupiny lidí: Jedni chtějí být za každou cenu doma. Děti mají za jasnou povinnost se postarat! Druhá skupina nechce být na obtíž, dobrovolně volí cestu institucionalizace. **P6:** Někdy jsou překvapeni, že je o ně poměrně dobře postaráno - v zařízeních. Časem to nebude nic špatného, společnost k tomu spěje. **P3:** Myslím, že ne, hodně seniorů je stále nespokojených. Asi čekají víc od rodiny, od zařízení, ale hodně to souvisí s jejich náturou. **P8:** „Mám zkušenost, že jsou většinou vděční za každý náznak citu. U každého je to jinak. Záleží, jak jsou spokojeni. **P1:** „Záleží na konkrétním očekávání člověka. Někdo může být spokojen doma, jiný v zařízení. Bohužel, někdo nemá na výběr“.

Co očekávají senioři od rodin, v mezigenerační soudržnosti, bylo také výzkumem sledováno a zjišťováno. Odpovědi nejčastěji obsahovaly přání, že se o ně nejbližší postarají a že budou v domácím prostředí co nejdéle. Úzce to samozřejmě souvisí s možnostmi potomků. **P5:** „Že se o ně rodina postará, že jim někdo pomůže. Že jim rodina věnuje své city. Hlavně potřebují citovou pomoc od nejbližších. Ostatní

jim může "někdo"(zařízení, služba) dodat“. **P2:** „Zůstat doma co nejdéle. Rodina mi pomůže, právě důležitá je ta mezigenerační solidarita. Pomoc v domácnosti, jídlo, nákupy apod.“. **P6:** „Když ty děti vychovali, tak se o ně postarají - vrátí jim péči. Ono to tak má "bejt". Důležité, jestli můžu a jestli chci. Uvolnit se z práce je někdy problém...nepamatuji se na to, že by někdo ukončil kariéru“. **P1:** „Že se jim mladší budou věnovat“.

Budoucnost péče bude odvislá od míry individualizace v každé konkrétní rodině. Dotazovaní většinou vyjádřili názor, že budoucnost leží především v neformální, terénní péči. Sociálních služeb v této oblasti bude v budoucnu stále více potřeba. **P5:** „Na byty i lůžka jsou pořadníky dlouhé. Jsme těsně na stropu...Terénní služba obsáhne docela dost velké pomoci lidem“. **P2:** „Do důchodů se chodí později, tudíž ti, co se potřebují starat o starší generaci, nemají možnost se starat, protože jsou ještě v práci. Využila bych zkušeností ze zahraničí, tam je uzákoněno, že si lidi platí i na sociální služby typu domov pro seniory apod. To znamená, ještě za produktivního života si platí, jako nemocenskou. Současná síť neformálních služeb je nedostatečná. V našem zařízení je 100 žádostí na umístění“. **P6:** „Myslím, že relativně dostatečná... Více propagace, ale terénní služba obsáhne poměrně velké množství seniorů za poměrně slušné peníze“. **P8:** „Nijak se měnit nebude, je doba individualizace ...i když bude dost lidí v rodině, když se teda někdo rozvede a znovu ožení, bude mít vícero sourozenců, stejně může být problém, kdo se o rodiče postará“.

Možnosti formální a neformální péče hodnotily informantky takto: **P5:** „Preferuji spíš tu neformální péči. Ve svém přirozeném prostředí chce každý "klient" dožít co nejdéle - "doma je doma". S pomocí rodiny je to nejlepší možnost“. **P2:** „O možnostech péče o seniory se málo ví. Víc rozšířit rozsah i dosah neformální péče. Terénní služby souvisí i s možnostmi úprav bytů... Zajistit větší rozsah terénních služeb i o víkendech a večerech.“ **P6:** Zařízení je málo, ale spíš podpora terénních služeb. Za relativně málo peněz je docela dost odvedené práce. Je to omnoho levnější než v zařízeních. Nebo lidi nechat doma. **P8:** Vidím to velmi dobře z pohledu, že to bude přístupnější. Jen jestli si některé služby budou moci dovolit. Péče se bude zlepšovat, potřeba spíš bude ta neformální. Děti se nebudou

moci starat se o rodiče, zakládají rodiny později, takže se budou muset později starat o děti a současně i rodiče.

Názory na formální či neformální péči rodičů informantek odrážely v převážné většině názor, že když se nebude rodina schopná o rodinného příslušníka postarat, je terénní péče pro seniory ta nejlepší možná. Zůstávají ve svém přirozeném prostředí. Informantky, které mají zkušenost se službami v zařízeních, byly schopny akceptovat jejich umístění i v těchto zařízeních. Další z názorů byl, že by se o rodiče postaral v každém případě. **P5:** „*Nikdo z naší rodiny, co já pamatuju v zařízení nebyl, a jak je znám a vím, jaké jsou možnosti té neformální péče, tak bych skoro s určitostí řekla, že by tam nechtěli... A já bych je tam nikdy nedala!*“ **P2:** *Asi jo, neměli by zřejmě problém*“. **P6:** „*Pokud to jde tak doma, jinak ale asi jo, zkusil bych nějaké zařízení*“. **P1:** „*Záleží na okolnostech a stavu. Neumím jednoznačně říci. Muselo by se to samozřejmě i dost probrat s rodičem*“. **P4:** „*Nevím, ještě jsem o tom nepřemýšlela, ale myslím, že asi ano*“.

Poslední otázka výzkumu se týká očekávání, která budou mít informanti od dětí v souvislosti s mezigenerační solidaritou. Vyprofilovaly se dva typy odpovědí, jedni by rádi zůstali doma a předpokládají péči rodiny, druzí nechtějí být "na obtíž" a v zásadě se nebrání umístění do zařízení. **P5:** „*No doufám, že se o mne moji blízcí postarají, dokud to půjde, budu preferovat neformální péči, nechtěla bych do žádného zařízení, pokud to jen trochu půjde...udělám maximum pro to, abych tam nešla...Já sem nechtěla ani do školky*“ **P8:** „*Úctu..doufám,že nebudu tu pomoc potřebovat...*“ **P2:** „*Zůstat co nejdéle doma, ale nechtěla bych dětem zůstat na krku...,Mít svůj klid a soukromí, klidně v zařízení, ale aby za mnou přišly. Aby byly se mnou. Asi úplně do konce by asi nemusely*“. **P6:** *Co to jde být doma, pak nemám problém. Někdy tam lidi nechtějí - efekt poslední štace... jdu tam umřít*“. **P3:** „*Nic moc, občasné návštěvy v domově pro seniory*“.

5.3.1 Shrnutí dílčího cíle 3.

Očekávání seniorů ve smyslu všeobecné péče o jejich osobu vyznívají různě. Pro různorodost názorů, které každý z nich má. Je to velmi individuální. Zásadní pro ně je zajištění péče v domácím prostředí, co nejdéle to jde. Když se však přesto dostanou do zařízení, očekávají zájem a důstojný přístup. Případná péče v

budoucnu bude složitější v tom, že rodiče s informanty nebydlí ve společné domácnosti, tudíž péče o ně nebude jednoduchá.

V oblasti očekávání péče v rodinném prostředí seniora je zřetelný především předpokládaný zájem rodiny o seniora, důstojný přístup a zajištění případné péče. Zůstat doma co nejdéle. Očekávání, že jim děti vrátí jejich péči, někdy i přesto, že je zřejmé, že jim to způsobí potíže.

Část otázek se týká názorů a zkušeností s formální a neformální službou pro seniory. Budoucnost je především v neformální péči. Život doma je z hlediska psychické pohody staršího člověka velmi důležitý, proto bude rodinná péče vždy nejpřirozenější formou péče o seniory a ve spolupráci s neformálními terénními službami vidí budoucnost. Spolupráce s neformálními organizacemi a službami "zanepřázdňené" rodiny, která se nechce zcela zříci zodpovědnosti, ale je v pozici, "kdy trh určuje pravidla hry", je nejpravděpodobnějším východiskem. Oproti formální službě, při stejných finančních nákladech, obsáhne neformální podstatně více klientů.

Informanti s názory na umístění rodičů do zařízení formální či neformální péče, byli rozděleni na dva tábory. Vždy hrálo roli jejich zaměstnání. Ti, kteří jsou zaměstnání v zařízeních nabízejících institucionalizovanou péči, spíše schvalovali ústavní, ti kteří jsou zaměstnání v deinstitutionalizované péči, schvalovali tu neformální.

Závěr se týká samotných informantek a jejich názoru, co od svých potomků budou očekávat v souvislosti s mezigenerační solidaritou. Od svých potomků očekávají, buď že se o ně postarají a obětují svou kariéru, nebo "se obětují" ony a nebudou svým dětem na obtíž. Zažádají si o umístění do domova pro seniory, protože vidí, že i život v zařízení má svou kvalitu. Část informantek, především ta, co má s ústavní péčí zkušenost by se umístění do takovéhoho zařízení nebránila. Vyplývá to především z jejich osobních zkušeností a poznatků, že i tato péče je na dobré úrovni.

5.4 Hlavní cíl, shrnutí dílčích cílů

Hlavním cílem práce bylo zjistit, jakým způsobem se vyvíjí mezigenerační solidarita. Konkrétně tedy, k jakým zásadním změnám došlo v mezigenerační solidaritě od doby kolem roku 1930 do současnosti, jakým ve vzájemném očekávání při výchově a péči o děti od dob rodičů a prarodičů, a jak jsou naplňována očekávání od služeb péče o seniory a role potomků v tomto procesu. Výzkum proběhl mezi pracovníky domova pro seniory, terénní služby a hospicové péče, zajišťující různé typy péče o seniory. Pro komplexní zpracování jednotlivých částí hlavního cíle jsem stanovil několik oblastí, ze kterých odpovědi na hlavní cíl vychází. Nazval jsem je dílčí cíle.

První oblast měla objasnit okolnosti týkající se velikosti rodin v minulosti a dnes. Z tohoto parametru jsem odvodil vývoj a směr, kterým se ubírá mezigenerační solidarita. V první řadě jsem provedl analýzu dokumentů, konkrétně rozbor statistických tabulek, ve kterých byly zaneseny údaje o počtech vybraných osob v roce 1930. Porovnával jsem je s počty týchž osob z roku 2001. Poukazem na doložený rozdíl v počtech osob v jednotlivých domácnostech, počtech dětí v domácnostech a počtech narozených dětí v minulosti. Oproti současnosti jsem chtěl statisticky doložit, že v minulosti byly rodiny početnější. Rozdíly přepočtené na procenta i na celkové počty byly zřetelné.

Porovnáním počtu bydlících osob v domácnostech je jasně vidět, že v roce 1930 bylo necelých 10 % jednočlenných domácností. V roce 2001 už jich bylo 30 %. Oproti tomu sedmi a více členných domácností bylo v roce 1930 7 %, v roce 2001 necelé 1 %.

Počet domácností s dětmi do 15 let, kde žilo šest a více dětí byl v roce 1950 - 6500 domácností, v roce 2001 to ve stejné kategorii šest a více dětí bylo - 1500 domácností.

Rodilo se více dětí. Počet narozených v roce 1930 byl kolem 188 tisíc, v roce 2000 už jen kolem 93 tisíc narozených dětí.

Tyto statistické údaje leccos vypovídají o šíři "minulé" rodiny, která měla zřetelný vliv na mezigenerační solidaritu. Znatelně jiné počty osob v domácnostech oproti

současnosti úzce souvisely i se znatelně odlišnou mezigenerační solidaritou v rodinách, potažmo domácnostech. Rozbor dokumentů - tabulek ukázal, že rodiny v minulosti byly častěji vícedětné než v současnosti. Dalším poznatkem bylo, že rodiny v minulosti byly mnohem častěji vícečlenné než v současné době. Také tyto ukazatele dokladují vývoj v mezigenerační solidaritě spojený právě s rozdílnými počty osob a dětí v rodinách.

Rozhovory s informanty měly doplnit informace získané studiem dokumentů. Z odpovědí informantek vyznělo, že vícegenerační domácnosti byly v době mládí jejich rodičů běžnou záležitostí. Vždy alespoň jeden z rodičů informantek žil v době mládí ve vícegenerační domácnosti. V polovině případů žili v takové domácnosti oba rodiče. Počty sourozenců rodičů se pohybovaly od čtyř do devíti, na dnešní dobu něco nepředstavitelného. Také počty sourozenců jejich prarodičů byly oproti současnosti zásadně odlišné. Ty byly ještě vyšší než předchozí údaje, pohybovaly se mezi čtyřmi až jednadvaceti sourozenci!

Současná velikost rodin informantek je diametrálně odlišná od těch v období života prarodičů. Všechny pocházejí z menších rodin. Na dnešní dobu standardních, to znamená jednoho sourozence, bratra či sestru. Co se týče jejich současné rodiny, mají úplné manželství. Dále všechny uvedly, že mají dvě děti.

Zásadní informací je zjištění, že žádný z oslovených nežije ve vícegenerační domácnosti. V tom zazněla shoda. Někteří se svými rodiči nějakou dobu žili, ale pak se osamostatnili. Ve vzájemném soužití vznikaly drobné neshody, proto se mladší generace rozhodla společnou domácnost opustit. Důležitý pro ně byl pocit osobní autonomie a soukromí. Pomoc s výchovou svých dětí si však informanti bez svých rodičů představit nedovedli. To byl také jeden z důležitých výstupů rozhovorů. Pomoc s hlídáním a péčí o malé děti byla pro dotázané velmi důležitá a vítaná. Převážná většina jí využívala a prarodiče, jak informanti uváděli, pomáhali vždy rádi.

Druhá oblast otázek se týkala výchovy dětí od dob prarodičů a rodičů. Oproti minulosti je mezigenerační solidarita znatelně ovlivněna především rozdílným bydlištěm rodičů s dětmi a prarodičů. To ovlivňuje i možnosti pomoci prarodičů s péčí o děti střední generace. V minulosti žili všichni v jedné domácnosti, takže

pomoc s výchovou byla mnohem jednodušší. Z odpovědí vyplývá, že se prarodiče výchově dětí více věnovali, děti byly samostatnější a podstatně více pomáhaly.

Do výchovy dětí dnešních informantů se jejich rodiče převážně nezapojovali. Vítaná byla vždy pomoc s hlídáním, ale výchova jako taková byla více méně doménou rodičů. Rady od rodičů ohledně výchovy dětí většina informantek dostávala, ale zpravidla to byl jen "jeden z dalších názorů"... k tomu jejich. Tak, jak to zažívali v rámci soužití se svými rodiči, tak si vytvořili jasný názor, že nebudou dávat svým dětem "nevyžádané" rady. Budou se snažit být pro ně oporami, ale opravdu jen ve výjimečných případech "přispěchají" s radou.

Ve třetí oblasti se otázky týkaly očekávání od služeb pečujících o seniory, ale i péče rodiny o nejstarší generaci. Odpovědi se povětšinou pohybovaly ve smyslu jedinečnosti každého člověka a individuálního názoru. Část odpovědí zněla ve smyslu spokojenosti seniorů s péčí o jejich osobu, jak z hlediska formální (institucionalizované) péče, tak z hlediska té neformální (deinstitucionalizované), či rodinné. Někteří ale uvedli, že nespokojených seniorů je i přes maximální péči o tuto generaci mnoho. Souvisí to však s životním názorem některých jedinců.

Očekávání od mezigenerační soudržnosti v rodinách se neslo v duchu přání zůstat v tomto prostředí domova co nejdéle. S rodinou kolem, která se o člověka postará.

Informanti také uvedli, že budoucnost formální i neformální péče úzce souvisí s finančními možnostmi společnosti a naléhavostí, s jakou bude chtít problémy se sociálními službami řešit. Lůžek v zařízeních se nedostává již dnes. Jak z demografických prognóz vyplývá, s nárůstem počtu seniorů bude třeba řešit i požadavky nárůstu péče. Současně je třeba zvýšit objem pomoci v neformálních službách.

Budoucnost péče o znevýhodněné seniory spočívá především v neformálních sociálních službách. Každý si přeje žít doma co nejdéle, ať s pomocí rodiny, tak s pomocí neformálních služeb. Když však nebude zbylí, může být člověk i v institucionalizované péči spokojen.

Závěrečná otázka na očekávání informantů od mezigenerační solidarity přinesla dva typy odpovědí. Jedni by rádi zůstali doma, v péči rodiny. Do žádného zařízení nechtějí. Druzí nechtějí být mladším na obtíž a budou souhlasit s umístěním do

zařízení. V budoucnu budou lidé na tuto službu pohlížet bez předsudků, takže život zde "prý" bude běžný.

Na otázku hlavního cíle bych tedy na závěr kapitoly odpověděl souhrnem nejpodstatnějších zjištění vzešlých z dílčích cílů takto: Z analýzy dokumentů vzešel poznatek, že rodinné soužití vícečlenných domácností bylo v minulosti (kolem roku 1930) mnohem častější než je tomu dnes. Děti v rodinách oproti dnešní době bývalo více i více se jich rodilo. To považuji za zásadní změnu, která významně ovlivnila mezigenerační solidaritu.

Ve výchově a péči o děti došlo k zásadním změnám ve smyslu osamostatnění rodin, tudíž menší možnosti působení prarodičů na výchovu a péči o vnoučata. Ve vícegenerační domácnosti nežije ani jedna z informantek, takže zajištění péče a pomoci ze strany prarodičů je mnohem složitější, než bývalo v minulosti, kdy rodiny žily společně. V případě, že mají prarodiče na vnoučata určitý vliv, je více méně kontrolován střední generací. To znamená, že rodiče si názory na výchovu dětí vyslechnou, ale rozhodující slovo mají oni.

Naplňování očekávání seniorů od služeb formální i neformální péče a role potomků jsou různá. Ve smyslu rčení "*Co člověk to názor*", ale byly zjištěny dva základní typy odpovědí. Část lidí je s naplňováním péče spokojena, část ne. Nejpodstatnější informací bylo vyslovené přání seniorů zůstat co nejdéle doma a nebýt sám. Když by nebyla jiná možnost, souhlasila část dotázaných s umístěním do zařízení. Někteří by ale opravdu velmi těžce nesli ztrátu rodinného zázemí. Trvají na přesvědčení, že lásku, kterou dali, by jim jejich děti měly vrátit. Z hlediska naplňování očekávání seniorů se většina odpovědí shodla na nutnosti rozšíření neformálních služeb, ve kterých všichni vidí budoucnost a obrovský potenciál.

Závěr, diskuze

V této diplomové práci jsem se zabýval tématem mezigenerační solidarity, přesněji jejím vývojem. Pod mezigenerační solidaritou si lze představit mnohé, ale myslím, že tím nejtypičtějším příkladem mezigenerační soudržnosti jsou vztahy mezi rodinnými příslušníky. Práci jsem tedy pojal z hlediska mezigeneračních rodinných vztahů.

První část se zabírala rodinou. Vývojem, jakým prošla od dob pravěku do současnosti. Již v dávných dobách přišel člověk na to, že život ve skupině přináší určité výhody oproti jedincům, kteří žijí samostatně. Skupina lidí měla před cizími tlupami zpravidla větší šanci na získání obživy a ochranu svého života či obydlí. Tato první společenství byla provázána tzv. rodovou solidaritou. Postupem času se z těchto společenstev vyprofilovala instituce zvaná rodina.

Vztahy v rodinách se během staletí vyvíjely. Současně s tím se vyvíjela i mezigenerační solidarita. Minulost reprezentovaná středověkem představovala první příklady rodinné péče o starší osoby. Nebylo to pravidlem. Vzhledem ke stále ještě poměrně chladným citovým vztahům. Pro velmi tvrdé životní podmínky, obrovskou dětskou úmrtnost, ale i dospělých osob, nebylo místo pro city. Smrt byla v těchto dobách přirozenou součástí života. Postupem času se však mezigenerační solidarita, hlavně v rodinách začíná projevovat.

V období novověku nastupuje na "scénu" pospolitosti a solidarity křesťanská láska k bližnímu. Pro ty, kteří zůstávají v nuzných podmínkách zcela na okraji společnosti, začíná církev organizovat první charitativní aktivity. Jedná se především o hendikepované a staré osoby, které nemají nikoho. Působení církve mělo dvojí efekt. Jednak hlásalo nedotknutelnost a důležitost rodiny, čímž dále sílí její role ve společnosti a jednak jako poskytovatele charity.

Historické intermezzo ukončím připomenutím pravděpodobně jedné nejdůležitější události v historii lidstva, která navždy ovlivnila vývoj lidské společnosti, současně i vztahů v rodině, nazvanou průmyslová revoluce. Dalším velmi důležitým mezníkem bylo zavedení Bismarckových systémů sociálního pojištění. Tyto dvě události zásadní způsobem ovlivnily míru mezigenerační

solidarity především ve smyslu roztržení vícegenerační rodiny a nahrazení tradičních vztahů rodinné solidarity systémy sociální péče.

Období industrializace charakterizuje rozvoj průmyslové výroby doprovázené extenzivní urbanizací. Současně s odklonem od hospodaření v zemědělství a na venkově. Dodnes převládá názor, že nejpronikavější podněty ke změnám uvnitř rodiny i ke změnám v jejím postavení ve společnosti přinesla novodobá industrializace (Velký sociologický slovník, 1996).

Současná rodina, a s ní i mezigenerační solidarita je úzce spojena s modernizačními či postmoderními trendy individualizace. Tyto tendence se projevují odklonem od norem vyjadřujících pevnost a stálost svazků mezi partnery, sourozenci i rodiči. Možný (2002) uvádí, výrazy hodnotová diskontinuita, latentní nestabilita v párovém životě či systematická demolice konceptu rodinného hnízda. Výstižně charakterizují individualismus převládající v současné pozdně moderní době. Tyto vlivy mají za výsledek, že rodina ztrácí své původní postavení a funkci. Nejzřetelněji se tento trend projevuje v počtech osob bydlících ve společných domácnostech, počtech dětí v domácnostech i počtech celkem narozených dětí. Výzkum vedený s cílem najít některé průvodní jevy, změn mezigenerační solidarity, odhalil výrazné rozdíly při porovnání počtů osob v domácnostech v minulosti a současné době. Bylo zdokumentováno, že počty osob v domácnostech oproti minulosti klesají a počty narozených dětí také. Na tyto okolnosti upozorňují ve svých monografiích někteří sociologové, například Jan Keller nebo Ivo Možný. Keller (2005) například uvádí, že k individualizaci výrazně přispívá politika sociálního státu, která nenutí jedince "držet se" rodiny. Možný (2002) naopak uvádí, že experimentování v oblasti privátního soužití má různé podoby, od nesezdaných párů, přes bezdětná manželství a páry stejného pohlaví, až po neúplné rodiny především matek samoživitelek a jejich nezletilých dětí. Tendence individualizace se například ve výzkumu projevila zjištěním, že žádná z dotázaných informantek nežije ve vícegeneračním soužití. Zato jejich rodiče v mládí v takovémto soužití žili. Ještě jeden fenomén minulé doby, který zřetelně vypovídá a velikosti rodin byl výzkumem odhalen. Jednalo se o počet

sourozenců jak rodičů informantů, tak jejich prarodičů. Ten se pohyboval výrazně, výrazně výš, než v současnosti.

Někteří komentátoři interpretují změny v rodinném chování lidí v západních společnostech, k nimž došlo během 20. století jako projev všeobecného úpadku. Rodina je však společenskou institucí, kterou ovlivňují prominentní hodnoty dané společnosti. Neexistuje způsob jak navrátit „staré zlaté časy“ soudržných rodin, které měly více dětí, nerozváděly se a staraly o své staré a nemocné. Takový ideál je totiž zakotven v nevolnictví, v povinném katolictví, v podřízenosti svobodných dětí rodičům a v absenci sociálního státu. Takový ideál již nelze vzkřísit v současné společnosti, kde si partnera k soužití vybírá každý sám. Pokud se dostane do těžkostí, na něž křehké rodiny nestačí, obrací se na stát (Matoušek, 2002).

Další část práce přímo popisuje pojem mezigenerační solidarita. Solidaritu, kterou velmi výstižně popisuje slovní spojení "vztah mezi sobě rovnými", podobně jako pojem sounáležitost "ochota pomáhat bez zjevného důvodu", řadíme mezi základní etická pravidla a normy chování. Z hlediska množství definic solidarity je jednou z nejznámějších ta od Durkheima. Jeřábek (2013) ji popisuje tak že, společnost tradiční drží pohromadě mechanická solidarita, moderní společnost je charakteristická organickou solidaritou. Mechanická představuje tu původní rodinou, ta organická je představena novodobými sociálními systémy.

Velmi úzce je mezigenerační solidarita spjata s demografickým vývojem. Ten, jak je známo, prochází velmi složitým obdobím a předpoklady a projekce nejsou vůbec optimistické. Jak uvádí Jeřábek (2013), důležitou okolností je alespoň prostá reprodukce obyvatelstva. Snižující se počet dětí činí rodinnou péči obtížnější. Větší počet vzájemně soudržných členů rodiny je schopen zvládnout i obtížné krizové situace. Není bez zajímavosti, že velmi důležitá je mezigenerační soudržnost z hlediska zajištění průběžného systému financování penzí. Ten je na jejím fungování postaven.

Mezigenerační solidarita není jen o péči střední generace o starší. Je také o pomoci prarodičů svým potomkům s výchovou, péčí a hlídáním dětí. V tradiční

rodině měli prarodiče svou "platnost" především v této oblasti - výchovy. Lépe řečeno výrazné pomoci s výchovou dětí. Ve výzkumu se tento jev také projevil. Informanti také zmiňovali, že pomoc prarodičů s výchovou dětí v rodinách bývala samozřejmostí. V současné době individualizovaných rodin, kdy ve vícegeneračním soužití bydlí jen asi třináct procent lidí středního věku, je tato možnost podstatně omezena. Z informantů nebydlí s rodiči ani jeden, takže pomoc s výchovou a péčí je sice vyhledávaná a pro rodiče dětí potřebná, ale v podstatně menší míře realizovaná. Mladí mají rádi svou autonomii a soukromí.

Přes všechny vlivy moderní společnosti je stále, tak jako v minulosti, jedním z důležitých znaků mezigenerační solidarity pomoc prarodičů s péčí o děti. V tomto směru hrají senioři důležitou roli pro rodiny svých dětí. V minulosti rodiče všeobecně očekávali, že jim starší generace s výchovou pomůže, střední generace byla zaneprázdněna prací. Ale i později se institut především babičky, ale i dědečka stal součástí pomoci s péčí o děti, která umožnila celým generacím žen s propojením s profesí ženy - matky s mateřskou rolí.

Poslední část práce se zabývá péčí o seniora v rodině, ale i formální a neformální sociální péčí. Vzhledem k demografickým projekcím je zřejmé, že s rostoucím počtem seniorů potřebujících péči, musí růst i počet zařízení a služeb. V souvislosti se snižující se rodinnou soudržností pramenící z individualizace a nedostatku nově narozených dětí. V sociální práci se v průběhu 20. století objevily tendence, které začaly prosazovat odklon od formální ústavní péče. Z hlediska kvality života představovaly určitý standard v minulosti, ale v současné době je tento typ péče překonán. Kritizovány jsou pro segregaci uživatelů, pro rutinní a hromadné zacházení a pasívní chování uživatelů. Začala se tedy prosazovat deinstitutionalizovaná neformální péče. Jejými zástupci jsou terénní a ambulantní služby. Neformální služby představují péči v rodinách seniorů nebo jsou poskytovány v zařízeních, kam jsou na několik hodin denně sváženi, kde mají připraven program, aby tam čas využili aktivní činností. Základní péče o seniory se odehrává především v rodině, kde ji zajišťují rodinní příslušníci. Dožít ve svém přirozeném prostředí si přeje naprostá většina seniorů. Role rodiny má v mezigenerační solidaritě nezastupitelný význam, proto je důležité tuto pomoc

podporovat. Neformální a rodinná péče je z hlediska nákladů mnohem nižší než ústavní. Za stejnou částku je možné lidem poskytnout mnohem více neformální pomoci než v ústavní péči. Zásadním výstupem třetí části práce je názor většiny dotázaných, že si senioři přejí žít, co nejdéle to jde v rodinném prostředí. Část z nich by se jen velmi těžce smířila s pobytem v zařízení, ale když nebude jiná možnost, nic jiného jim nezbude. V neformálních sociálních službách vidí budoucnost, proto je důležité, aby se dále rozvíjely.

Souběh **kulturních** (rostoucí důraz na svobodu a nezávislost jedince, liberalizace hodnot, pocit nižší závaznosti, kdy), **demografických** (klesající plodnost žen, méně sňatků a více rozvodů, růst bezdětných manželství) a **sociálních** (stárnutí populace, prodlužování délky života, stále větší množství nesoběstačných lidí v posledních letech života) procesů vede k představě, že se na rodinnou solidaritu v budoucnu nebude možno spolehnout. Rodina je však po staletí reprodukční základna společnosti a na základě tohoto faktu je nepravděpodobné, že by rodinní příslušníci přestali podporovat své starší rodiče (Jeřábek, 2013).

Téma "Proměny solidarity mezi generacemi" bylo zpracováno mnoha autory, je to téma "věčné a stále nové". Dotýká se každého jednoho jedince - všichni budeme jednou staří... Téma práce je pojato v kontextu rodinné soudržnosti. Při zpracování jsem nenarazil na žádné podobné dílo či práci v podobném směru mezigenerační solidarity.

Téma práce je aktuální vzhledem k dalšímu demografickému vývoji. Upozorňuje na směr, kterým směřuje společnost. Na nebezpečí individualizace, které sebou nese zájem jen o svou osobu. Tento "krátkozraký" zájem se může každému jedinci vymstít. Většina odborníků upozorňuje na skutečnost, že stárí a vše co se týká života v důchodovém věku, je pro většinovou společnost "zbytečné". Nechce se jím zabývat. Nechce ho vidět. Je na zodpovědnosti politiků, jak na nejvyšší úrovni, tak na úrovni samospráv, aby si tento problém uvědomili a začali se na růst této společenské vrstvy připravovat. Připravovat plány, projekce a finanční prostředky, které zajistí důstojné prostředí v institucích či dostatek terénních pečovatелů pro seniory, kteří pak zůstanou ve svém přirozeném prostředí.

Seznam použité literatury

- ARISTOTELÉS. *Politika*. 2. vyd. Praha: Rezek, 1998. ISBN 80-86027-10-4
- ARNOLDOVÁ, Anna. *Sociální péče: učebnice pro obor sociální činnost*. Praha: Grada Publishing, 2016. ISBN 978-80-247-5147-4.
- ANZENBACHER, Arno. *Křesťanská sociální etika: úvod a principy*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004. ISBN 80-7325-030-6
- BRABEC, Bohuslav. Cti otce svého i matku svou .. In: *17 promluv na Desatero od Mons. Bohuslava Brabce* [online]. 2004 [cit. 2017-03-18]. Dostupné z: <http://farnostradostin.webnode.cz/vira-a-my/promluvy/brabec/b07/>
- BURIÁNEK, Jiří. *Sociologie: uvedení do základů sociologie pro gymnázia, vyšší odborné školy a neoborové vysokoškolské studium*. Vyd. 3., upr. Praha: Fortuna, 2008. ISBN 978-80-7373-028-4.
- Čechů ubyde a zestárnou [online]. In: . Český statistický úřad, 2013 [cit. 2017-03-15]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/cechu_ubyde_a_zestarnou_20130723
- ČEVELA, Rostislav, Zdeněk KALVACH a Libuše ČELEDOVÁ. *Sociální gerontologie: úvod do problematiky*. Praha: Grada, 2012. ISBN 978-80-247-3901-4.
- DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. 3. vyd. Praha: Karolinum, 2000. ISBN 80-246-0139-7.
- HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2005, 407 s. ISBN 80-7367-040-2.
- HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Fenomén stáří*. Vyd. 2., podstatně přeprac. a dopl. Praha: Havlíček Brain Team, 2010. ISBN 978-80-87109-19-9.
- HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Sociální gerontologie, aneb, Senioři mezi námi*. Praha: Galén, 2012. ISBN 978-80-7262-900-8.
- HRONOVÁ, Zuzana. *Život singles jako past. V roli poražených končí ženy* [online]. In: . Praha, 2013 [cit. 2017-03-15]. Dostupné z: <https://zpravy.aktualne.cz/zivot-singles-jako-past-v-rol-porazenych-konci-zeny/r~i:article:773926/>

JEŘÁBEK, Hynek. *Mezigenerační solidarita v péči o seniory*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2013. Studie (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-117-6.

KELLER, Jan. *Soumrak sociálního státu*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2005. Studie (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-86429-41-5.

KELLER, Jan. *Teorie modernizace*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2007, 194 s. Studie. ISBN 978-80-86429-66-3.

KELLER, Jan. *Úvod do sociologie*. 5. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2004. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-86429-39-7.

KELLER, Jan. *Nedomyšlená společnost*. Vyd. 3. Brno: Doplněk, 1998, 125 s. ISBN 80-85765-97-7.

Koncepce podpory transformace pobytových sociálních služeb v jiné typy sociálních služeb, poskytovaných v přirozené komunitě uživatele a podporující sociální začlenění uživatele do společnosti. In Ministerstvo práce a sociálních věcí [online]. 2013 [cit. 2017-02-16]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/3858/Koncepce_podpory.pdf

KRAUS, Jiří a Věra PETRÁČKOVÁ. *Akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia, 1998, dotisk, 834 s. ISBN 80-200-0607-9.

KREBS, Vojtěch. *Sociální politika*. 6., přepracované a aktualizované vydání. Praha: Wolters Kluwer, 2015, 566 s. ISBN 978-80-7478-921-2.

KUCZYNSKI, Leon. *Handbook of dynamics in parent-child relations*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, c2003. ISBN 0-7619-2364-0.

Manuál transformace ústavů. 1. vyd. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2013, 170 s. ISBN: 978-80-7421-057-0

MATOUŠEK, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1993. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-901424-7-8.

MATOUŠEK, Oldřich. *Základy sociální práce*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-473-7.

MATOUŠEK, Oldřich. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-548-2.

MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada, 2006, 332 s. Psyché. ISBN 80-247-1362-4.

MOŽNÝ, Ivo. *Moderní rodina: (mýty a skutečnosti)*. Brno: Blok, 1990, 184 s. ISBN 80-7029-018-8

MOŽNÝ, Ivo. *Sociální práce, sociálna práca*. Asociace vzdělavatelů v sociální práci, Brno: Lupress, 2012, 12(4). ISSN 1213-6204.

MOŽNÝ, Ivo. *Sociologie rodiny*. Vyd. 2., upr. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002, 250 s. Základy sociologie. ISBN 80-86429-05-9.

MOŽNÝ, Ivo, Marie PŘIDALOVÁ a Lenka BÁNOVCOVÁ. *Mezigenerační solidarita: Hodnota dětí a mezigenerační solidarita* [online]. VÚPS Praha, výzkumné centrum Brno, 2003 [cit. 2017-03-15]. Dostupné z: <http://praha.vupsv.cz/Fulltext/mezgen.pdf>

MUSIL, Libor. *Vývoj sociálního státu v Evropě: čítanka z historie moderní evropské sociální politiky*. Brno: Doplněk, 1996, 256 s. Studijní texty. ISBN 80-85765-62-4

Národní akční plán podporující pozitivní stárnutí pro období let 2013 až 2017. In: Ministerstvo práce a sociálních věcí [online]. 2014 [cit. 2017-02-16]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/14540/NAP_2013-2017_070114.pdf

Národní zpráva o rodině 2004 [online]. Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, 2004 [cit. 2017-03-18]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/900/zprava_zkr.pdf

OPATRŇÝ, Aleš. *Slovo 'stáří' dnes zní skoro jako nadávka* [online]. 2009 [cit. 2017-03-13]. Dostupné z: <http://www.vira.cz/Texty/Clanky/Slovo-stari-zni-skoro-jako-nadavka.html>

PETR, Jaroslav. *Co z nás udělalo lidi?* [online]. 2009 In: . VTM: E 15 [cit. 2017-03-15]. Dostupné z: <http://vtm.e15.cz/clanek/co-z-nas-udelalo-lidi>

PETRUSEK, Miloslav. *Společnosti pozdní doby*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006, 459 s. Knihnice sociologických aktualit. ISBN 80-86429-63-6.

Podkladová studie pro Národní akční plán podporující pozitivní stárnutí pro období let 2013 až 2017. In: Ministerstvo práce a sociálních věcí [online]. 2014 [cit. 2017-02-16]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/22715/Podkladova_studie.pdf

PRŮCHA, Jan, Eliška WALTEROVÁ a Jiří MAREŠ. *Pedagogický slovník*. 7., aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Portál, 2013, 400 s. ISBN 978-80-262-0403-9.

Rodina: Moderní rodina. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2017-03-18]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Rodina>

Rozvoj komunitní péče. In: European Social Network [online]. 2011 [cit. 2017-02-16]. Dostupné z: [file:///C:/Users/Eda/Downloads/2011%20Developing%20Community%20Care%20Report%20CZ%20\(5\).pdf](file:///C:/Users/Eda/Downloads/2011%20Developing%20Community%20Care%20Report%20CZ%20(5).pdf)

SAK, Petr a Karolína KOLESÁROVÁ. *Sociologie stáří a seniorů*. Praha: Grada, 2012. Sociologie (Grada). ISBN 978-80-247-3850-5.

SINGLY, François de. *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál, 1999, 127 s. ISBN 80-7178-249-1.

S přítelem bydlet nechci. Jsem totiž mingle [online]. In: DANDOVÁ, Dagmar. 2011 [cit. 2017-03-15]. Dostupné z: http://ona.idnes.cz/s-pritelem-bydlet-nechci-jsem-totiz-mingle-fjq-/vztahy-sex.aspx?c=A110318_143938_vztahy-sex_job

Standardy kvality sociálních služeb. 3. vyd. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2004, 24 s. ISBN 80-86552-98-5.

SVOBODOVÁ, Kamila. *Demografické stárnutí a životní podmínky seniorů v České republice*. [online]. 2010 [cit. 2017-03-15]. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/Do_1574.pdf

SÝKOROVÁ, Dana. *Sociální práce / Sociálna práca*. Asociace vzdělavatelů v sociální práci, Brno: 2004, 4(2). ISSN 1213-624.

ŠINDELÁŘ, Michal. Sendvičová konstelace a well-being člověka: vhléd do českého terénu. *Sociální studia*. [online]. Katedra sociologie FSS MU, 2014, (3), 31-49 [cit. 2017-03-18]. ISSN 1214-813X. Dostupné z: http://socstudia.fss.muni.cz/sites/default/files/03_Sendvicova_konstelace_a_well-being_cloveka_Sindelar.pdf

ŠTĚCH, Ondřej. *Výzkumné metody v sociální práci*. Hradec Králové, 2014. Skripta. Univerzita Hradec Králové.

ŠVARŤÍČEK, Roman a Klára ŠEĐOVÁ. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-313-0.

TŮMOVÁ, Věra. *Vícegenerační bydlení se z Česka už vytratilo* [online]. In: . 2012 [cit. 2017-03-18]. Dostupné z: <https://zpravy.aktualne.cz/ekonomika/bydleni/vicgeneracni-bydleni-se-z-ceska-uz-vytratilo/r~i:article:758936/>

VEČEŘA, Miloš. *Sociální stát: východiska a přístupy*. Vyd. 2. upr. Praha: Sociologické nakladatelství, 1996. Učebnice pro obor sociální práce. ISBN 80-85850-16-8

Velký sociologický slovník. Praha: Univerzita Karlova - vydavatelství Karolinum, 1996, 1627 s. ISBN 80-7184-311-3.

VIDOVIČOVÁ, Lucie. *Stárnutí, věk a diskriminace - nové souvislosti*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2008. ISBN 9788021046276.

Zákon č.108/2006 Sb., o sociálních službách. *Sbírka zákonů*. 31. 3. 2006. ISSN 1211-1244.

Zpráva Ad-hoc expertní skupiny o přechodu z institucionální na komunitní péči. In: Ministerstvo práce a sociálních věcí [online]. 2009 [cit. 2017-02-16]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/8387/Zprava-Ad-hoc-expertni-skupiny.pdf>

Seznam použitých zkratk

DC.....	dílčí cíl
UHK.....	Univerzita Hradec Králové
P1-P8.....	anonymní označení informantek
ČSU.....	Český statistický úřad

Seznam tabulek a grafů

Tabulka č. 1: Transformační tabulka dílčích cílů.....	52
Tabulka č. 2: Domácnosti podle počtu bydlících osob v letech 1930-2001	63
Graf č. 1: Domácnosti podle počtu osob v letech 1930-2001.....	62

Seznam příloh

Příloha č. 1: Tabulka č. 3: Domácnosti podle počtu bydlících osob podle výsledků sčítání lidu v letech 1930-2001	
Příloha č. 2: Tabulka č. 4: Rodinné domácnosti podle počtu dětí podle výsledků sčítání lidu 1950-2001	
Příloha č. 3: Tabulka č. 5: Přirozený pohyb obyvatelstva na území České republiky 1919-2009	
Příloha č. 4: Otázky	
Příloha č. 5: Přepis rozhovoru s informantem P-1	

Příloha č. 1: Tabulka č. 3: Domácnosti podle počtu bydlících osob podle výsledků sčítání lidu v letech 1930-2001

3-2a Domácnosti podle počtu bydlících osob podle výsledků sčítání lidu v letech 1930 - 2001
Households by number of dwelling persons: as measured by 1930 - 2001 censuses

Rok sčítání Census year	Domácnosti celkem ¹⁾ Households, total ¹⁾	v tom podle počtu bydlících osob Number of dwelling persons						
		1	2	3	4	5	6	7+
1930	2 814 427	213 537	567 999	670 580	572 792	374 312	212 737	202 470
1950	2 766 522	344 323	705 539	687 928	575 000	272 787	111 026	69 919
1961	3 214 263	514 653	898 223	720 484	642 697	280 156	98 927	59 123
1970	3 502 718	668 589	975 619	810 703	701 556	247 187	66 559	32 505
1980	3 875 681	938 815	1 056 465	732 305	842 817	241 952	47 159	16 168
1991	4 051 583	1 089 647	1 125 547	752 271	827 182	211 157	36 716	9 063
2001	4 270 717	1 276 176	1 251 359	823 865	733 095	153 297	24 987	7 938

¹⁾ V letech 1930 a 1950 hospodařící domácnosti, od roku 1961 cenzové domácnosti

¹⁾ In 1930 and 1950 households; since 1961 census households.

Zdroj:<https://www.czso.cz/documents/10180/20548145/4032120302a.pdf/0cc7ada5-8c2c-4a12-a840-ef9876b00610?version=1.0>

Příloha č. 2: Tabulka č. 4: Rodinné domácnosti podle počtu dětí podle výsledků sčítání lidu 1950-2001

3-3a Rodinné domácnosti podle počtu dětí podle výsledků sčítání lidu 1950 - 2001
Family households by number of children: as measured by 1950 - 2001 censuses

Rok sčítání Census year	Počet domácností celkem Households, total	v tom podle počtu dětí do 15 let ¹⁾ Children under 15 years of age ¹⁾						
		0	1	2	3	4	5	6+
1950 ²⁾	2 766 522	1 562 441	587 355	420 890	136 790	39 599	12 761	6 686
1961	2 655 008	1 381 626	630 233	445 188	138 904	39 043	12 834	7 180
1970	2 794 206	1 499 255	702 206	460 321	102 508	20 178	5 827	3 911
1980	2 881 863	1 474 106	607 094	638 053	137 897	24 713	.	.
1991	2 947 278	1 297 327	731 442	744 545	149 191	20 095	3 394	1 284
2001	2 910 013	1 475 838	695 654	618 905	99 507	15 271	3 346	1 492

¹⁾ V roce 1961 podle počtu dětí do 14 let; v roce 1950, 1970 a 1980 podle počtu dětí do 15 let; v roce 1991 a 2001 podle počtu závislých dětí

²⁾ Údaje o hospodařících domácnostech

¹⁾ In 1961 children under 14; in 1950, 1970 and 1980 children under 15; in 1991 and 2001 by number of dependent children.

²⁾ Data on households.

Zdroj:<https://www.czso.cz/documents/10180/20548145/4032120303a.pdf/0cc0e7d5-596b-4a8c-b879-e7ef57ca53af?version=1.0>

Příloha č. 3: Tabulka č. 5: Přirozený pohyb obyvatelstva na území České republiky 1919-2009

Průměr let, rok Five-year average or year	Absolutní údaje Numbers										
	Střední stav obyvatelstva Mid-year population	Sňatky Marriages	Rozvody Divorces	Narození Births			celkem Total	Zemřeli Deaths		Přirozený přírůstek Natural increase	
				živě Live births	mrtvě Stillbirths	celkem Total		do 1 roku Infant deaths	do 28 dnů Neonatal deaths		
1920-24	10 113 864	112 636	4 658	244 163	6 823	250 983	157 936	37 672	16 890	86 224	
1930-34	10 743 533	94 452	5 333	188 216	4 615	192 831	141 302	21 471	9 433	46 914	
1935-39	10 919 523	98 403	7 062	166 321	3 963	170 284	141 924	16 025	7 273	24 397	
1940-44	11 097 423	94 650	8 363	216 355	4 133	220 488	154 690	19 295	8 295	61 666	
1945-49	9 353 425	92 320	10 198	198 940	3 069	202 009	126 184	17 250	7 085	72 756	
1950-54	9 117 000	81 221	10 536	179 001	2 666	181 667	100 412	8 380	4 002	78 589	
1955-59	9 502 994	70 943	12 872	150 911	1 627	152 538	95 274	3 782	2 109	55 637	
1960-64	9 653 680	77 233	14 039	139 343	1 214	140 557	99 053	2 761	1 780	40 290	
1965-69	9 847 972	86 666	18 036	141 530	1 013	142 543	111 141	3 129	2 290	30 389	
1970-74	9 883 684	95 078	23 553	168 334	1 116	169 450	123 231	3 315	2 558	45 104	
1975-79	10 184 415	92 029	28 080	182 386	1 086	183 472	126 169	3 296	2 450	56 217	
1980-84	10 319 525	78 981	28 496	142 870	748	143 618	132 674	2 175	1 507	10 196	
1985-89	10 348 986	81 757	30 523	132 236	567	132 804	128 982	1 531	1 054	3 254	
1990-94	10 331 200	72 292	30 132	121 845	449	122 294	121 870	1 166	770	-25	
1995-99	10 305 496	55 041	30 517	91 441	297	91 739	112 547	541	340	-21 106	
2000-04	10 221 209	52 163	31 786	93 152	264	93 416	108 693	370	228	-15 541	

Zdroj: <https://www.czso.cz/documents/10180/20548141/4032100106b.pdf/f0aadfae-ef6d-46fd-8be2-6727e23d2dec?version=1.0>

Příloha č. 4: Otázky

V jak široké rodině žili vaši rodiče v době mládí, kolik měli sourozenců? Byla vícegenerační - žili se svými prarodiči?

Víte (slyšeli jste), kolik sourozenců měli vaši prarodiče?

Jakou zkušenost měli vaši rodiče s mezigenerační solidaritou v rodinném soužití?

Z jak velké rodiny pocházíte, počet sourozenců? Jaké je složení vaší současné rodiny.

Jak vám vyhovuje život ve vícegenerační domácnosti, případně dovedete si představit život, (v případě, že nebydlíte s rodiči) ve vícegenerační domácnosti? Myslíte, že je to výhoda či nevýhoda.

Jak myslíte, že se změnila výchova dětí v rodinách od doby prarodičů?

Jak vám pomáhali s výchovou dětí vaši rodiče? Jak často?

Nasloucháte nebo naslouchala jste radám a doporučením svým rodičům při výchově dětí?

Budete se snažit pomáhat svým dětem s výchovou?

Jak si myslíte, že jsou naplňována očekávání seniorů v péči o ně? V zařízeních, doma, s rodinnými příslušníky?

Co si myslíte, že očekávají senioři od mezigenerační solidarity v rodinách?

Jak vidíte budoucnost v mezigenerační solidaritě vzhledem ke svým zkušenostem? Je současná síť zařízení dostatečná?

Jak vidíte možnosti formální i neformální sociální péče (v zařízeních - terénní služby)?

Souhlasili by vaši rodiče s umístěním do zařízení pro seniory nebo by preferovali neformální péči?

Co budete očekávat od dětí, až budete v seniorském věku v souvislosti s mezigenerační solidaritou? Souhlasila byste do zařízení nebo spíš co nejdéle byla doma?

Příloha č. 4: Přepis rozhovoru s informantem P-1

V jak široké rodině žili vaši rodiče v době mládí, kolik měli sourozenců? Byla vícegenerační - žili se svými prarodiči? *Otec měl tři sestry a jednoho bratra, matka čtyři. Ano, tatínek žil ve vícegenerační rodině, ale maminka ne.*

Víte (slyšeli jste), kolik sourozenců měli vaši prarodiče? *Šest sourozenců.*

Jakou zkušenost měli vaši rodiče s mezigenerační solidaritou v rodinném soužití? *Prarodiče pomáhali staráním se o děti. Občas poradili s výchovou. Měli čas a pomáhali rádi.*

Z jak velké rodiny pocházíte - počet sourozenců? Jaké je složení vaší současné rodiny. *Mám několik nevlastních sourozenců, doma s námi žil jen jeden, ostatní s námi nežili. Žiju s manželem a máme dvě děti.*

Jak vám vyhovuje život ve vícegenerační domácnosti, případně dovedete si představit život, (v případě, že nebydlíte s rodiči) ve vícegenerační domácnosti? Myslíte, že je to výhoda či nevýhoda. *„S rodiči jsem žila asi 20 let, nyní mám své, již bych s nimi bydlet nechtěla. Rozdíl v žití, výchově i v každodenních postupech zbytečně způsobují potíže. Jsem už dospělá, jsem rodičům vděčná za mnoho, ale místy to bylo opravdu těžké“. Velkou výhodou společného žití je pomoc s malými dětmi.*

Jak myslíte, že se změnila výchova dětí v rodinách od doby prarodičů? *V minulosti byla výchova přímější. Rodiče nás vychovávali rázně. V současné době je výchova více o psychologii. Posun od plácnutí přes zadek k nekonečnému vysvětlování.*

Jak vám pomáhali s výchovou dětí vaši rodiče? Jak často? *Když jsme bydleli společně, byla výhoda, že hlídání dětí bylo po ruce. Pomáhali, když bylo potřeba.*

Nasloucháte nebo naslouchala jste radám a doporučením svým rodičům při výchově dětí? *Někdy jsem si rady vyslechla, ale mám na to svůj názor. Když jsme bydleli s rodiči, nebylo o rady nouze.*

Budete se snažit pomáhat svým dětem s výchovou? *Budu se snažit pomáhat dle jejich potřeb. Vím ale, že každý má svou hlavu, takže si stejně většinu věcí dělají podle sebe.*

Jak si myslíte, že jsou naplňována očekávání seniorů v péči o ně? V zařízeních, doma, s rodinnými příslušníky? *„Záleží na konkrétním očekávání člověka. Někdo může být spokojen doma, jiný v zařízení. Bohužel, někdo nemá na výběr“. Každý je zvyklý na něco jiného. Většina by si jistě přála být doma.*

Co si myslíte, že očekávají senioři od mezigenerační solidarity v rodinách? *Že se jim mladší budou věnovat, protože oni se jim celý život také věnovali.*

Jak vidíte budoucnost v mezigenerační solidaritě vzhledem ke svým zkušenostem? Je současná síť zařízení dostatečná? *Počty žádostí o umístění v zařízeních pro seniory stoupají. Tato péče je poměrně náročná proto vidím budoucnost v terénní péči. Je levnější a pomůže více lidem.*

Jak vidíte možnosti formální i neformální sociální péče (v zařízeních - terénní služby)? *Pro člověka je lepší neformální péče. Může zůstat doma, kde to zná. Možnosti péče v zařízeních pro seniory mají ale také své klady, péče o nemohoucí a osamělé.*

Souhlasili by vaši rodiče s umístěním do zařízení pro seniory nebo by preferovali neformální péči? *„Záleží na okolnostech a stavu. Neumím jednoznačně říci. Muselo by se to samozřejmě i dost probrat s rodičem“.*

Co budete očekávat od dětí, až budete v seniorském věku v souvislosti s mezigenerační solidaritou? Souhlasila byste do zařízení nebo spíš co nejdéle byla doma? *Myslím, že péče o seniory v zařízeních je na daleko lepší úrovni než v minulosti. Radši bych byla doma, ale když nebude jiná možnost, přistoupím na pobyt v zařízení pro seniory,*